

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Kleurrijk Nederland: Beschilderd Meubilair 1600-1930

Piena, H.

Citation

Piena, H. (2020, January 21). *Kleurrijk Nederland: Beschilderd Meubilair 1600-1930*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/83255>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/83255>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/83255> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Piena, H.

Title: Kleurrijk Nederland: Beschilderd Meubilair 1600-1930

Issue Date: 2020-01-21

4. Beschilderde meubels buiten de witwerkers productiecentra

4.1 Plaatsen waaraan beschilderde meubels eerder zijn toegeschreven

4.2 Beschilderde meubels van eiken- en naaldhout

4.3 Historiserende overschilderingen en vervalsingen

4.1 Plaatsen waaraan beschilderde meubels eerder zijn toegeschreven

Het isolementparadigma

Zoals al aangegeven in hoofdstuk 1, is men in de loop van de 19de eeuw bij de zoektocht naar de oorsprong van het Nederlandse volk, naast filologie, antropologie en archeologie, ook steeds meer de volkskunde gaan betrekken. Gegevens voor het onderzoek denkt men te vinden in traditionele gemeenschappen, nog niet door industrialisatie, scholing, buitenlandse invloeden en elitecultuur bezoedeld. Het moeten daarom geïsoleerde gemeenschappen zijn, achtergebleven bij de rest van Nederland. Alleen zij kunnen een bron vormen van hoe ons voorvaderlijk geslacht eens leefde. Voor het bestaan van dat isolement worden al snel bewijzen gevonden. D.F. Lunsingh Scheurleer vat het in 1941 bondig samen: 'Tot het midden van de 19^e eeuw leefde men op het platteland betrekkelijk afgezonderd; de verbindingen waren dikwijls moeilijk en vergden veel tijd; een tocht naar de dichtstbijzijnde stad was toen een hele onderneming.'¹ Schaap stelt, net als de meeste volkskundigen vóór haar, dat de boer de zin en waarde van het leven vooral in de traditie van zijn bodem verbonden bestaan zoekt, hij staat afkeurend tegenover alles wat vreemd is.² De boer leeft dus niet alleen afgesneden van moderne ontwikkelingen, hij zou dat isolement bovendien zelf in stand willen houden.

Door dit isolement zou er een vruchtbare bodem voor de volkskunst zijn: producten van lokale makelij, zoals gesneden of beschilderde gebruiksvoorwerpen. Tussen 1850 en 1970 worden daarom beschilderde meubels door dit isolementparadigma toegeschreven aan één streek of zelfs aan één plaats. De focus lag daarbij op Ameland, Assendelft, Hindeloopen, Marken, Staphorst, Zaandam en nog een aantal kleinere plaatsen in Friesland en Noord-Holland. In de meer populaire literatuur gaat men er nog langer vanuit dat beschilderde meubels aldaar zijn gemaakt.³ Dientengevolge wordt er gerept over Zaanse klaptafels, Staphorster spindes, Marker kasten, Assendelftse kasten, Amelander bedstedebankjes en Hindelooper wiegen.

Nu is het ontegenzeggelijk zo dat het activiteitenareaal van met name de armere plattelandsbevolking wordt gedomineerd door werk, kerkbezoek, kermissen en markten, veelal in de regio. De stedelijke materiële cultuur en de buitenlandse producten bereikt hen echter wel degelijk. In het hoofdstuk 2.6 hebben we aangetoond dat er in Nederland, en ook voor wat betreft de bovengenoemde plaatsen, geen sprake is van een isolement. De waterwegen worden intensief bevaren, beurtschepen doen de meeste plaatsen dagelijks aan. Meubels en ook

¹ D.F. Lunsingh Scheurleer, 'Volkskunst in woonhuis en huishouding', in: A. Teenstra (red.), *Nederlandsche Volkskunst*. Amsterdam: Elsevier, 1941, p. 77.

² Schaap doet dat hier vanuit een nationaalsocialistisch bedreven cultuurpolitiek. Zie: G. Schaap, 'Nederlandsche Volks- en Ambachtskunst', in: J. de Vries (ed.), *Volk van Nederland*. 3^e druk. Amsterdam: N.V. Uitgevers-maatschappij 'Elsevier', 1943, p. 323.

³ R. van der Neut, 'Kasten met verve', in: *Tableau Fine Arts Magazine*, (1998), 4-13 April.

beschilderde naaldhouten meubels worden over de gehele Republiek vervoerd. Zelfs van de meest geïsoleerd geachte gemeenschappen zoals Staphorst⁴ of een diep in de Achterhoek gelegen dorp als Zieuwent⁵ is inmiddels bekend dat de bewoners voor de aankoop en afzet van hun goederen een groot areaal beslaan en daardoor wekelijks met de buitenwereld in aanraking komen. Dat visa versa de materiële cultuur van die buitenwereld tot in de verste uithoeken in elk dorp en elk gehucht doordringt blijkt alleen al uit de vele in dit onderzoek behandelde boedelinventarissen. Bieleman wijst hier voor wat betreft Drentse boeren al eerder op.⁶ Ook Schuurman benadrukt dat het platteland minder achterloopt dan we vaak denken.⁷ Het eens veronderstelde isolement is dus geen steekhoudend argument meer om te stellen dat de in een plaats aangetroffen beschilderde meubels daar ook ter plekke gemaakt moeten zijn. Om dezelfde reden hoeven er geen plaatsen te zijn met een heel eigen wooncultuur met beschilderde meubels die alleen daar zijn gebruikt.

In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens Ameland, Assendelft, Hindeloopen, Marken, Staphorst en Zaandam besproken. Dit zijn de plaatsen waar traditioneel het meeste beschilderde meubilair aan is toe geschreven. De vraag die hierbij centraal staat luidt: Zijn er in deze plaatsen meubels gemaakt en beschilderd? De eerder abusievelijk aan deze plaatsen toegeschreven meubels, voor zover het witwerk betreft, zijn reeds in hoofdstuk 3 behandeld. De meubels, waarvan vaststaat dat ze wel in een van de boven genoemde plaatsen zijn gemaakt, worden in hoofdstuk 4.1 behandeld. Meubels van eiken- en naaldhout met een mijns inziens grotere verspreiding komen in hoofdstuk 4.2 aan bod.

4.1.1 Ameland.

Beschilderde bedstedebankjes met rondgeholde tandlijsten, klaptafels, theetafels en kwartronde hoekkastjes schrijft men aan Ameland toe.⁸ Boonenburg stelt klip en klaar dat Ameland eigen meubelschilders kent.⁹ Om erachter te komen hoe aannemelijk het is dat dergelijke meubels op Ameland zijn vervaardigd, is de bedrijvigheid van het eiland bestudeerd. Daartoe zijn alle relevante stukken in het

⁴ J. Hooikammer & H. Piena, 'The dynamics of tradition: painted vernacular furniture in Staphorst, 1800-2000', in: *Vernacular furniture: context, form, analysis: proceedings ninth international symposium on wood and furniture conservation, Amsterdam, The Netherlands, 14-15 November 2008*. Amsterdam: Stichting Ebenist, 2009.

⁵ Dagboek van Eimert Papenborg getiteld *Eimert Papenborg is mijn naam: dit boekje is mij zeer bekwaam, Zieuwent is mijn vaders land, God heeft gegeven mij verstand, den 27 januarij 1843*. Geraadpleegde digitale kopie: Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: Bibl.nr. 53072.

⁶ J. Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950; veranderingen en verscheidenheid*. Meppel: Boom, 1992, p. 306.

⁷ A.J. Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: De Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant*. Wageningen: Landbouwhogeschool, Afd. Agrarische Geschiedenis, 1989, p. 270-271.

⁸ Zie bijvoorbeeld: J.H.C. Deelken, 'Oude meubeleerkunst op Ameland', in: *Oude Kunst*, jrg. 2 (1916-1917), september, p. 42-48 en 174-178.

⁹ K. Boonenburg, 'Beschilderde boerenmeubelen in het Zuiderzeegebied', in: *Bulletin KNOB*, 6^e serie, jrg. 11 (1958), afl. 1, p. 24 en 26, afb. 15 & 16.

Tresoar te Leeuwarden doorgenomen,¹⁰ evenals die in het Nationaal Archief.¹¹ Tevens vormt het dagboek (1779-1826) van schoolmeester Cornelis Pieter Sorgdrager een belangrijke bron.¹²

Het zou in dit bestek te ver voeren om een beeld te schetsen van de volledige bedrijvigheid op dit eiland zoals uit de doorgenomen bronnen naar voren komt. De voornaamste bronnen van bestaan van deze kleine gemeenschap¹³ zijn het boerenbedrijf, de visserij en de eigen koopvaardij. Zo varen Amelanders kagen vol vee, groente en vis van en naar Amsterdam en gaan er naar de hoofdstad vissersschepen af en aan.¹⁴ Op het eiland wordt op grote schaal gejaagd op konijnen, hazen en vogels en men verzamelt eieren. Er zijn oesterbanken en schaaps- en eendenkooien. Daarnaast investeert men veel in het onderhoud van de dijken en het tegengaan van zandverstuivingen. Het smokkelen neemt een belangrijke plaats in, zeker nadat het Franse regime het continentale stelsel oplegt. Tenslotte werkt men elders, voor grote rederijen, in de walvisvaart en voor de koopvaardij.

Het bergen van gestrande schepen vormt een belangrijke bron van inkomsten. Sorgdrager administreert waar die schepen vandaan komen, waar ze naar toe hadden gewild, de goederen die geborgen zijn en wie daarover welk bedrag heeft ontvangen. In de 47 jaar die Sorgdrager verslaat (1779-1826) gaat het om 165 schepen. De goederen bestaan meestal uit hout en granen maar verder alles wat er dan in de wereldhandel omgaat. Dit varieert van thee, koffie, suiker, ivoor, juwelen, verpigmenten tot steenkool.

De geraadpleegde bronnen spreken nergens van meubelmakers of meubelschilders. Er aan gerelateerde zaken betreffen onder meer de houtzaagmolen (1785-1802) van Johannes Swart. Deze molen verhuist uiteindelijk naar Deventer.¹⁵ In briefwisselingen over het herstel van het slot Ballum is rond 1740 sprake van het plaatsen van nieuwe vensters met grotere ruiten en het aanbrengen van planken aan de paardenstal. Dat laatste wordt uitgevoerd door een lokale timmerman.¹⁶ Later, in 1756, is er een timmerman in Nes actief, Jacob Pyters genaamd. Wat betreft schilders vinden we alleen Luitjen Barents die, onder druk van de Franse bezetter, in 1798 een vrijheidsboom moet schilderen.¹⁷ Deelken vermeldt een balk in een boerenwoning te Ballum met daarop een jachtvoorstelling die hij als

¹⁰ Tresoar: Toegangsnr.: 344; Inv.nr.: 396, 397, 398, 399, 400, 590; Toegangsnr.: 6, Inv.nr.: 346; Toegangsnr.: 7, Inv.nr.: 72; Toegangsnr.: 326, Inv.nr.: 368.

¹¹ NA: Nassause Domeinraad 1581-1811, Toegangsnr.: 1.08.11, alle inventarisnummers. In de 18de eeuw is Ameland een soevereine erfheerlijkheid van de prinsen van Oranje en Nassau en wordt het bestuurd vanuit Den Haag. Een belangrijk deel van het archiefmateriaal aangaande Ameland zoals ordonnantien, verslagen van inspectiereizen, beschrijvingen, rekeningen, aanklachten en uitspraken bevindt zich daarom in het Nationaal Archief.

¹² *Memori Boeck. De Wereld van Cornelis Pieter Sorgdrager, 1779-1826*. Uitgegeven en van een inleiding voorzien onder redactie van W.J. Maas, M.C. Rappard, P.B. Schuringa, C. Sorgdrager, e.v.a. Ameland: W.J. Maas, 1983.

¹³ Ameland telt in 1796 2934 inwoners en 2200 in 1806.

¹⁴ Sorgdrager, op.cit., p. 4, 75, 81, 130, 161.

¹⁵ Sorgdrager, op.cit., p. 13, 22, 125.

¹⁶ Tresoar: Toegangsnr.: 344, Inv.nr.: 399.

¹⁷ Tresoar: Toegangsnr.: 344, Inv.nr.: 400.

Amelands werk kwalificeert.¹⁸ Wellicht is het de sierlijst met een lange jacht die nu in het Museum Sorgdrager te Hollum wordt bewaard.¹⁹ De voorstelling is echter vele malen naïefer dan die op de bedstedebankjes. Tot slot is er een *tromp l'oeil* beschilderd vogelkooitje met op de achterzijde de tekst 'Ameland 1776' eveneens in Museum Sortdrager.²⁰ Mogelijk is dit wel op Ameland geschilderd, maar door wie? Gegevens uit de Doop- Trouw- en Begraafboeken bieden geen enkele aanknopng. In de afgelopen decennia heeft genealoog Pieter Jan Borsch in Hollum van 85.000 Amelanders, die er in verstreken eeuwen hebben bewoond, de genealogische gegevens in kaart gebracht.²¹ Onder al die Amelanders is tot nu toe geen enkele meubelschilder of -maker gevonden.

Relatie met Amsterdam

Uit de archivalia komt de van oudsher intensieve relatie met Amsterdam naar voren. Van de schippers die in de 17de eeuw voor Amsterdamse rederijen werken is 68% niet in Amsterdam geboren. Een groot deel komt uit Friesland. Onder hen vormen, na de Harlingers, de Amelanders de grootste groep.²² Van de Amelanders mannen die in de periode 1578-1710 naar Amsterdam emigreren en daar trouwen geeft 85% aan zeeman te zijn.²³ Dit is het hoogste percentage voor geheel Friesland inclusief de Waddeneilanden en illustreert nogmaals de intensieve relatie met Amsterdam. De walvisvaart, haringvangst en de koopvaardij spelen hierin de voornaamste rol.²⁴ Zelfstandig opererende Amelanders schippers laten hun schip onder meer in Amsterdam bouwen.²⁵ Sommige Amelanders schippers zitten door het vroeg invallen van de vorst zelfs de hele winter vast in Amsterdam.²⁶

Illustratief voor de intensieve contacten die de Amelanders met Amsterdam onderhouden, is de veerdienst tussen Ameland en Amsterdam.²⁷ Gedurende de hele

¹⁸ J.H.C. Deelken, 'Oude meubeleerkunst op Ameland', in: *Oude Kunst*, jrg. 2 (1916-1917), september, p. 175.

¹⁹ K. Nobel, *Nederlandse Volksschilderkunst op Ameland*. CD-rom. Hollum: K. Nobel, 2009. Hoofdstuk: Volksschilderkunst op Ameland, afbeelding 1.

²⁰ Op.cit., afbeelding 9 en 10.

²¹ Internet: 10-05-2015; <<http://www.amelandgenealogie.nl>>.

²² S. Hart, 'Zeelieden te Amsterdam in de zeventiende eeuw. Een historisch-demografisch onderzoek', in: *Schrift en Getal, Een keuze uit de demografisch-, economisch- en sociaal-historische studiën op grond van de Amsterdamse en Zaanse archivalia, 1600-1800*. Hollandse Studiën, 9. Dordrecht: Historische Vereniging Holland, 1976, p. 198.

²³ S. Hart, 'Migratie uit Friesland naar Amsterdam 1578-1810, een historisch demografisch onderzoek', in: *It Beaken, Tydskrift útjown fan de Fryske Akademy*, jrg. 37 (1975), p. 155-156.

²⁴ D.A. Brouwer, *Ameland. Een sociaal-geografische studie van een Waddeneiland*. Amsterdam: H.J. Paris, 1936, p. 56-59. Voor Amsterdamse rederijen werkende *Nord-Friesen* brengen elk najaar uit Amsterdam allerhande spullen mee zoals klein meubilair en schilderijen. Zie: B.H. Feddersen & W. Asbach, *Das Jahr der Wal- und Robbenjäger. Bemerkungen zu den Walfängern*. Der historische Walfang der Nordfriesen, I. Husum: Nordfriesisches Schiffahrtsmuseum, 1995, p. 54-59. Zie ook: E. Kuijpers, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam*. Amsterdam: Verloren, 2005, p. 44.

²⁵ SAA: Inv.nr.: 5075, Inv.nr.: 2784B, notaris Pieter van Buitene, 17 maart 1668.

²⁶ Sorgdrager, op.cit., p. 95.

²⁷ Zie bijvoorbeeld: *De van ouds gepriviligeerde reisiwijzer, van Holland; Bevattende eene naukeurige aanwijzing van de legplaatsen en reis-routen van alle beurtschepen jaag- en markt-schuiten, die van de stad Amsterdam, Meest dagelijks, afvaren, op de volgende steden en plaatsen; Mitsgaders de Tijd*

18de en vroeg 19de eeuw vaart er iedere week een beurtschip heen en weer.²⁸ In 1812 wordt van hogerhand opgelegd dat Ameland twee beurtschepen op Amsterdam, twee op Harlingen en een op Friesland mag hebben.²⁹ Wat wordt er zoal vervoerd? Twee processen uit 1764 vertellen ons meer. Hendrik Jansen Wit beklaagt zich dat commandeur Jacob Hendrik in Amsterdam een schaap, een lam, een zak bonen en een zak erwten heeft toegezonden met Gerrit Pytters Former, veerschipper tussen Ameland en Amsterdam. De dieren zijn aangekomen maar de zakken peulvruchten niet.³⁰ Broodbakker Cornelis Sijbrands stelt dat schipper Gabbe Engels, die met zijn schip in Amsterdam ligt, hem 400 stukken brandhout heeft toegezonden. Dat hout is gebracht door weer dezelfde Gerryt Pyters Former. Hij levert echter geen 400, maar slechts 209 stukken hout af.³¹

Behalve dat deze klachten de nauwe contacten met Amsterdam illustreren onderstreept het de houtschaarste op Ameland waar de weinige bossen bezit zijn van de Nassause Domeinraad. Door deze houtschaarste gebruikt men er voor erfafscheidingen van oudsher onderkaakstukken van walvissen. De 18de-eeuwse stranderijen richten zich vooral op het zoeken naar (brand)hout. Nu had men kunnen werken met het aangespoelde of uit gestrande schepen geborgen hout. Dit moest echter in de regel terug naar de eigenaar of tenminste de opbrengst daarvan. Bovendien kon het niet op het eiland worden gezaagd. Zoals eerdergenoemd heeft er slechts gedurende zeventien jaar een houtzaagmolen op Ameland gedraaid. Illustratief voor deze situatie is het feit dat schoolmeester Sorgdrager zijn hout in Amsterdam koopt als hij een slede wil fabriceren.³² Elke zomer verblijft Sorgdrager een paar weken in Amsterdam. De afhankelijkheid van Amsterdam als ambachtscentrum blijkt ook uit het feit dat in 1775 de koperen kronen voor de kerk te Hollum in Amsterdam besteld en opgehaald worden.³³ De oude kerkklok van Hollum wordt in 1787 eveneens naar Amsterdam afgescheept en daar opnieuw gegoten.³⁴

en 't Uur van hun vertrek, Gesteld naar de letters A, B, C, enz. Amsterdam: Bij d'Erven van de Wed. C. Stichter, 1700. (SAA: Toegangsnr.: 15030, Inv.nr.: 102305).

²⁸ Sorgdrager, op.cit., p. 15, 101, 106, 107, 108, 150.

²⁹ Sorgdrager, op.cit., p. 163.

³⁰ RA: Nassause Domeinraad 1581-1811, Toegangsnr.: 1.08.11, Inv.nr.: 1787, 9 april 1764.

³¹ Idem.

³² Sorgdrager, op.cit., p.13.

³³ J. Loosjes, *De Gereformeerde kerk van Ameland 1611-1816*. Leiden: E.J. Brill, 1912, p. 99.

³⁴ Sorgdrager, op.cit., p. 30.

Naaldhouten theetafel met Bijbelse voorstelling: Jezus drijft de geldwisselaars uit de tempel. Voorheen toegeschreven aan Ameland. Datering: 1740-1770. Maten: H.77 (in neergeslagen toestand) x B.115 x D.82 cm. Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 755 (Catalogus Deel 3, p.712).

De uitvinding van “Amelands” schilderwerk

In 1877 wordt in Leeuwarden *De Historische Tentoonstelling van Friesland* gehouden. Door het grote aantal inzendingen uit Ameland, tussen 60 en 70 voorwerpen, richt men er een aparte zaal mee in. De latere Amelander kamer in het Fries Museum vindt hier zijn oorsprong. Het beschilderde meubilair uit deze kamer bevindt zich nu voor een deel in Museum Sorgdrager te Hollum. Omdat veel van deze meubels eerder in de Amelander kamer staan is men deze meubels als typisch Amelands gaan beschouwen. De catalogus van het Fries Museum uit 1881 spreekt zelfs van Amelander schilderkunst.³⁵ Echter, de betreffende beschilderde meubels zijn kenmerkend voor de gehele Noordwest-Nederlandse wooncultuur en niet typerend voor alleen Ameland, ook al kunnen deze objecten er in gebruik zijn geweest.

³⁵ S.J. van der Molen, “Amelander Volkskunst”. Een poging tot identificatie’, in: *Waddenfolklore: Neerlands Volksleven*, jrg. 23 (1973), nr. 1 & 2, p. 60; M. Boiten-Heijbroek, ‘Verhalende volkskunst: notities over beschilderde huisraad in het Fries Museum’, in: *De Vrije Fries*, jrg. 62 (1983), p. 33, noot 16: Het betreft een theetafel met de voorstelling van de geldwisselaars. Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 755.

Inboedels

Deelken somt in 1916-1917 een grote variëteit aan voorwerpen op die volgens hem kenmerkend zijn voor de Amelander wooncultuur: Russische houtbewerkingskunst, Japans en Indisch lakwerk, Chinees en Delfts porselein, Delftse en Makkumer tegels en zeemanskisten uit Indië.³⁶ Gelet op de wijd uiteenlopende herkomsten verbaast het eens te meer dat Deelken van het beschilderd meubilair wél denkt dat het op Ameland gemaakt moet zijn.

Een van de weinige mensen die het predicaat “Amelands” grondig heeft onderzocht en zich niet baseert op vermoedens is S.J. van der Molen. In een poging te achterhalen wat tot de Amelander volkskunst gerekend mag worden doet hij in het artikel *In Amelander Binnenhuisjes* verslag van de Amelander inboedels uit 17de- en 18de-eeuwse weesboeken.³⁷ Over deze lange periode vindt hij slechts zes beschilderde tafels, kisten en kasten, in de kleuren groen, geel en gemarmerd. Er worden in geen van die inboedels figuratief beschilderde meubels beschreven. Ook op Ameland zelfgemaakte beschilderde meubels worden niet vermeld.³⁸ Drie jaar later doet Van der Molen een tweede poging.³⁹ Zijn conclusie spreekt klare taal: ‘Het geheel overziende meen ik te mogen konkluderen, dat er veel voor spreekt de meeste producten van de z.g. Amelander volkskunst te beschouwen als import, die alleen “Amelands” werd genoemd, omdat op dat eiland de beschilderde tafels, hoekkastjes en beddebankjes zo’n integrerend onderdeel van de wooncultuur waren gaan uitmaken. En dat alleen als eilander volkskunst mogen worden beschouwd de voorbeelden van houtsnijkunst en eventueel stukken met amateuristisch gedane beschilderingen.’ Want, zo stelt Van der Molen: ‘meubelmakers en schilders op Ameland zijn in de archiefstukken nimmer genoemd’. Deze bewering kan ik, na het doornemen van bovengemelde archivalia, alleen maar onderschrijven. Het beschilderde meubel domineert het Amelander interieur minder dan men wel heeft voorgesteld. Gezien de intensieve contacten met Amsterdam en de grootschalige productie van beschilderd meubilair aldaar, is het bovendien aannemelijker dat het wél van oudsher op Ameland aanwezige beschilderde meubilair voor het merendeel uit Amsterdam afkomstig is.

³⁶ J.H.C. Deelken, ‘Oude meubeleer Kunst op Ameland’, in: *Oude Kunst*, jrg. 2 (1916-1917), september, p. 42-48 en 174-178.

³⁷ S.J. van der Molen, ‘In Amelander binnenhuisjes’, in: *De Vrije Fries*, deel 50 (1970), p. 61-72. De bestudeerde reeks loopt van 1696-1811. Daarin ontbreken de boeken tussen 1701-1770.

³⁸ Op.cit., p. 64-65.

³⁹ S.J. van der Molen, “Amelander Volkskunst”. Een poging tot identificatie’, in: *Waddenfolklore: Neerland's Volksleven*, jrg. 23 (1973), nr. 1 & 2, p. 59-76.

4.1.2 Assendelft

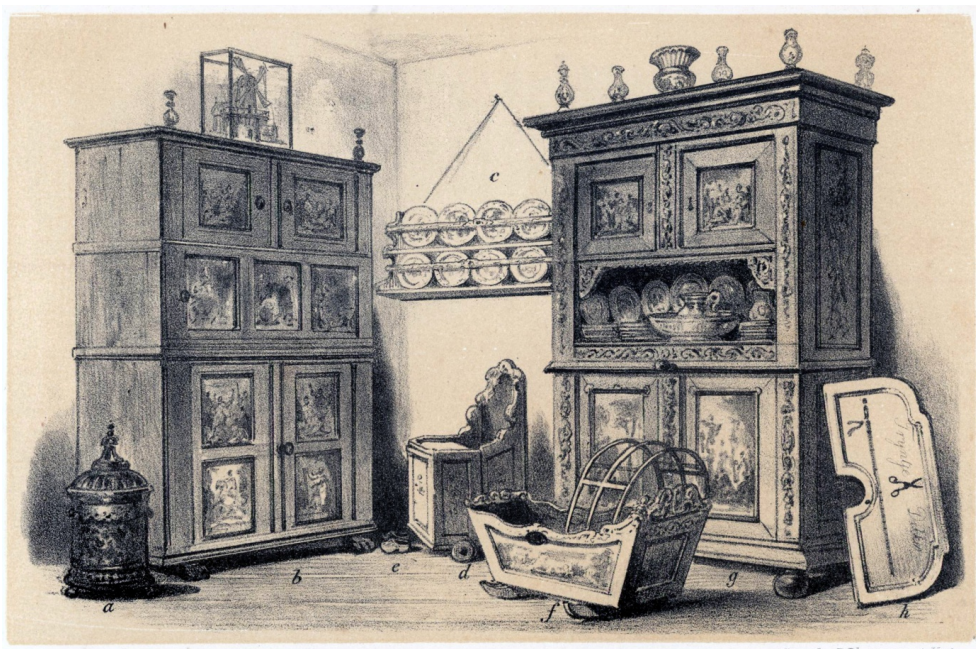
De niskast, door familie Jongejans ingezonden op de *Tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden*, en aldaar te boek gesteld als: 'Antieke Assendelftsche kast Inz. B. Jongejans te Assendelft'.

Kasten met boven en onder twee deurtjes en halverwege een nis waar bovenlangs een rondgeholde tandlijst loopt, worden in de literatuur en de antiekhandel Assendelftse kasten genoemd. De toeschrijving aan Assendelft is ontstaan op de *Tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden* in 1874. Daar staat een kast van dit type, ingezonden door de familie Jongejans uit Assendelft en aangeduid als 'Antieke Assendelftsche kast' (zie afb. hierboven).⁴⁰ Op vergelijkbare wijze wordt in deze catalogus gesproken van een Assendelftse wieg, beschilderd met landschappen en figuren.⁴¹ Ook Schotel hanteert dezelfde term als hij een niskast en een wieg afbeeldt (zie afb. p.457)⁴²

⁴⁰ 'Antieke Assendelftsche Kast Inz. B. Jongejans te Assendelft', in: *Herinnering aan de Tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden gehouden in het gemeentehuis te Zaandam in de maanden augustus en september van het jaar 1874*. Zaandam, 1874, p. 86, cat.nr. 905, foto 41, door J.L. Breebaard. Afbeelding: Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 69740 en Dia 29195. Zie ook: G.J. Blees Kzn., 'Oud-Zaansche Volkskunst', in: *Het Huis Oud en Nieuw*, jrg. 12 (1914), p. 69; L.F. Triebels, 'Bijbelse Voorstellingen op beschilderde boerenmeubelen', in: *Bulletin KNOB*, 6^e serie, jrg. 13 (1960), afl. 5, p. 290.

⁴¹ *Herinnering etc.* op.cit., cat.nr.: 723.

⁴² G.D.J. Schotel, *Zeden en gebruiken aan de Zaanstreek*. Haarlem: Kruseman & Tjeenk Willink, 1874, tussen p. 12 en afbeelding tussen p. 18-19. Steendruk van P. Blommers te 's Hage naar een

Meubels uit de Zaanstreek. Volgens het onderschrift staat rechts een Assendelftse kast en er voor een Assendelftse wieg. Steendruk van P. Blommers te 's Hage naar een tekening van C.Ch.A. Last (1808-1876). Bron: G.D.J. Schotel, *Zeden en gebruiken aan de Zaanstreek*. Haarlem: Kruseman & Tjeenk Willink, 1874, tussen p. 18-19.

Vroegere toeschrijvingen van dit type kast aan Assendelft zijn niet bekend. Ook zijn er geen andere vergelijkbare kasten bekend uit Assendelft. De vraag is dus of dit model in Assendelft is gemaakt, of ze wel uniek is voor de wooncultuur van die plaats en of daar sowieso beschilderde meubels zijn gemaakt. De tot nu toe gepubliceerde gegevens bevatten daar geen bewijs voor.⁴³ Eigen onderzoek in

tekening van Carel Christiaan Antony Last (1808-1876). Afbeelding: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 104384. Voor de wieg zie: *Herinnering aan de Tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden gehouden in het gemeentehuis te Zaandam in de maanden augustus en september van het jaar 1874*. Zaandam, 1874, cat.nr.: 772. Zie ook: K. Mascini-Bangert, *De Nederlandse beschilderde kast in de 17e en 18e eeuw. Herkomst, datering en makers van de beschilderde kasttypen in enkele zeevarende gebieden*. Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1990, p. 96. Afbeelding: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 176422.

⁴³ P.C.J.A. Boeles, *Gids door de Kunstverzameling Bisschop in het Friesch Museum te Leeuwarden*. Leeuwarden: Het Friesch Genootschap, 1915, p. 36, fig. 19, noot 14; H. Nijboer, 'Van Assendelftse kast tot Zaanse Mosterd. Regionale identiteit binnen een dynamische materiële cultuur', in: *Geschiedenis van de Zaanstreek*, nr. 1. Zwolle: WBooks, 2012, p. 426-429.

handvesten,⁴⁴ transportakten⁴⁵ en DTB-gegevens⁴⁶ leveren het volgende beeld. Assendelft is in de periode van onderzoek een klein dorp. Het overgrote deel van de bevolking bestaat uit boeren. De Antwerpenaar Ludovico Guicciardini (1521-1589) meldt in 1.581 dat er vierduizend koeien zijn.⁴⁷ Die produceren dagelijks achtduizend stopen melk, waar vervolgens boter en kaas van wordt gemaakt. Deze zuivelproducten verhandelt men naar Duitsland, Engeland en Spanje.

In 1622 wonen er slechts 2501 mensen.⁴⁸ De bewoners werken onder meer als eendenkooiker, koemest- en veehandelaar, visser, dijkwerker, polderjongen, geestelijke, chirurgijn, varensgezel, timmerman, bakker of nachtwaker. Daarnaast zijn er de gebruikelijke notabelen zoals een advocaat, een oud-schepen en een secretaris. Er staan in de loop van de tijd respectievelijk een koren-, hennep- en een oliemolen. Men is druk met het uitrijden van mest, met vissen, met het onderhoud van de dijken en het droogmalen van het land.⁴⁹ In het midden van de 18de eeuw wordt de belastinginning vanuit Haarlem gecoördineerd.⁵⁰ Tussen die plaats en Assendelft gaan geld en goederen per veerschuit heen en weer. Ook vanuit Amsterdam gaat de gehele 18de eeuw twee à drie keer per week een beurtschip naar Assendelft.

Aanwijzingen voor meubelmakers of schilders zijn niet aangetroffen, noch dat de bewuste kasten in Assendelft zijn gemaakt, noch dat ze een typisch kenmerk van de lokale wooncultuur vormen. Bij de behandeling van dit type kast zal daarom de term niskast gebruikt worden en wordt onderbouwd dat die over een groter gebied gemaakt is en in meerdere plaatsen gebruikt moet zijn.

⁴⁴ SAA: Toegangsnr.: 15030, Inv.nr.: 48742: *Handvesten ende privilegien, mitsgaders keuren en ordonnantien van Assendelft*. Amsterdam: Gerred en Joannes de Broen, 1768.

⁴⁵ GAZ: ORA, Inv.nr.: 2007.

⁴⁶ NHA: Doop- en Trouwboeken, Assendelft, Inv.nr.: 1a-b.

⁴⁷ M. Lowijs Guicciardini, *Beschrijvinghe van alle de Neder-Landen, etc.* Amsterdam: Willem Jansz., 1612, p. 193; Zie ook: H. Soeteboom, *Oudheeden van Zaan-land, Stavoren, Vronen en Waterland*. Amsterdam: Wilhem Linnig van Koppenol, 1702, p. 81-82.

⁴⁸ J.G. Dillen, 'Summiere staat van de in 1622 in de provincie Holland gehouden volkstelling', in: *Economisch Historisch Jaarboek*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, deel 21 (1940), p. 174.

⁴⁹ *Amsterdamse Courant*: 28-12-1717: Door een storm heeft onder meer Assendelft veel wateroverlast; 7-1-1717: In Assendelft is een dijk doorgebroken, een huis weggespoeld en het land rond het dorp is ondergelopen.

⁵⁰ NA: Toegangsnr.: 3.01.51, Bestanddeel 15: Inventaris van het Archief van Adriaan Steenis, ontvanger van de personele quotisatie over de dorpen en kleine steden van Holland. De gegevens over Assendelft hebben betrekking op de periode 1745-1749.

Lessenaar met florale beschildering, toegeschreven aan Hindeloopen. Datering: 1750-1770. Materiaal: lepen-, eiken- en naaldhout. Maten: H.105 x B.63 x D.45 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.9234.OV.

4.1.3 Hindeloopen.

Gedurende dit onderzoek zijn alle aan Hindeloopen toegeschreven meubels bestudeerd in de collecties van het Nederlands Openluchtmuseum, het Zuiderzeemuseum, het Fries Museum en van het Museum Hindeloopen.⁵¹ Deze meestal 18de-eeuwse schrijntjes, wiegen, kasten, lessenaars (zie afb. hierboven), bedstedetrapjes en klaptafels, beschilderd met onder meer rollend lofwerk, bloemen, vogels en soms hinden zijn aan Hindeloopen toegeschreven. Diverse schrijvers gaan er bovendien vanuit dat ze daar zijn gemaakt.⁵²

Noorwegen

Hindeloopen onderhoudt door de houthandel nauwe contacten met Noorwegen. Er is daarom lang gedacht dat de beschilderingen op Hindelooper en Noorse meubels elkaar beïnvloed moeten hebben. Dit lijkt te zijn voortgekomen uit de 19de-eeuwse

⁵¹ Een aantal belangrijke typen wordt apart behandeld in hoofdstuk 4.2.

⁵² Zie bijvoorbeeld: M.P. van Buytenen, *Hindeloopen: Frieslands Elfde stede*. 3^e druk. Heemschutserie, deel 17. Amsterdam: Allert de Lange, 1946, p. 57.

romantische visie dat er verwantschap is tussen Germaanse volken in Scandinavië en Nederland.⁵³ Maar wie beïnvloedt wie? Van der Ven (1920) wijst op Noorse voorbeelden en de Zweeds Bonader beschilderingen waaraan de Hindeloopers hun inspiratie zouden hebben ontleend.⁵⁴ Buytenen (1946) denkt ook dat de Hindelooper schilders hun inspiratie in Noorwegen opdoen.⁵⁵ Later onderzoek uit het begin van de jaren 1970 toont echter aan dat de Noorse beschilderingen later zijn en Hindeloopen niet beïnvloed kunnen hebben.⁵⁶ Het rollend lofwerk met bloemen en vogeltjes is mijns inziens afgeleid van het oudere snijwerk op de in Hindeloopen populaire Hollandse renaissance meubels, zoals op het fries van kasten.⁵⁷ Door hang naar het kleurrijke en de dalende economie is er vanaf de vroege 18de eeuw steeds minder vraag naar deze duurdere gesneden maar steeds meer naar beschilderde meubels.

Boedelinventarissen en reisbeschrijvingen

Om een beeld te krijgen van de 18de-eeuwse Hindelooper wooncultuur en om er achter te komen of er in Hindeloopen in deze periode meubels zijn gemaakt en beschilderd, zijn alle voorhanden boedelinventarissen van het Nedergerecht Hemelum doorgenomen.⁵⁸ Daarnaast zijn alle bekende 16de- tot 19de-eeuwse reisbeschrijvingen in kaart gebracht waarin Hindeloopen voorkomt. De tweede helft van de 19de eeuw is daarbij buiten beschouwing gelaten. Dit omdat het Friesch Genootschap, bij monde van onder meer de doopsgezinde predikant Joost Hiddes Halbertsma en de Leeuwarder stadsarchivaris Wopke Eekhoff, in die periode actief Hindelooper wooncultuur zijn gaan documenteren, verzamelen en publiceren.⁵⁹ De impliciete aanleiding daarvoor ligt in het verlies aan Friese soevereiniteit door de departementale herindeling na de Napoleontische tijd en daarmee een verlies van een duidelijk eigen identiteit. Het Friesch Genootschap verzamelt de materiële cultuur mede om die Friese identiteit te herdefiniëren en te herwaarderen. Zo richten zij het *Selskip foar Fryske taal end scriftenkennisse* op om daarmee een dijk tegen het Hollands te vormen.⁶⁰

⁵³ Zie bijvoorbeeld: F.W. van Eeden, 'Houtsnijwerk als huisvlijt', in: *Bouwkundig Weekblad*, (1889), nr. 9, p. 109-113.

⁵⁴ D.J. van der Ven, *Neerlands Volksleven*. 2^e druk. Zaltbommel: Dalmeijer's Volksuniversiteit, 1920, p. 342-344.

⁵⁵ Op.cit., p. 60.

⁵⁶ G.R. Kruissink, 'Verwantschap tussen Scandinavische en Hindelooper uitingen van Volkskunst', in: *Vriendenboek Bernet Kempers*. Arnhem: Nederlands Openluchtmuseum, 1971, p. 72-80; S.J. van der Molen, 'Hylpen en Norge: picturaal gezichtsbedrog', in: *Ta de Fryske folkskunde*. Groningen: Frysk ynstituut, 1974, p. 67.

⁵⁷ Zie ook: G. Schaap, 'Nederlandsche Volks- en Ambachtskunst', in: J. de Vries (ed.), *Volk van Nederland*. 3^e druk. Amsterdam: N.V. Uitgevers-maatschappij 'Elsevier', 1943, p. 324.

⁵⁸ Tresoor: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77; 0082 en 0083; Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 0019 en 0020, in totaal circa 3000 pagina's tekst.

⁵⁹ W. Eekhoff, 'Merkwaardigheden omtrent de woningen, kleeding, zeden en gebruiken der Hindeloopers', in: *Nederlandsch Museum. Geschied- en letterkundige merkwaardigheden, natuurbeschrijvingen, aardrijkskundige bijzonderheden, historische en romantische verhalen*, deel 13 (1848), p. 1-6.

⁶⁰ T. Dekker, H. Roodenburg en G. Rooyakkers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse ethnologie*. Amsterdam: Meertens Instituut, 2000, p. 20.

Op basis van de bestudeerde boedelinventarissen kan nu gesteld worden dat het Friesch Genootschap de Hindelooper wooncultuur te uniform, te plaatseigen, te rijk en te bont heeft voorgesteld.

Te uniform

In de reconstructies van een Hindelooper kamer staat steeds maar één type wieg, één type tafel en één type bedstedetrapje, en dan ook nog meestal op dezelfde plaats. De Hindelooper stijlkamers, zoals die in Leeuwarden (1877), Parijs (1878), Hindeloopen (1881), Amsterdam (1883), Düsseldorf (1885), Dordrecht (1896), Berlijn (1898), Nürnberg (1902) en Arnhem (1919) worden geconstrueerd, lijken als twee druppels water op elkaar. Mogelijk dat hier de met aquarel ingevulde tekeningen van Hendrik Lap als voorbeeld dienen, en dat latere stijlkamers zich vervolgens baseren op eerdere reconstructies. Hendrik (1824-1874) is de zoon van een ongehuwde dienstmeid Doed Wiggerts Lap (†1836). In de jaren 1848-1855 waarin Hendrik zijn afbeeldingen maakt, is hij circa 25-30 jaar oud. De 18de eeuw, die hij er mee probeert uit te beelden, heeft hij dus niet meegemaakt. Zijn tekeningen kunnen gebaseerd zijn op de interieurs waar zijn moeder dient en wat opdrachtgevers als Eekhoff hem vertellen. In de respectievelijke hoofdstukken in deze publicatie valt te lezen dat er van alle typen meubels in de Hindelooper boedels in werkelijkheid een veel grotere variatie voorkomt en dat deze door het gehele huis in gebruik zijn.

Te plaatseigen

Te plaats eigen zijn de reconstructies ook. Onderbelicht blijven de vele beschilderde Hollandse tafels, kasten en kisten en de Hollandse zilveren lepels. Zo toont de oudst bekende afbeelding van een Hindelooper interieur uit 1848 door Izaäk Reijnders geen Friese keeft maar een Hollandse renaissance kast.⁶¹ Daarnaast zijn er in de inboedels veel Sardammer banken⁶², kastjes⁶³ en bakken⁶⁴ in Hindelooper interieurs. Ook kennen de 18de-eeuwse Hindelooper interieurs, en dat is kenmerkend voor heel Noordwest-Nederland, een flinke component Delfts aardewerk, goederen uit de V.O.C.-handel zoals sitsen en porselein en via de Oostzeehandel verkregen Dantziger kastjes. Verder zijn er kisten en nappen uit Riga, button en dekens uit

⁶¹ In zowel Museum Hindeloopen als het Nederlands Openluchtmuseum heeft men later gekozen voor een Friese keeft. Zie: foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 12584 en W. le Febre, 'Een archivalisch Schimmenspel. Bespreking van S.J. van der Molen: De Hindelooper Wooncultuur. Bolsward: A. J. Osinga, 1967', in: *It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy*, jrg. 30 (1968) nr. 1, maart, p. 6.

⁶² Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0082: 27-1-1729, 31-1-1730, 19-9-1731, 8-11-1749; Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0083: 19-4-1739, 15-4-1739, 23-7-1739, ?-2-1740, 19-4-1740, 9-7-1744; Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77: 28-12-1752, 29-6-1754, 29-5-1758. Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0078: 1-12-1763; 6-4-1768; 28-9-1769. Zie ook: S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: Osinga, 1967, p. 35.

⁶³ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0081: 23-10-1727.

⁶⁴ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77: 26-6-1743.

Noorwegen en Spaanse matten en dekens. Het 18de-eeuwse Hindelooper interieur is dus niet zo plaatseigen. Net als de meeste Noordwest-Nederlands interieurs in de 18de eeuw, is het een verzameling van goederen uit vele windstreken.⁶⁵ Toch blijft het Museum Hindeloopen, tot op de dag van vandaag, alleen het bont beschilderde meubilair verzamelen en bestendigt daarmee het te plaats eigen beeld van de plaatselijke wooncultuur.

Grotere verspreiding

Tot voor kort stelde men dat Hindeloopen altijd al een unieke cultuur had die afweek van het Friese achterland.⁶⁶ Ik vind daar weinig bewijzen voor. Zo zijn er vele reizigers die in Hindeloopen niets bijzonders vinden. De Antwerpenaar Ludovico Guicciardini (1521-1589) bijvoorbeeld doet tussen 1560-1565 onderzoek in Nederland voor zijn *Beschrijvinghe van alle de Neder-Landen*. In 1581 verschijnt er een uitgebreide druk. In 1612 komt de eerste Nederlandse vertaling. In dit werk wijdt hij slechts één alinea aan Hindeloopen. Daarin behandelt hij de herkomst van de naam, de stadsrechten en de inname door Lange Pier. Hij maakt geen melding van een bijzondere of in vergelijking met de omgeving afwijkende cultuur.⁶⁷ Rond dezelfde tijd levert Cornelio Kempio in 1588 een gedegen beschrijving van Friesland maar meldt Hindeloopen niet eens.⁶⁸ Gottfried Hegenitius schrijft in 1640 dat hij Workum en Hindeloopen bezoekt, maar dat hij hier voor zijn ogen en oren niets tegenkomt dat de moeite waard is om aan de lezer te melden. Daarom haast hij zich naar Stavoren.⁶⁹ De in deze context veel aangehaalde raadpensionaris Johan de Witt adviseert zijn voornamelijk buitenlandse gast prins Cosimo de' Medici, de latere groothertog van Toscane, in 1669 naar Molkwerum te gaan omdat daar de oude zeden en de taal bewaard zijn gebleven.⁷⁰ Cosimo bezoekt Molkwerum en verhaalt over het labyrint aan straatjes en huizen, het dialect dat door niemand begrepen wordt, het feit dat de mensen er ruw en onbeschaafd zijn en de zonderlinge kleding

⁶⁵ J. Bosmans, 'Hindelooper meubelschilderkunst: Geen imitatie, maar product van invloeden', in: *De Vrije Fries*, deel 55 (1975), p. 49-64.

⁶⁶ Claassen, op.cit., p. 29; A. de Jong, 'Het Fries Genootschap als koploper in museaal besef. Negentiende-eeuwse initiatieven tot musealisering van de volkscultuur in Friesland', in: *Fryslân*, jrg. 8 (2002), nr. 2, p. 8; A. de Jong, 'Halbertsma's Hindelooper droom', in: K.F. Gildemacher (red.), *Hindeloopen. Stad van levende herinneringen*. Leeuwarden: Uitgeverij Penn, 2011, p. 93; E. van Veen, 'The Happy Family. Schilderij Christoffel Bisschop verrijkt collectie', in: *Het Peperhuis, Nieuwsbrief van het Zuiderzeemuseum*, (2000), nr. 2, p. 2; W. Le Fèvre. *Het Museum van Hindeloopen*. Hindeloopen: Hidde Nijland Stichting, 1967, p. 454.

⁶⁷ M.L. Guicciardini, *Beschrijvinghe van alle de Neder-Landen*, etc. Amsterdam: Willem Jansz., 1612, p. 168.

⁶⁸ M.C. Kempio, *De origine situ, qualitate et quantitate Frisiae et rebus a Frisiis olim praeclare gestis, Libri tres: in quibus multa scitu digna & hactenus incognita ... proponuntur*. Keulen: Gosuinus Cholinus, 1588.

⁶⁹ G. Hegenitius, *Itinerarium Frisio-Hollandicum, et Abr. Ortelii Itinerarium Gallo-Brabanticum*. Lugduni Batavor: Henrici Verbiest, 1640, p. 20: 'Worcum et Hindelopa. Aditae quidem mihi; sed nihil legentium oculis aut auribus dignum heic occurrit; itaque propero ad urbem, quae dicitur Stavria'.

⁷⁰ G.J. Hoogewerff (red.), *De twee reizen van Cosimo de' Medici prins van Toscane door de Nederlanden (1667-1669). Journalen en documenten*. Historisch Genootschap, 3^e Serie, nr. 41. Amsterdam: Johannes Müller, 1919, p. 247.

van de vrouwen.⁷¹ Over Hindeloopen stelt hij alleen dat het welvarender is dan Molkwerum en geheel geïsoleerd ligt. Op de keper beschouwd zegt Cosimo echter niet dat hij Hindeloopen ook daadwerkelijk heeft bezocht.⁷²

In reisbeschrijvingen wordt Hindeloopen pas in de 18de eeuw voor het eerst genoemd om zijn streekdracht. Daarbij stellen de auteurs keer op keer dat deze streekdracht in de omringende plaatsen Molkwerum, Koudum en Warns evenzo voorkomt.⁷³ Het Hindelooper interieur wordt in de gehele 17de en 18de eeuw niet vermeld, dit begint pas in de 19de eeuw. En ook daarbij stellen de schrijvers dat deze wooncultuur tevens in omringende plaatsen voorkomt. Zo stelt Eekhoff zelf: 'Opmerkelijk is het, dat de meeste bijzonderheden, door ons omtrent Hindeloopen medegedeeld, vroeger ook van toepassing waren op de dorpen Molkwerum, Warns en Koudum, wier kleeding, taal, meubelen en gebouwen slechts in enkele punten van die van de Hindeloopen verschilden, zoodat alle vier takken van één boom schenen te zijn.'⁷⁴ Zelfs Hidde Nijland, de meest uitgesproken aanhanger van de Hindelooper uniciteit, geeft schoorvoetend toe dat er in Molkwerum, Warns en Koudum vergelijkbare bedstedewanden, keeffen en kastjes hebben bestaan.⁷⁵ Na in Hindeloopen te zijn rondgeleid door de gemeentesecretaris M. Hendricks stelt Havard in 1874 dat beschilderde meubels, evenals de streekdracht alleen nog elders te bewonderen zijn.⁷⁶ De reden daarvan zou goed kunnen zijn dat deze stukken niet uniek zijn voor Hindeloopen maar elders van origine ook voorkomen. Daarom is het aannemelijk dat ook de typen beschilderde meubilair, die tot nu toe exclusief aan Hindeloopen zijn toegeschreven, oorspronkelijk in een groter deel van Zuidwest-Friesland voorkomen.⁷⁷ De in de genoemde boedelinventarissen vermelde

⁷¹ Op.cit., p. 267, 310-311.

⁷² Op.cit., p. 311-314.

⁷³ Zie: *Kabinet van Mode en Smaak*, deel 2. Haarlem: A. Loosjes Pz., 1791, p. 24-29 en 161. Later wordt dit herhaald in: E. Maaskamp, *Afbeeldingen van kleeding, zeden en gewoonten in de Bataafsche Republiek met den aanvang der negentiende eeuw*. Amsterdam: E. Maaskamp, 1804, prent nr. 10 en de begeleidende tekst. J.A. de Luc meldt dat de streekdracht in Molkwerum en Hindeloopen vergelijkbaar is: *Lettres physiques et morales sur l'histoire de la terre et de l'homme, adressées à la reine de la Grande Bretagne*, vol. 5, lettre CXXX. Paris/Den Haag: Duchesne/De Tun, 1779, p. 282-283. Ook J.W. Crane vindt Molkwerum en Hindeloopen vergelijkbaar: *Verslag der Handelingen van het Provinciaal Friesch Genootschap ter beoefening der Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, gedurende het jaar 1827 tot 1828*. Leeuwarden: Provinciaal Friesch Genootschap, 1828. Zie: H. Halbertsma, 'Hindeloopen en de Hindeloopers', beoordeeld in de 18de en 19de eeuwse geschriften', in: *De Vrije Fries*, 45^e deel (1962), p. 186-187.

⁷⁴ S.O. Roosjen, N.D. Kroese en W. Eekhoff, *Merkwaardigheden van Hindeloopen*. Leeuwarden: Eekhoff, 1855, p. 24.

⁷⁵ H. Nijland, 'Hindeloopen', in: *Oude Kunst*, (1918), p. 178; H. Nijland, *Wat is volkskunst. Hindelooper historie; kleederdrachten; meubelen en huisraad*. Hindeloopen: Hidde Nijland-Stichting, 1919, p. 52.

⁷⁶ H. Havard, *La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuiderzee*. Paris: Plon, 1874, p. 247: de tekst luidt: 'L'art d'Hindeloopen est malheureusement tout aussi disparu que son costume. Mais, comme il existe encore, dans le pays et chez les amateurs étrangers, un nombre très considérable de spécimens de ce délicieux mobilier, il nous est facile d'en parler avec connaissance de cause.'

⁷⁷ Voor recentere publicaties dienaangaande zie: M.P. van Buijtenen, 'Frieslands elfde stede, tweemaal Hindeloopen', in: *Antiek*, (1968-1969), nr. 3, p. 193-197; S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: Osinga, 1967; J. Bosmans, 'Hindelooper meubelschilderkunst: Geen imitatie, maar product van invloeden', in: *De Vrije Fries*, deel 55 (1975), p. 49.

beschilderde flaptafels, wiegen, schrijntjes en bont beschilderde kasten⁷⁸ in Molkwerum, Warns en Koudum kunnen hierop duiden.

Tijdens de inventarisatie zijn er diverse flaptafels en een wandbetimmering aangetroffen met een aan Hindeloopen toegeschreven beschildering waarvan Workum de oudst bekende plaats van herkomst is.⁷⁹ Ook kennen we twee deurtjes uit Warns, beschilderd in een wat grove Hindelooper stijl, blauw tegen een wit fond.⁸⁰ Deze meubels en de schilderijstijl lijken dus niet uniek voor Hindeloopen alleen.

Een grote overeenkomst in materiële cultuur tussen de plaatsen in Zuidwest-Friesland is ook te verwachten als men bedenkt dat de bemanning van de Hindelooper schepen regelmatig bestaat uit mensen uit de gehele Zuidwesthoek van Friesland (Koudum, Molkwerum, Warns, Laaxum), en zelfs van andere delen van Friesland, tot aan Leeuwarden en Drachten toe. Evenmin onbelangrijk is het feit dat jonge Hindeloopers hun levenspartner niet alleen in het eigen stadje vinden maar eveneens in de omringende dorpen en visa versa. Een uitwisseling van de materiële cultuur is alleen al daarom aannemelijk. Tot slot is in elke andere categorie van kunsthierarchie, of het nu om tin, keramiek, textiel, schrijnwerk, edelsmeedkunst of tegels gaat, het gebruik ervan niet alleen beperkt tot de plaats van productie. Dit alles moet, ook bij het beschilderd meubilair dat we nu aan Hindeloopen toeschrijven, hebben geresulteerd in een oorspronkelijk veel grotere verspreiding. Bij de behandeling van de flaptafels en de schrijntjes (hoofdstuk 4.2) zal de bredere verspreiding van deze typen verder worden onderbouwd.

⁷⁸ Tresoar: Toegangsnummer: 13-18, Inv.nr.: 18 (1689-1727) Molkwerum: 28 oktober 1720: folio 261-294 daarbinnen folio 280: in de binnenkamer een bont geschilderde kast. Zie verder S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: Osinga, 1967, p. 53.

⁷⁹ Flaptafels: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3546.OV: A. Jukema, Workum; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 3274: De Vreeze, Workum D 91; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 3298: Gaastra, Workum; collectie Fries Museum, Inv.nr.: 41006 (gedateerd 1808 en in Workum aangetroffen). Betimmering: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.9840-49.

⁸⁰ Collectie Museum Hindeloopen, Inv.nr.: 1359. Maten: H.95 x B.37 x D.3,5 cm.

Prent getiteld *Een Hindelooper Binnenvertrek*, kort vóór 1848 getekend door Izaäk Reijnders en gegraveerd door Jan Frederik Christiaan Reckleben (1819-1879).
 Bron: W. Eekhoff, 'Merkwaardigheden omtrent de woningen, kleeding, zeden en gebruiken der Hindeloopers', in: *Nederlandsch Museum. Geschied- en letterkundige merkwaardigheden, natuurbeschrijvingen, aardrijkskundige bijzonderheden, historische en romantische verhalen*, deel XIII (1848), p. 1-6.

Te rijk

De oudst bekende weergave van een Hindelooper interieur, gepubliceerd in 1848, toont een kamer met wandbetimmeringen en een kast, beide rijk voorzien van houtsnijwerk en met bordenrichels vol sierschotels (zie afb. hierboven). Ook de werken van Hendrik Lap tonen interieurs vol pronkgoed. De bestudeerde boedelinventarissen tonen echter aan dat de meeste Hindeloopers een soberder huishouden hebben. Boedelinventarissen representeren in de regel echter slechts een deel van de huishoudens, waarin de minst welvarenden ondervertegenwoordigd zijn. Een completer beeld biedt de personele quotisatie van 1749 met de totale Hindelooper

beroepsbevolking.⁸¹ Er worden tijdens deze quotisatie 1661 personen geregistreerd, verdeeld over 546 gezinnen. Van 363 gezinshoofden staat het beroep vermeld. Hieruit blijkt dat 167 gezinshoofden (46%) op zee werkzaam zijn. De vijf meest genoemde beroepen zijn: zeevarend (51), matroos (43), schipper (42), schuitman (13) en stuurman (11). In totaal 118 (33%) gezinshoofden hebben een meer ambachtelijk op de lokale economie gericht beroep. De vijf meest genoemde zijn timmerman (22), winkelier (12), visser (10) en bakker (9). Onder de vrouwen is het beroep naaister (13) het meest genoemd. Hier is wel een nuancering op zijn plaats. Een klein deel van de mensen die niet op zee werkt dankt zijn brood toch aan de scheepvaart. Zo bevinden er zich onder de 22 timmerlieden vier scheepstimmerlieden. Onder de acht sjouwers verblijft er een het meest van de tijd in Amsterdam.

In totaal 34 gezinshoofden (9%) hebben een dienstverlenende of bestuurlijke functie. Het meest frequent zijn burgermeester en oud-burgermeester (7), vroedsman of -vrouw (7), veerschipper op Amsterdam (4), herbergier (3) en schoolmeester (3). Net als bij Ameland blijkt ook hier weer de sterke oriëntatie op Amsterdam. Van de zes veerschippers varen er vier op Amsterdam, een op Sneek en een op Leeuwarden. De overige grote groepen betreffen boeren (N=22 of 6%) en arbeiders (N=12 of 3%).⁸² Die onderbelichte agrarische component kenmerkt Hindeloopen al vanouds. Zo bevat de plaats in 1642 al 162 koemelkerijen.⁸³ Een klein aantal mensen geeft twee beroepen op. De combinaties burgemeester-schipper en vroedsman-schipper komen het meeste voor.

Uit de bovenstaande aantallen blijkt dat de helft van de beroepsbevolking in Hindeloopen niet zijn geld op zee verdient, zoals in dienst van grote handelsondernemingen. Het merendeel van de bevolking heeft een lokaal georiënteerd beroep. Het aandeel timmerlieden en boeren is hieronder het grootst. Daarnaast is het niet zo dat er onder de Hindelooper zeevarenden vooral mensen met een hoge functie zitten: er zijn meer matrozen dan schippers. Dat is logisch als men bedenkt dat er op een schip slechts één schipper en meerdere matrozen zijn. Onder de grote groep die met de algemene term 'zeevarend' wordt gekwalificeerd zitten veel laag aangeslagen gezinshoofden en dus waarschijnlijk eerder matrozen dan schippers.

Wat betreft de welvaart zijn er drie burgemeesters als enige voor meer dan 100 gulden aangeslagen. De schippers moeten op één na allemaal meer dan 30 gulden betalen, de stuurman wat minder en de vele matrozen leiden volgens de kwalificatie een sober bestaan. Ze worden voor 10-20 gulden aangeslagen. De schippers vormen dus weliswaar een aanzienlijke en welvarende groep in 1749,

⁸¹ P. Nieuwland, & A. van Dalfsen (uitg.), *De quotisatiekohieren. Namen, beroepen en welstand van de Friese bevolking in 1749*, deel 3. Leeuwarden: Fryske Akademy, 1983, p. 145-159.

⁸² Agrarische activiteit wordt onder ander geïllustreerd door een stadsgezicht (1813) van Antoine-Ignace Melling (1763-1831) die aan de ingang van het stadje Hindeloopen een grote hooibergen tekent. Zie: C. Boschma, 'De Voyage pittoresque aux Pays du Nord', in: *Antoine-Ignace Melling (1763-1831), reizend kunstenaar*. Abcoude: Uniepers, 1991, p. 122-123.

⁸³ H. Nijland, *Wat is volkskunst. Korte beschrijving van de vier lokalen waarin de Hidde Nijland Stichting is verdeeld*. Hindeloopen: Hidde Nijland-Stichting, 1919, p. 19.

daarentegen blijkt er een nog grotere groep zeevarenden te wonen die een sober bestaan leidt. Datzelfde geldt voor de omvangrijke groep ambachtslieden en boeren. Onder hen zitten enkele personen die voor 70-100 gulden worden aangeslagen, maar de meesten van hen leiden, net als de matrozen, een sober tot armoedig bestaan. Dat blijkt ook uit de totalen: over alle beroepen en alle 546 geregistreerde gezinnen gerekend leiden er 234 (43%) een sober bestaan.

Zestien gezinnen zijn niet aangeslagen omdat zij steun ontvangen. Dat aantal moet zelfs hoger zijn. De volkstelling van 1744 meldt meer inwoners, te weten 1913 personen, verdeeld over 598 gezinnen. Volgens Nieuwland en Van Dalfsen staan met name deze alimenterenden niet allemaal geregistreerd in de quotisatie van 1749.⁸⁴ Kortom, het beeld dat Hindeloopen rond het midden van de 18de eeuw een stadje vol welvarende zeelieden is, klopt niet. Ruim de helft is niet in de scheepvaart actief en van alle gezinshoofden leidt zeker de helft een sober tot armoedig bestaan.

Diverse auteurs beschrijven de leegstand en vervolgens afbraak van vele huizen gedurende de 18de en vroeg 19de eeuw. Onderzocht zou kunnen worden of daarbij vooral de zeer welvarende mensen met een financiële reserve zijn gebleven en de middenstand en de armeren, op zoek naar werk, zijn weggetrokken. Een dergelijke selectieve uittocht kan in de 19de eeuw hebben bijgedragen aan het beeld dat Hindeloopen vooral bestaat uit welvarende zeevarenden met volle en rijke interieurs.

Te bont

Naast een te rijk interieur heeft het Friesch Genootschap de Hindelooper interieurs ook veel te bont beschilderd voorgesteld. Op de eerder vermelde oudste reconstructie van 1848 zijn geen beschilderde maar eikenhouten wandbetimmeringen te zien. Alleen het bedstedetrapje lijkt een decoratieve beschildering te dragen. Dit kan de toets der kritiek van het Friesch Historisch Genootschap niet doorstaan getuige de keuze, direct daarna, voor de veel rijkere, vollere en bontere reconstructies van Hendrik Lap.⁸⁵ Zijn werken lijken mij echter minder representatief voor het 18de-eeuwse Hindelooper interieur. Zo komen er in 18de-eeuwse Hindelooper boedels vele onbeschilderde algemeen Nederlandse meubels voor. Van der Molen meldt al eerder dat er in de door hem bestudeerde Hindelooper boedelinventarissen opvallend weinig van beschilderd meubilair wordt gerept.⁸⁶ Le Fèvre stelt als reactie daarop dat de kwalificatie 'geverfd' of 'geschilderd' achterwege bleef omdat tafels of wiegen in Hindeloopen vrijwel altijd beschilderd zouden zijn en het dus overbodig was dit nog eens te melden.⁸⁷ Afgaande op de door mij bestudeerde boedelinventarissen wordt er in Hindeloopen

⁸⁴ Idem, p. 145.

⁸⁵ A. de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940*. Nijmegen: Uitgeverij SUN, 2001, p. 56-57.

⁸⁶ S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: A.J. Osinga, 1967.

⁸⁷ W. le Fèvre, 'Een archivalisch Schimmenspel. Bespreking van S. J. van der Molen: *De Hindelooper Wooncultuur*. Bolsward: A. J. Osinga, 1967', in: *It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy*, jrg. 30 (1968), nr. 1, maart, p. 5.

niet meer en niet minder dan elders gewag gemaakt van beschilderde zaken. Naast het in Hindeloopen, net als in de rest van Nederland, gebruikelijke beschilderd, gemarmerd, geveerd en verlakt kleingoed zoals theebladen, theebussen, butten, tobbetjes en vaatjes, is er in de 18de-eeuwse Hindelooper boedelinventarissen sprake van enkele beschilderde schrijntjes, een haardscherm, twee kisten en twee groene kisten. In het licht van het vanaf 1850 geconstrueerde bonte Hindelooper interieur is dit een magere oogst en ben ik het met Van der Molen eens dat dat om een nuancering van het bonte beeld vraagt.

Meubelmakers

Nu staat de vraag centraal of er in Hindeloopen, vóór 1848, ooit beschilderd meubilair is geproduceerd. Er zijn archivalische bewijzen voor meubelproductie in Hindeloopen, al zijn de aanwijzingen summier. De 18de-eeuwse boedelinventarissen melden Albert Freerks. In de personele quotisatie van 1748 staat hij te boek als timmerman.⁸⁸ In de administratie, gevoerd door burgemeester Wiggert Barens over de wees Salingh Idses, een dochter van oud-burgemeester Gos Barens,⁸⁹ vinden we in 1739 de volgende post: 'Betaald aan Albert Freerks weegens een nieuwe Tafel drie guld: en tien Stuiv:'.⁹⁰ In hetzelfde jaar blijkt uit de hierna te behandelen boedelinventaris van kastenmaker Jan Willems dat deze nog zeventien gulden en elf stuivers van diezelfde Freerks krijgt vanwege 'holt tot een keeft met eenig arbeidsloon'.⁹¹ Hier levert kastenmaker Willems voorbewerkt hout aan zijn plaatsgenoot timmerman Freerks die er waarschijnlijk zelf een keeft van maakt. De Hindelooper meester-timmerman Alert Hiddes (1739) heeft naast een spanzaag, drie schaafbanken en een zaagbank tevens tien planken 'schrienshout'.⁹² Dit kan opnieuw een aanwijzing zijn dat een Hindelooper timmerman kasten maakte. Deze vermeldingen nopen ons de meubelmakers in deze regio dus in ieder geval onder timmerlieden te zoeken. Dit in tegenstelling tot de onder stedelijke gilden werkende timmerlieden die alleen spijkervaste zaken mogen maken.

Over Jan Willems weten we meer. Hij is meester-kastenmaker te Hindeloopen en overlijdt in 1739. Willems is een tijdgenoot van Frans Dircksz. Sluijter, de witwerker te Amsterdam over wie we zoveel weten (hoofdstuk 2.5). Daarom is het leerzaam de bedrijven van beide heren eens te vergelijken. Willems heeft op zolder, in de gang en het middelhuis zijn houtvoorraad, te weten vuren-, grenen- en eikenhout (zie bijlage).⁹³ Zijn hout beschrijft men per stapel, blokken genaamd. Waar aangegeven zijn de planken in een blok 18-20 voet lang en een halve tot een hele duim dik. Het hout is naar lengte geclassificeerd met de termen wagenschot,

⁸⁸ P. Nieuwland & A. van Dalfsen (uitg.), *De quotisatiekohieren. Namen, beroepen en welstand van de Friese bevolking in 1749*, deel 8. Leeuwarden: Fryske Akademy, 1980-1988, p. 148.

⁸⁹ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, folio 77 e.v.

⁹⁰ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, post 233, 20-2-1739.

⁹¹ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0083, folio 90-99. Keeften worden in de antiekhandel in de regel als 17de-eeuws gedateerd, maar blijken hier dus nog rond 1739 gemaakt te worden.

⁹² Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0083, folio 1 e.v. Datum: 19-4-1739.

⁹³ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0083, Datum: 23-7-1739.

pijp hout en vathout.⁹⁴ Daarnaast zijn er planken met 'een snee', waarschijnlijk is hier messing en groef bedoeld. Ribben oftewel balken zijn er in de maten 2 x 3 tot en met 4 x 4 duim en enkele korte dikkere stukken. Voorts treffen we panlatten en zolderveren aan. Bij het opnemen van de inboedel assisteren drie kooplieden uit Westzanen: Reijer Decker, Jacob Mats en Jan Ouwe Jan. Zij hebben Willems hout geleverd en krijgen daarvoor nog geld.

In de binnenkamer heeft Willems zijn werkplaats, getuige de twee schaafbanken en het vele meubelmakers-gereedschap aldaar. Wat voor meubels maakt Willems? Tussen het hout treffen we twee nieuwe kastdeuren aan. Daarnaast is er een ovaal tafelblad, waarschijnlijk voor een thee- of flaptafel. Tussen het gereedschap staan nog eens zes schrijfborden⁹⁵ waarvan een met prenten en vier stopborden. In de hierboven aangehaalde administratie over het levensonderhoud van de wees Salingh Idses blijkt Willems haar een nieuwe kast te leveren, inclusief 'de houten' eronder.⁹⁶ Met deze houten zijn mogelijk schragen of kastvoeten bedoeld. In zijn eigen boedel heeft hij twee keeftvoeten. Daarnaast heeft Willems een kistje met ebbenhout, waarschijnlijk voor de decoratieve details op zijn meubels. Tot slot liggen er scharnieren en sloten, mogelijk voor de kasten die hij maakt.

Timmerman Joske uit Molkwerum is hem geld verschuldigd voor het 'uitsnijden'.⁹⁷ Mogelijk betekent dit dat Willems houtsnijwerk levert, getuige ook de gutsen die hij bezit. Wat moet een Molkwerummer timmerman met houtsnijwerk van een Hindelooper kastenmaker? Parallel aan de eerder vermelde Hindelooper timmerman Albert Freerks die tafels en kasten blijkt te maken, kan deze Workummer timmerman met dat houtsnijwerk, naast betimmeringen, ook meubels hebben samengesteld.

In tegenstelling tot zijn tijdgenoot witwerker Frans Dircksz. Sluijter in Amsterdam heeft Jan Willems naast vuren- en grenenhout ook een grote hoeveelheid eikenhout. Er zijn diverse categorieën meubels die ik niet heb kunnen toeschrijven aan witwerkers. Een deel daarvan zijn de aan Hindeloopen toegeschreven flaptafels, lessenaars, schrijntjes en wiegen. De modellen komen niet voor in witwerkers-boedelinventarissen. Ze zijn in de regel uit eiken- én naaldhout gemaakt, met toevoegingen van andere houtsoorten zoals iepen-, wilgen- en vruchtbomenhout, houtsoorten die witwerkers volgens de gildevoorschriften niet mogen gebruiken. Tussen 1680-1730 vindt er in Zuidwest-Friesland een overgang plaats van blanke eikenhouten betimmeringen en kasten met snijwerk naar naaldhouten meubels en betimmeringen waarop de decoratie alleen nog geschilderd is. In dit licht gezien, en getuige de houtsoorten in zijn voorraad, kan Jan Willems kasten hebben gemaakt waarbij het snijwerk en de in het zicht gelegen delen van eikenhout zijn, en de rest van naaldhout. Schilderen doet Willems waarschijnlijk niet.

⁹⁴ J.A. van der Kloes, *Onze bouwmaterialen. Deel IV: Hout*. 3^e druk. Amsterdam: L.J. Veen's Uitg. Mij N.V., 1925, p. 171.

⁹⁵ Met een schrijfbord kan een schoolbord of schooltas bedoeld zijn: een plat houten kistje met schuifdeksel, dat aan de muur hangt.

⁹⁶ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, post 232, 19-2-1739 en post 234, 20-2-1739.

⁹⁷ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0083.

Bovendien is uit de gegevens niet op te maken dat zijn meubels door anderen worden beschilderd. In zijn interieur zijn nergens pigmenten, kwasten of olie opgetekend, noch heeft hij dienaangaande uitstaande schulden.

In tegenstelling tot Sluijter heeft Willems geen winkel met een meubelvoorraad: hij werkt eerder op bestelling. Sluijter betreft zijn grondstoffen uit de directe omgeving, Amsterdam, maar zet zijn eindproduct af over het gehele land en daarbuiten. Bij Jan Willems is dat omgekeerd. Hij haalt zijn hout aan de andere kant van de Zuiderzee: Zaandam, maar zijn werk vindt slechts in Hindeloopen en omgeving aftrek. Tot slot is Willems wederverkoper van hout aan diverse ambachtslieden uit zijn directe omgeving. Amsterdamse witwerkers echter kunnen hieraan geen geld verdienen gezien de vele houthandelaren en houtzaagmolens in de hoofdstad.

Schilders

Dankzij het systematisch uitgevoerde onderzoek door Van der Molen, is sinds 1967 de naam van de Hindelooper schilder Jan Sluittenburgh bekend,⁹⁸ die daarna in vele publicaties is aangehaald.⁹⁹ In de quotisatiekohieren van 1749¹⁰⁰ worden naast ene Jan Dirx Sluytenburg nog vier andere schilders genoemd:

- 1) Abe Sipkes, kan sijn kost winnen
- 2) Fonger Lammerts, sober bestaen
- 3) Hidde Tymens, sober bestaen
- 4) Jan Dirx Sluytenburg, sober bestaan
- 5) Tenne Heyes, sober bestaan

In 18de-eeuwse boedelinventarissen uit Hindeloopen is regelmatig sprake van Jan Sluittenburgh. Waarschijnlijk gaat het hier om de Jan Dirx Sluytenburg uit de quotisatiekohieren. Daarnaast is er in de inboedels sprake van Durck Sluittenburgh en Dirk Jans Sluittenburg, mogelijk een vader van Jan Dirx Sluytenburgh. Getuige de vele posten werken zij in Hindeloopen als huisschilders. In de administratie, gevoerd over de wees Salingh Idses,¹⁰¹ vinden we tussen 1728 en 1740 de volgende posten:

⁹⁸ S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: A.J. Osinga, 1967, p. 50-51.

⁹⁹ J. Bosmans, 'Hindelooper meubelschilderkunst: Geen imitatie, maar product van invloeden', in: *De Vrije Fries*, deel 55 (1975), p. 63; J. Jas, 'Tot cieraet en gebruyk'. *De collectie beschilderd meubilair van het Zuiderzeemuseum*. Deel I & II. Stageverslag. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, Kunsthistorisch Instituut, 1990, p. 16 & 43; K. Mascini-Bangert, *De Nederlandse beschilderde kast in de 17e en 18e eeuw. Herkomst, datering en makers van de beschilderde kasttypen in enkele zeevarende gebieden*. Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1990, p. 82; U. Claassen, 'Die Kunst der Welt in lokaler Rezeption: Das Hindelooper-Zimmer', in: *Faszination Bild*. Berlin: Museum Europäischer Kulturen, 1999, p. 31.

¹⁰⁰ P. Nieuwland, & A. van Dalfsen (uitg.), *De quotisatiekohieren. Namen, beroepen en welstand van de Friese bevolking in 1749*, deel 8. Leeuwarden: Fryske Akademy, 1980-1988, p. 145-159.

¹⁰¹ Tresoor: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, folio 77 e.v. De tekst is letterlijk gevolgd, de termen verven en verwen worden hierin door elkaar gebruikt.

1. Betaald aan Durck Sluitenburgh, Jeije Baukes en wegens 't verwen van voors Huis.
2. Jan Sluitenburgh wegens verven en glaasmaken aan het huis bij de Indijks Brugh.
3. Betaald aan Dirk Jans Sluitenburg voor verwen van 't halve huis op de Indijks wal drie gulden.
4. Betaald aan Jan Sluitenburgh voor het glas lappen en verwen in't huis op de Indijks wal.
5. Betaald aan Jan Sluitenburgh wegens verwen aan het huis met Jemler Abes gemeen.
6. Jan Sluitenburgh wegens verven aan het huis met Jelmer Aber.
7. Aan Dirk Jans Sluitenburg wegens glas lappen.
8. Jan Sluitenburgh wegens verwen aan het huis met Jelmer Abes gemeen.

Buiten deze administratie zijn er meldingen waarin Jan Sluitenburg betaald wordt voor verven en het leveren van ruiten.¹⁰² Jan Sluitenburg is dus vooral een huisschilder en bovendien glazenwasser. Hij is eerst getrouwd met Trijn Jolmers, later met Geert Jans en hij laat tussen 1710 en 1729 acht kinderen dopen in de Nederlands Hervormde kerk van Hindeloopen.¹⁰³

In relatie tot het meubelschilderen meldt Van der Molen dat Sluitenburg in 1729 een stoof verft.¹⁰⁴ In de hierboven aangehaalde administratie over de wees Salingh Idses, krijgt Sluitenburg op 28 april 1740 zeven gulden en zestien stuivers voor het verven van een tafel en stoelen.¹⁰⁵ Daarnaast krijgt de wees Idses zelf geld wegens het verven en schilderen van een stoof. Deze passage is opgevat als het van een fond voorzien (verven) en het vervolgens decoratief beschilderen van deze stoof (schilderen). Waarschijnlijk laat Idse een stoof verven en schilderen, waarvan zij de onkosten later vergoed krijgt door haar voogd.¹⁰⁶ Mogelijk gaat het hier om meubels voor haar nieuwe huis dat ze dan net heeft betrokken. In dezelfde administratie vinden we een andere schilder, Hidde Tijmens, ook in de quotisatiekohieren vermeld. Naast het verven van huizen en binnenhuizen wordt hij betaald voor een 'heerdbord' oftewel een haardscherm.¹⁰⁷ Een andere Hindelooper schilder, Pijtter Sipkes, wordt betaald 'wegens een stoof'.¹⁰⁸

¹⁰² Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, folio 37, nr. 45, 10-11-1740; Inv.nr.: 0083, folio 134: Anne Klases (19-4-1740) en Trijn Liewes wed. van Wijn Gerbrn Alerts (3-5-1740).

¹⁰³ *Doopboek Nederlands Hervormde Gemeente te Hindeloopen, 1709-1811.*

¹⁰⁴ S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: Osinga, 1967, p. 50-51; Zie ook: J. Jas, 'Tot cieraet en gebruyk'. *De collectie beschilderd meubilair van het Zuiderzeemuseum*. Deel I & II. Stageverslag. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, Kunsthistorisch Instituut, 1990, p. 16 & 43.

¹⁰⁵ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, post 258, datum: 28-4-1740: 'Betaald aan Jan Sluitenburgh wegens het verwen van een Tafel en stoelen seven guld: en sestien Stuiw:.'

¹⁰⁶ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, datum: 14-4-1739: 'Dito aan de Rendeerde gegeven wegens het verwen en schilderen van een stoof een Guld:.'

¹⁰⁷ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, folio 77 e.v., post 119: 'Hidde Tijmens verft aan het huis op de nieuwestad'; post 183: 'Hidde Tijmens verwen aan 't binnenhuis'; post 229: 'Betaald aan Hidde Tijmens wegens een heerdbord.'

¹⁰⁸ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77, datum: 6-1-1739: 'Betaald wegens een stoof aan Pijtter Sipkes.'

Uit de bestudeerde archivalia is het dus duidelijk dat er in het 18de-eeuwse Hindeloopen meubels zijn gemaakt en beschilderd. Nergens wordt echter vermeld hoe deze zaken worden beschilderd: effen, gehout of decoratief. Geverfde stoelen, die Sluitenburg in de jaren 1730 levert, zijn in Hindeloopen doorgaans effen groen of rood.¹⁰⁹ De gemelde stoven, een tafel en een haardscherm, die geverfd worden, kunnen van motieven zijn voorzien. Er zijn althans geen effen haardschermen en tafels bewaard gebleven. Echter, bij de 18de-eeuwse theetafels zagen we al dat het overgrote deel effen is afgeleverd, terwijl er alleen gedecoreerde exemplaren bewaard zijn gebleven. Het is daarom aannemelijk dat er van oudsher meer effen beschilderde dan bont gedecoreerde meubels hebben bestaan, ook in Hindeloopen. Het onderzoek naar de oudste bezitters c.q. de herkomst van de meubels wordt bemoeilijkt door het feit dat in de laat 19de en 20ste eeuw alle meubels met de besproken decoratie aan Hindeloopen zijn toegeschreven, ongeacht de oudst bekende plaats van herkomst. Daardoor is van de nu nog resterende 18de-eeuwse stukken onmogelijk vast te stellen in welke plaats zij feitelijk zijn gemaakt en waar zij oorspronkelijk het eerst hebben dienstgedaan. Slechts één stuk is vrij zeker toe te schrijven aan een Hindelooper eigenaar. Het is een haardscherm uit 1789 met de initialen JW en ET. Dit scherm kan gemaakt zijn in opdracht van Jappe Wiggerts (1758-1806) en zijn vrouw Eelk Tjebbes (†1835) (zie afb. p.473).¹¹⁰ Zij trouwen een jaar eerder, in 1788. Jappe maakt deel uit van de politieke elite van Hindeloopen, woont aanvankelijk voornamelijk in Amsterdam en drijft daar een lucratieve houthandel. Daarnaast is hij lid van de Amsterdamse schutterij in de hoge rang van vaandrig, en zal Oranjegezind zijn. Het op het scherm afgebeelde mopshond is waarschijnlijk geschilderd naar het hondje van Willem de Zwijger die de stadhouder tijdens een gevechtscampagne in Frankrijk het leven redt door hem tijdig te wekken tijdens een overval door Spaanse landsknechten. Het scherm is gemaakt in 1789, na de restauratie van 1787, nog een aanwijzing voor de prinsgezindheid van Jappe. Al met al is het dus aannemelijk dat de ruiter op dit scherm Jappe Wiggerts voorstelt.¹¹¹

¹⁰⁹ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0082, 19-9-1731: negen groene en zes rode stoelen; 24-2-1734: zes groene stoelen; Inv.nr.: 0083, folio 90-99, 20-2-1739: vier rode en twee groene stoelen.

¹¹⁰ Collectie Museum Hindeloopen, Inv.nr.: 3135.

¹¹¹ Informatie verkregen van Jacques Kuiper, schrijver van het boek: *Een revolutie ontrafeld. Politiek in Friesland 1795 – 1798*. Franeker: Van Wijnen, 2002.

Naaldhouten haardscherm uit 1789, gemaakt voor Jappe Wiggerts (1758-1806) en Eelk Tjebbes (? -1835), een jaar nadat zij in het huwelijk treden. Collectie Museum Hindeloopen, Inv.nr.: 3135.

In hoofdstuk 4.2 wordt een aantal typen meubels behandeld dat voorheen uitsluitend aan Hindeloopen is toegeschreven en waarvan we met de huidige kennis eerder moeten verwachten dat ze in een groter gebied zijn gebruikt.

Tweedeurs kast, voorheen een vierdeurs kast, in 1943 aangetroffen op Marken. De voorstelling zou die van de Christus en de rijke jongeling kunnen zijn. Datering: 1670-1700. Materiaal: naaldhout. Maten: H.128 x B.126,5 x D.50,5 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZMZ 7252-1962 (Catalogus Deel 2, p.355).

4.1.4 Marken.

Diverse schrijvers hebben aangegeven dat Marken een eigen stijl van beschilderd meubilair heeft en dat dit meubilair bovendien is gemaakt op het eiland zelf.¹¹² Twee- en vierdeurs kasten met Bijbelse voorstellingen acht men daarbij kenmerkend voor Marken (zie afb. hierboven). Zijn er onder de eilandbewoners dan personen te vinden die beschilderde meubels produceren? Om deze vraag te beantwoorden is de beroepsbevolking in kaart gebracht. Het is niet moeilijk een beeld te krijgen van de eilanders en hun bedrijvigheid. Het wemelt van oude en recente beschrijvingen.¹¹³

¹¹² Zie bijvoorbeeld: K. Boonenburg, *Katalogus tentoonstelling, Paneel en Penseel in het Zuiderzeemuseum*. Enkhuizen: Zuiderzeemuseum, 1960, cat.nr. 4 t/m 6; Th.H. Lunsingh Scheurleer, 'The Dutch and their Homes in the seventeenth century', in: J.M.G. Quimby (ed.), *Arts of the Anglo-American community in the seventeenth century*. 20th Winterthur Conference Report. Charlottesville: Virginia University Press, 1974, p. 14-15 en fig. 1.

¹¹³ De voor ons onderwerp meest informatieve zijn: Predikant D. Fenix, *Beschrijvinge van het Eyland Marken*, na 1702 (handschrift), NHA: Toegangsnr.: 176, Inv.nr.: 1546; Cornelis Jacobsz. de Haas, *Beschrijvinge des Eilands*, 1793 (handschrift), WA: Toegangsnr.: 675, Inv.nr.: 4 en 5; F. Allan, *Het eiland Marken en zijne bewoners*. Amsterdam: Weijtingh & Van der Haart, 1854; A. Esquiros, *La Néerlande et la vie hollandaise*, Deel 1 & 2. Paris: Michel Lévy Frères, Libraires-Éditeurs, 1859; H. Havard, *La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuiderzee*. Paris: E. Plon et Cie., 1874; C. Baarslag, *Door Nederland. Uit het Engelsch van Charles W. Wood*. Haarlem: De Erven F. Bohn, 1878, p. 128-137; Anoniem, 'Het Eiland Marken', in: *De aarde en haar Volken*, (1884), p. 1-20; M. Charles de Coster, 'La Néerlande. Ile de Marken', in: *Le tour du monde: nouveau journal des voyages*. Paris: Hachette, jrg. 39 (1880), nr. 999; J.G. Lugten, 'Marken in de Zuiderzee', in: *De Opmerker. Weekblad voor architecten, ingenieurs, fabrikanten, aannemers en werkbazen*, jrg. 17 (1882), nr. 26, 1-7-1882; A. Gittée, *Bij onze Noorderbroeders. Reisindrukken uit Holland*. Gent: J.

Het bevolkingsaantal op Marken ligt gedurende de 17de en 18de eeuw nooit boven de 1.000 inwoners. In 1622 zijn dat er ongeveer 750.¹¹⁴ Gedurende de gehele 18de eeuw blijft het een kleine gemeenschap, tussen de 717 en 880 mensen.¹¹⁵ Kinderen vormen het grootste deel: 404 van de 753 (53%) in 1793. Op dat moment staan er slechts 106 huizen op Marken.¹¹⁶ Aan het begin van de 19de eeuw, in 1809, is het aantal bewoners gedaald tot 624.¹¹⁷ Pas tegen het einde van de 19de eeuw loopt het bewonersaantal op tot 1.330.

Visserij en hooi

Gedurende de gehele periode van onderzoek bestaat de beroepsbevolking van Marken voornamelijk uit stuurliu en vissers. Ze zijn actief in de walvisvangst, de haringvangst op de Noordzee en allerlei vormen van visserij op de Zuiderzee. De vangst verkopen zij zelf in grotere steden als Amsterdam.¹¹⁸ De vrouwen vullen de inkomsten aan door de verkoop van hooi en riet van het eiland dat wordt verkocht in Gelderland, Utrecht en Noord-Holland.

Transporten

Naast visserij zijn de Markers actief met het slepen van grote schepen voorbij Pampus en heen en weer tussen Hoorn en Amsterdam.¹¹⁹ Turf en brandhout halen ze op uit Gelderland en Overijssel om het naar grotere steden in het westen te vervoeren. Voor hun drinkwater zijn de Markers aangewezen op regenwater. Dit vullen zij aan met drinkwater van het vaste land. Niet alleen voor eigen gebruik maar ook als verdienste transporteren Markers drinkwater naar steden in de omgeving.¹²⁰ Schapen zijn de enige dieren die in grotere getale gehouden kunnen worden omdat alleen zij het brakke water in de vaarten en sloten verdragen. Voor koeien en paarden heeft men zoetwater, oftewel regenwater nodig. Als dat op is moet het ook voor deze dieren van elders worden aangevoerd. Daarom houdt men slechts een paar koeien voor de eigen melk.

Vrijwel alle materialen en etenswaren worden van elders aangevoerd. Aan het begin van de 18de eeuw zijn bakkers en molens volgens Fenix zelfs niet toegestaan

Vuylsteke, 1893, p. 165; *Deuxième Congrès International des Médecins de Compagnies d'Assurances. Excursion Zuiderzee, Marken, Edam, etc., 26 septembre 1901, Souvenir*. Bruxelles: Bruylant Christophe & Cie, 1901, p. 34-36; H. Maho, *D'Amsterdam à l'Île de Marken, Souvenirs & Impressions*. Bruxelles: A. Bieleveld, 1911, p. 155-160; G. Wharton Edwards, *Marken and its people*. New York: Moffat, Yard & Company, 1912, p. 113-118; C. Sijnders, *Het Eiland Marken*. Monnikendam: W. van der Voet, 1927; S. Sitwell, *The Netherlands. A Study of some aspects of Art, Costume and Social Life*. London: B.T. Batsford Ltd., 1948, p. 44-50; Pater Roemelee, *Het eiland Marken: voorheen en thans*. Ongepubliceerd getypt manuscript, tot stand gekomen tussen 1951-1965, WA: Inv.nr.: 0225; G.J. Schutte en J.B. Weitkamp, *Marken. De Geschiedenis van een eiland*. Amsterdam: Uitg. Bert Bakker, 1998.

¹¹⁴ J.G. Dillen, 'Summiere staat van de in 1622 in de provincie Holland gehouden volkstelling', in: *Economisch Historisch Jaarboek*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 21^e deel (1940), p. 187.

¹¹⁵ Pater Roemelee, op.cit., p. 114-125 en 126.

¹¹⁶ De Haas (1793), ook aangehaald in Allan (1854).

¹¹⁷ Schutte & Weitkamp, op.cit., p. 21.

¹¹⁸ Fenix, op.cit.

¹¹⁹ Allan, op.cit., p. 2.

¹²⁰ Allan, op.cit., p. 4; Schutte & Weitkamp, op.cit., p. 206.

op het eiland.¹²¹ Het meeste brood komt uit Harderwijk, Nijkerk en Monnickendam. Esquiros meldt: 'Quant au commerce, il est à peu près nul : pommes de terre, légumes, objets manufacturés, tourbe, tout est apporté chaque semaine de Monnikendam, de Hoorn ou d'Amsterdam.'¹²² Twintig jaar later komt Havard tot dezelfde slotsom: 'Il n'y a, en effet, dans l'île aucune industrie; les meubles, les vêtements, une grande partie des aliments, la bière, le pain même, viennent du dehors.'¹²³ Ook Charles de Coster observeert (1877) dat de Markers hun voorraden van het vaste land halen.¹²⁴

Overige beroepen

Ondanks Havards observaties zijn er in de 19de eeuw wel bakkers op Marken. Behalve drie broodbakkers meldt Allan in 1854 een tanerij, een zeilmakerij, twee timmerlieden, tevens metselaars, hoepelmakers voor visnetten en acht kruidenierswinkels.¹²⁵ Daarnaast schrijft Esquiros over twee timmerlieden voor de bouw van schepen en huizen.¹²⁶ De laat 19de-eeuwse emigratiegolf bestaat voor Marken (1872) onder meer uit twee timmerlieden Jan Visser en Jan de Boer en schilder Arie Jan de Wilt. Het lijkt erop dat hiermee de enige en laatste schilder op Marken vertrekt. Als namelijk in maart 1873 vanwege belastingmaatregelen de huizen van een nieuw huisnummer worden voorzien moet men een schilder uit Monnickendam laten komen omdat er op Marken geen schilder meer is.¹²⁷

¹²¹ Fenix, op.cit., p. 5 en 6.

¹²² Esquiros, op.cit., p. 264.

¹²³ Havard, op.cit., p. 34.

¹²⁴ M. Charles de Coster, *Zijn vrouw zet bloedzuigers. Een reis per trekschuit door Holland*. Herdr. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1998 (oorspronkelijke uitgave 1964), p. 95.

¹²⁵ Allan, op.cit., p. 13.

¹²⁶ Esquiros, op.cit., p. 265.

¹²⁷ Schutte & Weitkamp, op.cit., p. 71.

Aquarel met ondertekening, getiteld *Te Marken Junij 1840*. Door: Pieter van Loon (1801-1873). Signatuur linksonder: P. van Loon, 1840. Maten: H.10,5 x B.15,5 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: PR.18709.

Pronkkamers en inteelt

In de loop van de 19de eeuw is het toerisme op Marken een steeds grotere rol gaan spelen. Dat daarbij de bezitters van de rijkste interieurs hun deuren openen voor een breed publiek, versterkt bij de buitenwacht het beeld dat dergelijke volgestapelde pronkkamers representatief zouden zijn voor het Marker interieur. Deze pronkkamers worden dan ook keer op keer beschreven in de vermelde reisverslagen. Het is daarentegen niet moeilijk om in notariële boedelinventarissen vele zeer arme huishoudens in het 19de-eeuwse Marken te traceren. En ook op vroege interieurstukken zoals dat van Pieter van Loon uit 1848 zien we een sober schouwspel, zonder rijk gesneden of bont beschilderd meubilair (zie afb. hierboven). Er zijn zelfs reisverslagen die deze niet publieke kant van de medaille belichten. Naast het pronkkamertje waarin de vrouw des huizes, met gouden sieraden getooid, toeristen staat op te wachten beschrijft Wood in 1877 een volgens zijn woorden verschrikkelijk morsig interieur met niet meer dan een kleine ronde tafel, enige ruwe stoelen en een eveneens ruw houten wieg.¹²⁸ En daar waar vrijwel alle schrijvers pronte vertegenwoordigers zien van een fier voorvaderlijk geslacht beschrijft hij de

¹²⁸ Ch.W. Wood, *Through Holland*. Londen: Richard Bentley & Son, 1877, p. 141.

gastvrouw als volgt: 'De uitdrukking van haar gelaat was bijna die van een idioot; het was de uitdrukking van den laagsten graad van verstand, waartoe de menschelijke geest kan afdalen.' Veel 19de-eeuwse schrijvers bejubelen het zuivere onvermengde voorvaderlijke ras dat op Marken zou wonen: 'een nagenoeg geheel onvermengd ras (...), en van de oude bewoners van het eiland schier onveranderd afstammen' zo schrijft men al in 1854.¹²⁹ Wood, niet belast met dit paradigma, beschrijft doodnuchter de gevolgen van deze inteelt.

Gesneden kasten

De in de pronkkamers veel geroemde eikenhouten en rijk gesneden kasten zowel als beschilderde en geverfde kasten komen in 19de-eeuwse Marker interieurs naast elkaar voor (zie afb. p.480).¹³⁰ Tot circa 1920 zien zowel buitenstaanders als de Markers zelf niet het beschilderde meubel maar de Hollandse renaissance kast en kist met snijwerk als hét pronkstuk van het Marker interieur. Dergelijk 17de-eeuws meubilair, te weten een Spaanse gestoffeerde stoel, een blankhouten achtkantige flaptafel en een met ebbenhout uitgevoerde kolommenkussenkast zien we terug op het door Johannes Cornelis Mertz geschilderde Marker interieur uit 1849.¹³¹ Ook op het Marker interieur, geschilderd door Adolphe Dillens (1821-1877), komen geen beschilderde meubels voor, maar twee rijk gesneden kasten.¹³² Coronel (1862) beeldt een Marker pronkkamer af met daarin twee Hollandse eikenhouten gesneden kasten en een beschilderde kast.¹³³ Twaalf jaar later meldt Havard een Marker interieur met zes Hollandse kasten met snijwerk op de panelen.¹³⁴ Wood (1877) vermeldt alleen eikenhouten gesneden kasten, geen beschilderd meubilair.¹³⁵ Ook Gallée (1908) laat een Marker interieur met rijk gesneden eikenhouten kasten zien.¹³⁶ Kast met snijwerk, vooral die met Bijbelse voorstellingen, worden niet alleen door de reizende passanten maar ook door de Markers het hoogst in waarde

¹²⁹ G.H.W., 'Mededeelingen nopens het eiland Marken in de Zuiderzee', in: *Nieuw Nederlands Magazijn ter verspreiding van algemeene en nuttige kundigheden*. Amsterdam: Gebroeders Diederichs, 1854, p. 324.

¹³⁰ WA: Toegangsnr.: 0708, Notaris Meijnard Cornelis Merens: Inv.nr.: 15, acte 2940 (eikenhouten kast, 1852), acte 2985 (geschilderde kast, 1852); Inv.nr.: 17, acte 3414 (eikenhouten kast, 1854); Inv.nr.: 20, acte 4191 (kast met snijwerk, 1857); Inv.nr.: 32, acte 6460 (geschilderde kast, 1867); Inv.nr.: 33, acte 6563 (geschilderde kast, 1867). Notaris Dirk Costerus: Inv.nr.: 58, acte 552, (witwerkerskast, 1888), Inv.nr.: 62, acte 1215 (geschilderde kast, 1892); Inv.nr.: 63, acte 1392 (beschilderde kast, 1893); Inv.nr.: 64, acte 1590 (geverfde kast, 1894); Inv.nr.: 73, acte 2188 (geverfde kast, 1897); Inv.nr.: 74, acte 2237 (eikenhouten kast, 1897); Inv.nr.: 82, acte 2731 (eikenhouten kast, 1900), acte 2739 (geverfde kast, 1900). Ik dank Drs. Jorien Jas voor het ter beschikking stellen van dit archiefmateriaal.

¹³¹ Schilderij gedateerd: 24 mei 1849. Collectie Zuiderzeemuseum. Zie: J. Jas, 'Zwervend tussen Romantiek en Realisme', in: *Typisch Hollands, Zuiderzeetradities op verschillende manieren bekeken*. Enkhuizen: Zuiderzeemuseum, 1993, p. 51.

¹³² Veiling Galerij Nackers, 28 Chemin de Wavre, Brussel, oktober 1965, cat.nr. 765, corr. 5427, datum: 29-11-1965; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 93589.

¹³³ S.Sr. Coronel, 'Schetsen uit het Markersche volksleven', in: *Nederland*, deel 1 (1862), p. 284.

¹³⁴ H. Havard, *La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuiderzee*. Paris: E. Plon et Cie., 1874, p. 18-19.

¹³⁵ Wood, op.cit., p. 143.

¹³⁶ J.H. Gallée, *Het Boerenhuis in Nederland en zijne bewoners. Atlas*. Utrecht: Oosthoek, 1908, p. 35, fig. 19.

geschat.¹³⁷ In de bestudeerde 19de-eeuwse Marker boedelinventarissen ligt de geschatte waarde van deze eikenhouten gesneden kasten gemiddeld vier keer hoger dan die van beschilderde of geverfde kasten.

De eikenhouten gesneden kasten worden in de 19de eeuw lokaal aangeduid met de term Marker kast, getuige vermeldingen in boedelinventarissen als 'een gewerkte Marker kast'¹³⁸ een 'eikenhouten Marker kast'¹³⁹ en 'een gesneden eikenhouten kist (of halve Marker kast)'.¹⁴⁰ Pas in de 20ste eeuw is deze term overgegaan op beschilderde kasten. Over het beschilderde meubilair stelt Coronel: '....welke zich allen door een bijzonderen ouderwetschen en plompen vorm onderscheiden. Kunst- of oudheidkundige waarde bezitten deze laatsten echter niet.'¹⁴¹ Ook een anonieme auteur (1884) kan het beschilderd meubilair niet bekoren. Deze stelt: 'De meubelen, niet zeer velen in getal, herinneren aan die der zeventiende eeuw: zij onderscheiden zich meer door stevigheid en eenvoud, dan door schone vormen. Bijna allen zijn gekleurd of geschilderd.'¹⁴² De meeste aandacht gaat bij hem uit naar een in de pronkkamer opgestelde antieke bijna zwarte kast met lijsten en deuren, geheel bedekt met 17de-eeuws snijwerk. In een ander huis ziet hij een vergelijkbare kast uit 1622. Getuige het verslag van Lugten is dit het huis van Jan Kes in de Kerkbuurt.¹⁴³

¹³⁷ Coronel, op.cit.

¹³⁸ WA: Toegangsnr.: 0708, Inv.nr.: 56, acte 33, 1886.

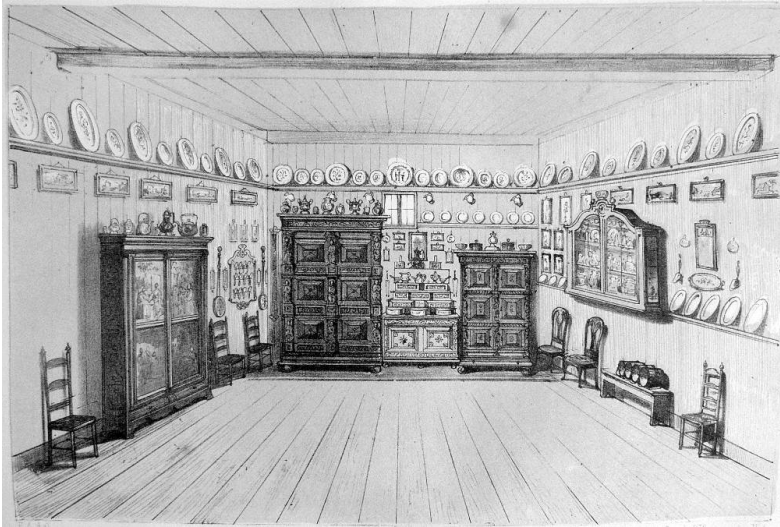
¹³⁹ WA: Toegangsnr.: 0708, Inv.nr.: 82, acte 2731, 1900.

¹⁴⁰ WA: Toegangsnr.: 0708, Inv.nr.: 103, 1886.

¹⁴¹ Op.cit., p. 284-285.

¹⁴² Anoniem, 'Het Eiland Marken', in: *De aarde en haar Volken*, (1884), p. 1-20.

¹⁴³ J.G. Lugten, 'Marken in de Zuiderzee', in: *De Opmerker. Weekblad voor architecten, ingenieurs, fabrikanten, aannemers en werkbazen*, jrg. 17 (1882) nr. 26, 1-7-1882.

Lithografie getiteld *Eene Pronkkamer in eene Visschers Woning op Marken* met twee gesneden kasten (midden) en een beschilderde kast (links). Bron: S.Sr. Coronel, 'Schetsen uit het Markersche volksleven', in: *Nederland*, deel 2 (1862).

Als we de laat 19de-eeuwse pronkkamers even achter ons laten en in de 18de eeuw gaan kijken dan ziet het Marker interieur er veel soberder uit. Fenix, predikant in het er tegenoverliggende Monnikendam, beschrijft de Marker interieurs kort na 1702 als volgt: 'De huizen zijn om de wind zeer laag, hebbende int midden den haard, zonder eenige afgezonderde vertrekken. De luijden zitten meestal op de aarde, die van harde kleij is, op de grond neder, zonder stoel of bank. Zij hebben bijna geen huysraad, en zij eeten meest vis, diese dagelijks vangen, zoo des winters als des zomers.' De "Marker" kasten, maar ook de 17de-eeuwse eikenhouten flaptafels die we er vanaf de 19de eeuw op het eiland aantreffen, gaan dus niet terug op een generaties lange traditie. Ze zijn oorspronkelijk afkomstig uit de 17de- en vroeg 18de-eeuwse stedelijke wooncultuur. Pas nadat ze daar uit de mode raken hebben bewoners van Marken deze kasten, gedurende de laat 18de maar vooral in de 19de eeuw, kunnen aanschaffen.

Kasten uit de stad

In 1955 stellen Kostelijk en De Kock: 'In dagen van welvaart werden kostbare meubelen, door bekwame Hollandse schrijnwerkers vervaardigd, vanaf het vaste land ingevoerd.'¹⁴⁴ Al dertig jaar eerder observeert Blees (1915) dat de rijk besneden en met ebbenhout ingelegde kasten uit Amsterdam, de Zaanstreek, Nijkerk en

¹⁴⁴ P.J. Kostelijk & B. de Kock, *Marken*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1955, p. 27.

Hindeloopen afkomstig zijn. Er woedt op Marken frequent brand in de houten huizen waarbij dergelijke pronkstukken verloren gaan.¹⁴⁵ De verzekering keert voor deze verloren kasten vrijwel niets uit. Omdat ze in de handel wel veel opbrengen zijn ze toen op grote schaal verkocht.¹⁴⁶

Volgens Blees kan Marken zich niet beroepen op een Marker schilderkunst: 'Wat we aan beschilderde voorwerpen aantreffen, is meest alles van uit den vreemde ingevoerd.' In zijn publicatie treffen we alleen gehouten kinderstoelen en kisten aan en geen figuratief beschilderde meubels.

Marker interieur (1875-1885) met links een Hollandse kast, rijk voorzien van snijwerk. Fotograaf: A. Jager, Amsterdam, circa 1900. Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 189026.

Afgaande op ansichtkaarten uit 1900-1930 domineert in die periode het met een mahoniehout-imitatie beschilderde meubel het Marker interieur.¹⁴⁷ Pas daarna komen beschilderde twee- en vierdeurskasten met vlakdekkende Bijbelse voorstellingen in de belangstelling bij antiekhandelaren en musea. Getuige ook de aangehaalde inboedels lijken deze kasten al sinds de 19de eeuw in Marker interieurs

¹⁴⁵ Zie: foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA19090: visserswoning met rijk gesneden kast, verbrand in 1907. Zie ook: J.H. Gallee, *Het Boerenhuis in Nederland en zijn Bewoners*, tekstgedeelte. Utrecht: A. Oosthoek, 1907, p. 35, fig. 9.

¹⁴⁶ G.J. Blees Kz., 'Marken en Marker volkskunst', in: *Het Huis Oud & Nieuw*, jrg. 13 (1915), afl. 6, juni, p. 175. Tijdens veldwerk in juni 1943 is er nog slechts één aangetroffen: foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 816: adres Marken KB 40.

¹⁴⁷ Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 18529, AA 18582, AA 41168, AA 68331, AA 68485.

aanwezig te zijn. Tijdens veldwerk in 1943 worden negen van dergelijke kasten op Marken gedocumenteerd, meestal in deplorabele staat.¹⁴⁸ Voor zover teruggevonden zijn het kasten uit de late 17de en vroeg 18de eeuw die passen in het assortiment en de werkwijze van witwerkers in de stedelijke centra.¹⁴⁹

Een 19de-eeuwse kakstoel, in de 20ste eeuw overschilderd door de Marker decoratieschilder Jan Moenis. Materiaal: naaldhout. Maten: H.106 x B.56 x D.43 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.21054-54 (Catalogus Deel 2, p.262).

Moenis

Gelet op het bovenstaande is de conclusie dat Markers hun meubels van elders betrekken. Tot en met de late 19de eeuw zijn er op Marken noch meubels vervaardigd, noch beschilderd. Pas toen er in de late 19de en 20ste eeuw door toerisme een markt voor kwam, is daar in de persoon van Jan Moenis (1875-1953) voor het eerst sprake van. Van der Ven en Lunsingh Scheurleer¹⁵⁰ melden dat Moenis oude Zuid-Duitse verbleekte spanen dozen in zijn eigen stijl overschildert. Het werk van Moenis is geïnspireerd op lokale tradities en rituelen zoals de Marker

¹⁴⁸ Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 436, AA 437, AA 509, AA 510, AA 552, AA 560, AA 588, AA 624, AA 628.

¹⁴⁹ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZSM 5750-56; ZSM 271; ZSM 7252-1962; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.5776-46.

¹⁵⁰ D.J. van der Ven, *Heemschut -Volkskunst en de drooglegging der Zuiderzee* (met afbeeldingen naar film-foto's van W.P. Schefer). Amsterdam: F. van Rossen, 1930, p. 28-29 en afb. 30-31; D.F. Lunsingh Scheurleer, 'Volkskunst in woonhuis en huishouding', in: A. Teenstra (red.), *Nederlandsche Volkskunst*. Amsterdam: Elsevier, 1941, p. 95; D.J. van der Ven, 'Niederländische Volkskünstler', in: *Volkswerk, Jahrbuch des Staatlichen Museums für Deutsche Volkskunde*, (1942), p. 218-219.

bruidsstoet. Een belangrijk element in zijn decoraties zijn rode roosjes (zie afb. p.482). Later vinden we, geïnspireerd door zijn verblijf in Suriname, in 1922, ook tropische elementen zoals palmbomen in zijn werk terug.¹⁵¹

Naaldhouten Staphorster spinde. Datering: 1925-1950. Maten: H.211,5 x B.121,5 x D.55,5 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: N.43351.

4.1.5 Staphorst.

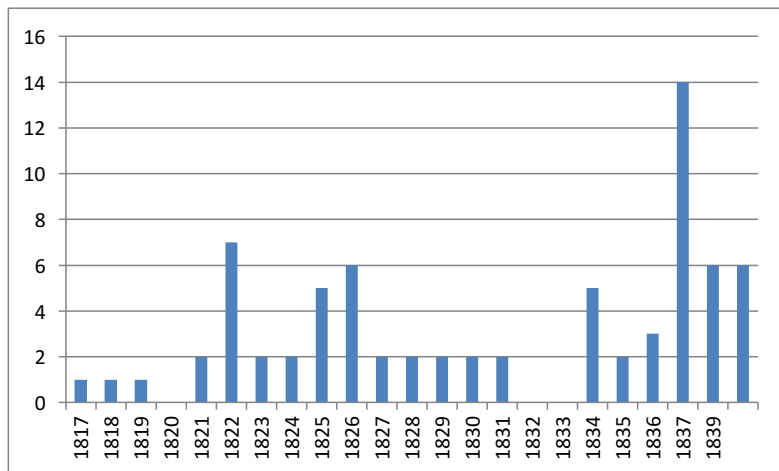
Houtbewerking

De twee in elkaar overlopende lintdorpen Staphorst en Rouveen hebben een vergelijkbare wooncultuur en dezelfde typen beschildeerde meubels. Beide dorpen zullen hierna daarom onder de noemer Staphorst worden besproken. Kleerkisten, spindes¹⁵², etagères, porselein-hangkastjes, duivenkooien, wiegen met open

¹⁵¹ H. Bottema, 'Jan Moenis. "De Bloemenschilder van het eiland Marken"', in: *Bijdragen en Mededelingen van het Nederlands Openluchtmuseum*, jrg. 2 (1965), p. 40-45.

¹⁵² In de late middeleeuwen gebruikt men de term spinde voor een muurkastje, zie: B. Dubbe, *Huusraet, het stedelijk woonhuis in de Bourgondische tijd*. Hoorn: Uitgeverij PolderVondsten, 2012, p. 18-19. De term spinde wordt in de 17de eeuw in West-Nederland eveneens gebruikt, zie: Th.H. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel. *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1992, 6a, p. 226, nr. 61. Kleine kastjes, aangeduid met de term spijntie, komen in de 18de eeuw in vrijwel elk Zuidwest-Fries interieur voor. Deze spijnties staan

voeteneinde, kerkstoven en turfbakken vormen de meest voorkomende lokale typen beschilderde meubels. De vraag is of deze meubels daar ook gemaakt zijn. Daarvoor is een steekproef van 81 boedelinventarissen bestudeerd uit de periode 1817-1839 (zie afb. hieronder).¹⁵³ Binnen deze reeks bevindt zich een aantal pieken. Die rond 1825-1826 heeft ongetwijfeld met de watersnoodramp van februari 1825 te maken.¹⁵⁴

Chronologische spreiding van de bestudeerde boedelinventarissen uit Staphorst en Rouveen over de jaren 1817-1839.

Van de in deze steekproef voorkomende mensen is bij 57 het beroep vermeld. Het merendeel daarvan, vijftig, is boer, boerenknecht of dagloner. Diverse van deze agrariërs zijn daarnaast houtbewerker, hetgeen Ebbinge Wubben in 1835 ook observeert.¹⁵⁵ Zo hebben drie landbouwers tevens klompenmakers-gereedschap in

voor zover bekend nooit op schamels of scharnen. In diverse dialecten is de term spinde tot in de vroeg 20ste eeuw bewaard gebleven, zie MI: dialectenbank, Breskens (Zeeland), opname 1, minuut 6.20-30 en Rekken (Gelderland), opname 1, minuut 6.26-30. De term wordt tot op de dag van vandaag in Staphorst gebruikt om de lokaal vervaardigde kasten mee aan te duiden, zie ook: E.M.Ch.F. Klijn, 'De Staphorster spinde', in: *Bijdragen en mededelingen van het Nederlands Openluchtmuseum*, jrg. 40 (1977), nr. 2, p. 60-63.

¹⁵³ Bestudeerd zijn gedigitaliseerde boedelinventarissen, aanwezig in het Nederlands Openluchtmuseum, afkomstig van notarissen R.H. de Vos Van Steenwijk en F.A. Ebbinge Wubben. De originelen berusten bij het Historisch Centrum Overijssel (H.C.O.), Toegangsnr.: 0122, Inv.nr.: 3503 t/m 3523 en 3525 t/m 3634. Het bestudeerde materiaal beslaat ongeveer de helft van de bestaande boedelinventarissen betreffende Staphorst en Rouveen in die tijd.

¹⁵⁴ B. Stegeman & A. de Roos, *Uit het verleden van Staphorst, Bladzijden uit de geschiedenis van Staphorst, Rouveen en IJhorst, benevens eene korte beschrijving van de Kloosters Sinte-Marienberg en Dickeninge, gevolgd door eene uitvoerige Beschrijving van den Watervloed van 1825*. Meppel: Kuiper & Taconis, 1897, p. 33; H. van Dalftsen, *De Stormvloed in 1825. Beschrijving van wat er in de eerste week van Februari 1825 plaats had in het Noordwesten van Overijssel*. Steenwijk: G. Hovens Grève, 1925, p. 104-109.

¹⁵⁵ F.A. Ebbinge Wubben, *Plaatsbeschrijving der Gemeente Staphorst, Provincie Overijssel, met eenige oudheidkundige bijvoegselen*. Groningen: J. Oomkens, 1835, p. 25.

huis.¹⁵⁶ Zeven mensen, onder wie vier landbouwers, bezitten timmermans-gereedschap.¹⁵⁷ Een andere nevenverdiensde van diverse inwoners is het transport van boomstammen in de regio. Staphorst heeft zijn eigen windhoutzaagmolen (1841-1897) en daarna diverse zagerijen, aangedreven op gas-, benzine- en later elektromotoren.¹⁵⁸ Dit ondanks het bestaan van twee grote internationaal opererende zagerijen in de regio, te weten die van Lambert Eindhoven aan het Zwarte Water bij Zwolle (1825-1973)¹⁵⁹ en die van de familie Loos te Blokzijl (1785-1930).¹⁶⁰

Zeven mensen noemen als eerste professie geen agrarisch maar een ander beroep, te weten een timmerman, een klompenmaker, een wioldraaijer, een heelmeeester, een predikant, een koopman, een broodbakker en een grutter. Toch houdt een aantal van hen ook beesten. Zo heeft de predikant van Rouveen in 1825 dertien koeien, een varken en twee bijenkorven. Bakker Hilbert Westenbrink bezit een schaaftbank in het achterhuis, wat op houtbewerking wijst.¹⁶¹ In de door hem bestierde winkel in het voorhuis verkoopt hij spijkers, krijt, verf en verfkwasen.

Aan het begin van de 20ste eeuw bestaat er nog steeds een hele keten van aan de houtbewerking gerelateerd ambachtlieden: houthakkers, bomenslepers, zagerijen, timmerlieden en houtdraaiers.¹⁶² De bomenslepers zijn actief in een straat van circa 45 kilometer. In 1930 worden er 40 timmerlieden, 33 houtbewerkers waaronder achttien klompenmakers en veertien houtdraaiers geteld.¹⁶³ Met name de houtbewerkers en -draaiers zijn daarnaast ook keuterboer. Op hun erf hebben zij een werkplaats.¹⁶⁴ Timmerlieden en houtdraaiers maken, naast allerlei kleine gebruiksvoorwerpen tevens spindes, kleerkisten, kabinetten, een eigen type spinnenwiel en knopstoelen, voorzien van biezen matten.¹⁶⁵ De kleine gebruiksvoorwerpen verhandelen zij in brede omtrek,¹⁶⁶ de meubels zijn in hoofdzaak voor de lokale markt.

¹⁵⁶ Geert Jans Andries, 17-5-1824, notaris. F.H. de Vos van Steenwijk; Arend Klaas Kuyper, 20-11-1827, notaris F.H. de Vos van Steenwijk; Lubbert Geerts Jansen, 16-12-1839, notaris F.A. Ebbinge Wubben.

¹⁵⁷ Roelof Haring, 3-11-1826, notaris R.H. de Vos van Steenwijk; Derk Roelofs Bijker, 17-7-1829, notaris R.H. de Vos van Steenwijk; Harm Hoeve, 11-1-1837, notaris F.A. Ebbinge Wubbe; Hendrik Peters Kuiers, 28-9-1838, notaris F.A. Ebbinge Wubbe; Klaas Meesters, 24-6-1839, notaris F.A. Ebbinge Wubben; Harm Hoeve, 11-1-1837, notaris F.A. Ebbinge Wubbe.

¹⁵⁸ *Wie een ambacht heeft geleerd...*, *Ambachten in de gemeente Staphorst*. Deel 2, Hout. Staphorst: Historische Vereniging in de Gemeente Staphorst, 2002, p. 29-37.

¹⁵⁹ HCO: Inv.nr.: 831.

¹⁶⁰ HCO: Inv.nr.: 316 en foto nr.: NL-ZIHCO_PBKR5751

¹⁶¹ Datum: 25-4-1831, not. R.H. De Vos van Steenwijk.

¹⁶² *Wie een ambacht heeft geleerd*, op.cit.

¹⁶³ Sj. Groenman, *Onderzoek naar de levensomstandigheden der bevolking van plattelandsgemeenten, 1: Staphorst*. Meppel: M. Stenvert & Zoon, 1948, p. 145.

¹⁶⁴ M. de Sablonière, *Staphorst. Het levenspatroon van een creatief-traditionele gemeenschap*. Amsterdam/Antwerpen: Wereldbibliotheek, 1966, p. 11.

¹⁶⁵ *Wie een ambacht heeft geleerd...*, op.cit., p. 8, 41 en 138.

¹⁶⁶ Drachten, Groningen, Den Hulst, Meppel, Urk, Schiedam, Zwartsluis, Musselkanaal, Lemmer, Ommen, Den Ham, Vroomshoop, Daarle, Hellendoorn, Vriezenveen, IJhorst, De Wijk, Koekange, Wapserveen, Kallenkote, Nijeveen, Wanneperveen, Dalfsen.

Gelet op deze gegevens is Staphorst gedurende de 19de en het begin van de 20ste eeuw een in hoge mate zelfvoorzienende agrarische gemeenschap. Zowel agrariërs als niet agrariërs hebben nevenactiviteiten, waarvan een belangrijk deel de houtbewerking betreft. De gemeenschap heeft de middelen om meubels te maken en te schilderen. Zo bevindt zich onder de bestudeerde kisten een exemplaar uit 1895 dat waarschijnlijk door de lokale timmerman Hendrik Buiten (†1910) is vervaardigd (zie afb. hieronder).

Kleerkist uit Staphorst. In de onderregel is het jaartal 1895 gesneden. In de binnenzijde van het deksel is de naam H. Buiten gesneden, hetgeen waarschijnlijk slaat op timmerman Hendrik Buiten (†1910). Op de bovenregel zijn bij de laatste overschildering initialen en een jaartal aangebracht: H.J.B. 1956. Materiaal: Amerikaans grenen- en eikenhout. Maten: H.87,5 x B.141 x D.70 cm. Herkomst: antiekhandel.

Meubels

Een belangrijk deel van het beschilderd meubilair is ter plaatste bestudeerd bij bewoners die nog dergelijke stukken bezitten. Dit werd mogelijk gemaakt door Jacco Hooikammer, ingezetene van Rouveen en documentalist bij het Nederlands Openluchtmuseum. Daarnaast zijn met hem alle Staphorster meubels in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum, het Museum Zwolle en de Gemeentelijke Museumboerderij Staphorst beschreven. Bij elkaar betreft het 82 stukken, te weten kisten (21), spindes (13), hangkastjes (8), kerkstoven (7), turfbakken (6), wiegen (6),

vogelkooien (4), etagères (3), hoekkasten (3), lepelrekken (2), een bureau, een looprek, een stopbak en een haardbank.¹⁶⁷

Een groot deel van de bestudeerde meubels is in de oorspronkelijke context aangetroffen. Daarnaast zijn diverse op de meubels geschilderde initialen naar personen in Staphorst te herleiden. Daar waar verwervingsgegevens bekend zijn, gaat het altijd om Staphorst en Rouveen. Het leidt daarom geen twijfel dat de bestudeerde meubels afkomstig zijn uit deze plaatsen.

Geen van de aangetroffen meubels dateert van vóór 1825. Het grootste deel komt zelfs uit de eerste helft van de 20ste eeuw. Behalve met de grootschalige verkoop van oude meubels aan antiquairs vanaf de late 19de eeuw¹⁶⁸ heeft dit ongetwijfeld te maken van de watersnoodramp in februari 1825. Het meest recente meubel, de spinde van mevrouw Coster-Bloemert, dateert uit 1994. Deze is gemaakt door Hendrik Ubak, gepensioneerd vrachtwagenchauffeur voor het warenhuis Vroom & Dreesmann en beschilderd door Albert Mussche, in zijn werkzame leven schildersknecht van huisschilder Veenstra.

De meubels zijn in de regel gemaakt van lokaal gewonnen eikenhout. Vanaf de late 19de eeuw bevatten zij steeds meer uit de handel verkregen Amerikaans en Europees grenen. Ondanks de lokale gemechaniseerde houtzagerijen is het overgrote deel van de 19de-eeuwse meubels gemaakt van planken die met mankracht zijn gezaagd. Zo vertoont 90% van de 21 bestudeerde kleerkisten kraanzaagsporen. Ook blijft men nog lang gesmede spijkers gebruiken. Pas in de late 19de eeuw worden de meubels geheel met draadnagels gemaakt, in West-Nederland is dat al vanaf 1860.

Schilderen

Diverse auteurs merken op dat de meubels in de regel door de lokale vrouwen zelf zijn beschilderd.¹⁶⁹ De aangetroffen meubels en vooral de kisten dragen vele verflagen. Getuige de opgeschilderde jaartallen is het tot ver in de jaren 1960 gebruikelijk om een kist regelmatig te overschilderen. Daarnaast zijn er diverse schilders actief die spindes, kleerkisten en tafels schilderen.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Een belangrijk deel daarvan is eerder gepubliceerd: H. Piena & J. Hooikammer, 'The dynamics of tradition: painted furniture from Staphorst 1800-2000', in: *Vernacular Furniture. Context, form, analysis. Proceedings: Ninth International Symposium on Wood and Furniture Conservation, 14-15 November 2008*. Amsterdam: Stichting Ebenist, p. 38-50. Om de steekproef beheersbaar te houden zijn de tafels, op enkele uitzonderingen na, buiten beschouwing gelaten. De beschrijvingen van al deze meubels berusten in het documentatiecentrum van het Nederlands Openluchtmuseum.

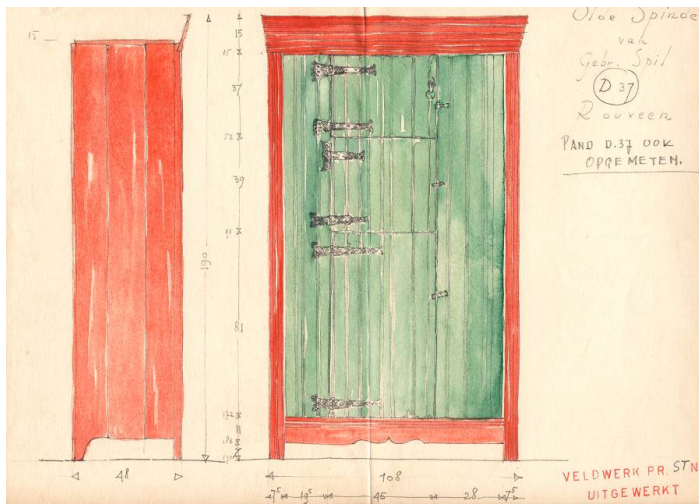
¹⁶⁸ C.H. Ebbinge Wubben, *Staphorst en Rouveen. Aantekeningen over kleding, woninginrichting, volksgebruiken, spelen en de molen, benevens een woordenlijst*. Utrecht: Keming & Zoon, 1907, p. 33.

¹⁶⁹ M. de Sablonière, *Staphorst, Het levenspatroon van een creatief-traditionele gemeenschap*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1966, p. 35-37; *Wie een ambacht heeft geleerd*, Deel 3, Handel en handwerk. Staphorst: Historische Vereniging Staphorst, 2009, p. 89.

¹⁷⁰ *Wie een ambacht heeft geleerd.....* Deel 3, op.cit., p. 93.

Bruinrood en groen

In het eerste kwart van de 19de eeuw wordt de mahoniehouten tafel met een kras¹⁷¹ gefineerde rand en in het midden een groen laken algemeen goed in Nederland. Al in dezelfde tijd worden deze tafels geïmiteerd in verf met een bruinrode rand en een groen geschilderd middenveld.¹⁷² In geheel Oost-Nederland is men vervolgens ook ronde klaptafels van deze kleurstelling gaan voorzien. In Staphorst is hierbij het bruinrood steeds meer naar helderrood geëvalueerd en het lakengroen naar felgroen. Deze kleurencombinatie wordt dermate populair dat men daarmee ook andere meubels is gaan beschilderen (zie afb. hieronder). Hierbij is men uit het oog verloren dat het oorspronkelijk een imitatie van het mahoniehout en groen laken van tafels betrof.

Veldwerktekening van een eikenhouten spinde met briefpaneel profilering en handgesmede staartgehangen. De rode en groen kleurstelling is afgeleid van de met groen laken bespannen en van een mahoniehouten rand voorziene tafels die vanaf circa 1800 in geheel Nederland gemeengoed zijn. Eigenaar van de spinde: Gebroeders Van Spil, Rouveen. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: T 4363.

¹⁷¹ Dwars op het onderliggende hout aangebrachte rand fineer.

¹⁷² SAA: Toegangsnr.: 5073, Inv.nr.: 1568: meester-schilder Cornelis Cornelissen.

Neuteboom

Landelijk gezien leeft de mode voor notenhout-imitaties tussen 1860-1900 op. In Staphorst slaat deze mode aan vanaf 1880-1890. Voor deze decoratieve vorm, lokaal 'neuteboom' geheten, heeft men gedurende de 20ste eeuw een steeds lichtere kleur gekozen (zie afb. hieronder). De notenhout-imitatie, die landelijk na 1900 uit de mode raakt, is men in Staphorst veel langer in interieurs en op meubels blijven toepassen.

Kist	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970
NOM.13234-52							1921					
Horst 27												
NOM.17806-53							1934					
Horst 24											1979	
NOM.11765-51.a							1927					
Horst 20						1910						
Nijboer				1894								
Horst 23											1961	
Horst 28								1942				
NOM.5585-1946					1908							
Horst 21												
Horst 25		1878										
Hooikammer		1874										
Horst 26		trans										
Museumfarmhouse											1965	
Horst 22				1895					1956			
Souvenirshop	1863										1967	
NOM.1321-43												

Kleurontwikkeling van de vele verflagen op achttien kisten uit Staphorst. Een ingesneden jaartal is in wit weergegeven, een opgeschilderd jaartal in zwart. Het schema toont de overgang (rond 1880-1890) van roodbruine mahoniehout-imitaties naar notenhout-imitaties waarvoor men, naarmate de tijd verstrijkt, een steeds lichtere kleur kiest (zie afb. p.490).

Spinde van de familie Coster te Staphorst, gemaakt in 1994 en voorzien van een heldere neutebom beschikdering. Materiaal: vurenhout en multiplex. Maten: H.232 x D.63 x B.175 cm.

Appelblosssem

Een bruinrood fond met daarop allerlei bloemranken en vazen met boeketten en serpentes wordt ter plaatse 'appelblosssem' genoemd. De oudst gedocumenteerde appelblosssem draagt het jaartal 1876.¹⁷³ Met de term appelbloesem duidt men in de vroege 19de eeuw een mengsel van pigmenten aan. De Amsterdamse meester-schilder Cornelis Cornelissen verkoopt in 1802 vier pond appelbloesem aan een klant.¹⁷⁴ Cornelissen zelf beschildert interieurs met deze kleur. Appelbloesem wordt beschreven als een mengsel van wit, gele oker en vermiljoen, ook wel als grondkleur voor mahoniehout-imitaties gebruikt.¹⁷⁵ De Staphorster term 'appelblosssem' kan dus van origine slaan op het roodbruine fond van deze beschikdering. Deze decoratieve vorm met zijn boeketten is waarschijnlijk geïntroduceerd door Joodse immigranten uit het Zuid-Duitse Bamberg.¹⁷⁶ Als eerste strijkt in 1785 schilder Hartog Barend Goldsteen in Staphorst neer.¹⁷⁷ In de generaties daarna zullen er in totaal 25

¹⁷³ Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 24874, 1950. Toenmalig adres: H 98 te Staphorst.

¹⁷⁴ SAA: Toegangsnr.: 5073, Inv.nr.: 1568, datum: 20-3-1802.

¹⁷⁵ *Handboekje voor Huisschilders*. 5^e druk. Rotterdam: D. Bolle, 1901, p. 44.

¹⁷⁶ H. Piena, 'Staphorster' appelblosssem: het appelblosssem van Hartog Goldstein in Staphorst, in: *Priori: personeelsblad van het Nederlands Openluchtmuseum*, (2011), nr. 1, p. 22-23

¹⁷⁷ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: Bibl.nr. 52016; J. Jacobs, *Genealogie van Barend Goldsteen*. Laag-Keppel: J. Jacobs, 1999; Internet: 12-3-2014, Stambomen van Joodse families: <www.maxvandam.info/humo-gen/gezin.php>, nr. 1809.

schilders met die familienaam in de streek leven, vier in Staphorst, de rest in het nabijgelegen Meppel. De naam vernederlandst van Goldstein naar Goldsteen. Van ene Salomon Goldsteen¹⁷⁸ is uit overlevering bekend dat hij in Staphorst appelblossem schildert. De vanuit Meppel werkzame Hartog Goldsteen (1887-1942) is een van de laatste telgen. Hij en acht schilders uit zijn familie worden vermoord in Auschwitz. De schilderijen met zijn initialen dateren uit het eerste kwart van de 19de eeuw. Behalve op houten wanden wordt appelblossem ook op meubels aangebracht. Een met appelblossem overschilderde laat 18de-eeuwse hoekkast getuigt hiervan (zie afb. hieronder).

Hoekkast met appelblossem door Hartog Goldsteen en Salomon Goldsteen. Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 2758, april 1944.

¹⁷⁸ Er zijn diverse schilders in deze familie die Salomon Goldsteen heten, waardoor het niet mogelijk is vast te stellen om welke het precies gaat.

Uniformering door identiteit

Het beeld van het Staphorster interieur maakt gedurende de laat 19de en de 20ste eeuw een grote ontwikkeling door. Er zijn, zeker tot circa 1930, een groot aantal arme gezinnen met een sober interieur. Dit is op te maken uit de bestudeerde boedelinventarissen, wordt duidelijk uit vroege interieurfoto's en ook het interieurstuk van Koster getuigt van een inrichting met slechts de meest elementaire zaken (zie afb. hieronder).¹⁷⁹

Schilderij getiteld *Staphorster Interieur*, 1914 door Jo Koster (1868-1944).
Olie op doek. Maten: H.87 x B.119 cm. Particuliere Collectie.

Van oudsher is er lokaal een aantal typen meubels vervaardigd, voornamelijk kleerkisten, spindes, etagères, porselein-hangkastjes, duivenkooien, wiegen met open voeteneinde, kerkstoven en turfbakken. Deze typen zijn van oorsprong in een grotere regio gemaakt en gebruikt, maar het laatst in Staphorst tot ver in de 20ste eeuw. Daarnaast hebben er altijd stedelijke burgermeubels in de Staphorster interieurs gestaan, zoals linnenkasten, linnenkabinetten, kwartronde hoekkasten en vanaf de jaren 1950 onder andere theemeubels, verkregen op boeldagen en

¹⁷⁹ K. Roodenburg, R. van der Linde-Beins en O. Maurer, *Jo Koster, 1868-1944: een zwervend bestaan*. Zwolle: Waanders, 2002; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 186232.R

veilingen in de regio. Tot slot zijn er in Staphorst tevens burgermeubels gemaakt voor een bovenlokale klandizie. Te denken valt aan de kuifkasten gemaakt door spinnenwieldraaier en schrijnwerker Egbert de Weerd: Vossien in de volksmond. Daarop snijdt hij siermaskers die, naar eigen zeggen, gebaseerd zijn op de leeuwenkopjes van stedse meubelen.¹⁸⁰ Deze kasten vinden aftrek in de hele regio.

Er is hier dus geen strikte scheiding tussen stad en platteland. Naast lokale vinden ook stedelijke meubels een plaats in de Staphorster interieurs. Bovendien worden daar op stedelijke vormgeving gebaseerde meubels gemaakt voor een regionale afzet. In termen van *Mutterboden* versus *gesunkenes Kulturgut* zijn deze plattelandsbewoners niet slechts passieve ontvangers en reproduceerders van elitecultuur zijn. Ten eerste geven ze er hun geheel eigen vorm aan en tenslotte zorgen ze op hun beurt weer voor de verspreiding van die nieuwe vormen.

In Staphorst blijven kleerkisten en spindes en de notenhout-imitaties daarop het langst gangbaar. Dit maakt Staphorst uniek, eerst in de ogen van volkskundigen en later ook in de ogen van de Staphorsters zelf. Vanaf dat moment, kort na de Tweede Wereldoorlog, treedt er een uniformering op. De van oorsprong grotere diversiteit aan modellen spindes en kleerkisten vernauwt zich tot één model, verheven tot het “echte” Staphorster type. Voor de Tweede Wereldoorlog genoot het stedelijke burgermeubel nog een meerwaarde boven de eigen meubels. Na de Tweede Wereldoorlog vertegenwoordigt de inmiddels met de eigen identiteit vereenzelvigde neutebloom een groter cultureel kapitaal. Hiermee worden de eerst zo gewaardeerde stedelijke burgermeubels vervolgens overschilderd.¹⁸¹ In de naoorlogse periode waarin het “ware Staphorster interieur” tot stand komt is de gemiddelde welvaart er veel groter dan voorheen, wat waarschijnlijk heeft bijgedragen aan een bont en vol eindresultaat. Datzelfde is te zien in reconstructie die men na de Tweede Wereldoorlog van Staphorster interieurs heeft gemaakt, bijvoorbeeld in het Nederlands Openluchtmuseum, de Museumboerderij Staphorst en eerder in Museumboerderij Waanders. Ze weerspiegelen een vol, rijk en bont beeld dat in de tweede helft van de 20ste eeuw is ontstaan.

4.1.6 Zaandam.

In 1874 wordt in *Zaandam de Tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaaardigheden* gehouden. Die heeft mede tot doel om het eigene van Zaandam te illustreren. In de tentoonstellingscatalogus staat echter maar één beschilderd meubel dat als Zaans wordt getypeerd.¹⁸² Desalniettemin proberen sinds 1874 veel schrijvers tussen alle Nederlandse beschilderde meubels de “echte Zaanse”

¹⁸⁰ G. Schaap, ‘Nederlandsche Volks- en Ambachtskunst’, in: J. de Vries (ed.), *Volk van Nederland*. 3e druk. Amsterdam: N.V. Uitgevers-maatschappij ‘Elsevier’, 1943, p. 322. Zie Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 38425 voor een afbeelding van Egbert de Weerd.

¹⁸¹ Zie bijvoorbeeld een linnenkabinet dat tot een Staphorster spinde is omgetoverd, Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.50218-78.

¹⁸² *Catalogus van de tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaaardigheden in het gemeentehuis te Zaandam (Augustus – September 1874)*. Westzaan: T. de Jong, 1874, p. 70, nr. 648: ‘Een antiek Zaanse beschilderd houten schenkbald’.

exemplaren aan te wijzen.¹⁸³ Dit is mede geïnstigeerd door de ‘Sardammer’ bedstedebankjes die door heel Nederland in de huishoudens van onze voorouders te vinden zijn. Er zijn echter veel meer Sardammer zaken in 18de-eeuwse inboedels te vinden. Een steekproef in Medemblik, Geldermalsen, Ameland en in Hindeloopen en omgeving leveren Sardammer sajetten, zakdoeken, schorteldoeken, manden, doekenkistjes, tafels en wiegen op.¹⁸⁴ Zijn die voorwerpen allemaal in Zaandam gemaakt?

De beroepenindex op het oud notarieel archief van Zaandam in het Noord-Hollands archief vermeldt in de 17de en 18de eeuw vier stoelendraaiers, zes schrijnwerkers, vijf kastenmakers, zeventien kistenmakers en één witwerker. De meeste zijn in de 17de eeuw actief. Onder deze ambachtslieden bevindt zich schrijnwerker Gerrit Pietersz. van wie er een boedelinventaris (1654) bestaat.¹⁸⁵ De vijf schaafbanken, schaven, beitels en eikenhout geven de indruk van een middelgrote meubelmakers-werkplaats. Een deel van de schrijnwerkers is echter niet als meubelmaker maar in de scheepsbouw actief zoals voor de scheepsbetimmeringen.¹⁸⁶

Afgaande op de genoemde beroepenindex neemt het aantal meubelmakers in de 18de eeuw drastisch af. Hoewel deze index niet compleet is, zijn er maar met moeite meer meubelmakers te vinden. Een daarvan is Remmert Harmense. Hij heeft een kastenmakerij en vererft die in 1708 aan zijn zoon Pieter Remmertsz. In het codicil is sprake van hout, houtwerk, spijkers en al het ‘gemaakte en ongemaakte goet niets uitgezonderd’.¹⁸⁷ Als zijn vrouw Sijtje Pieters in 1718 overlijdt bevinden er zich diverse beschilderde meubels in hun inboedel: een kleine kast, een slagtafel en een luierbak.¹⁸⁸

¹⁸³ G.J. Blees Kzn., ‘Oud-Zaansche Volkskunst’, in: *Het Huis Oud en Nieuw*, jrg. 12, (1914), p. 68; D.F. Lunsingh Scheurleer, ‘Volkskunst in woonhuis en huishouding’, in: A. Teenstra (red.), *Nederlandsche Volkskunst*. Amsterdam: Elsevier, 1941, afb. 81 en p. 95; S. Honig Jz., ‘Iets over beschilderde Zaanse meubels, naar aanleiding van een nieuwe aanwinst’, in: *Bijdragen en Mededelingen van het Nederlands Openluchtmuseum*, jrg. 35 (1972), nr. 1, p. 15-20; K. Mascini-Bangert, *De Nederlandse beschilderde kast in de 17e en 18e eeuw. Herkomst, datering en makers van de beschilderde kasttypen in enkele zeevarende gebieden*. Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1990, p. 109 en 112; R. Bruil & A. Vos, ‘Beweging in drieluik’, in: *Kunst & Antiek Journaal Collect*, (2006), nr. 1, maart, p. 58.

¹⁸⁴ MI: boedelbank, archiefnr.: 3293, 1781.1, Medemblik; archiefnr.: 3303, 1787, Medemblik; archiefnr.: 742/17, 1818.1, Geldermalsen; Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 77; 78; 0082 en 0083; Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 0019 en 0020. Zie ook: S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: Osinga, 1967, p. 34-35; S.J. van der Molen, ‘In Ameland binnenhuisjes’, in: *De Vrije Fries*, deel 50 (1970), p. 61-72; S.J. van der Molen, ‘“Amelandse Volkskunst”. Een poging tot identificatie’, in: *Waddenfolklore: Neerlandse Volksleven*, jrg. 23 (1973), nr. 1 & 2, p. 59-76.

¹⁸⁵ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5762, acte 4.

¹⁸⁶ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5753, acte 423.

¹⁸⁷ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5825, acte 116.

¹⁸⁸ GAZ: ONA, Inv.nr.: 6408, acte 12.

De personele quotisaties uit de jaren 1742¹⁸⁹ en 1745¹⁹⁰ maken geen melding van witwerkers in Zaandam en de aanpalende dorpen, alleen van twee kastenmakers in West-Zaandam. Dit zijn Adde Jansz. op het Kuiperspad en Cornelis van der Linde op het Zilverpad.¹⁹¹ Beiden werken met knechten. Adde Jansz. is eerder met Trijntje Jans Westerman getrouwd. Als zij op 26 oktober 1730 overlijdt en de inboedel wordt opgemaakt meldt men diverse beschilderde meubels: een kastje, een luierbak, een slagtafel, een eikenhouten wieg, een naaikistje en een geverfd theeblad.¹⁹² Zijn latere vrouw Maria Meijer vermaakt de kastenmakerij met winkel en gereedschappen aan hun zoon Pieter Addesz. Harts.¹⁹³

De kastenmakerij met schaaf- en draaibanken van Cornelis van der Linde bevindt zich aan de Hogendijk (perceel nr. 180). Het pand met toegang tot de dijkslot heeft een aanlegplaats voor een schuit. Als Cornelis overlijdt in 1782 en zijn inboedel wordt geïnventariseerd, treft men in zijn interieur weinig beschilderde meubels aan, met uitzondering van een geverfde glazenkast en een klein geverfd kabinetje.¹⁹⁴ In de Franse tijd blijken er in Westzaandam nog vier stoelen- en meubelmakers over te zijn.¹⁹⁵

Tot nu toe is niet bekend wat voor een meubels deze ambachtslieden maken, en of zij ook beschilderde meubels produceren. De paar beschilderde meubels in hun interieurs bewijzen niets. Gedurende de periode van dit onderzoek heeft vrijwel iedereen van Zeeland tot en met Groningen beschilderde meubels in huis. Van de laat 18de-eeuwse Zaanse meubelmaker F. Volmerhuis weten we wel wat hij maakt. Hij verkoopt typisch Nederlandse meubels naar de plaatsen Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Leeuwarden, Edam, Hoorn, en Buiksloot.¹⁹⁶

¹⁸⁹ S. Hart, 'De personele quotisatie te West-Zaandam, zoals ze in 1742 is vastgesteld', in: *De Zaende, maandblad gewijd aan de historie, folklore en genaeologie van de Zaanstreek*, jrg. 2 (1947), p. 311-343; S. Hart, 'De personele quotisatie te Oost-Zaandam, zoals ze in 1742 is vastgesteld', in: *De Zaende, maandblad gewijd aan de historie, folklore en genaeologie van de Zaanstreek*, jrg. 3 (1948), p. 217-234; S. Hart, 'De personele quotisatie te Oostzaan, zoals ze in 1742 is vastgesteld', in: *De Zaende, maandblad gewijd aan de historie, folklore en genaeologie van de Zaanstreek*, jrg. 3 (1948), p. 336-343; S. Hart, 'De personele quotisatie te Wormerveer, zoals ze in 1742 is vastgesteld', in: *De Zaende, maandblad gewijd aan de historie, folklore en genaeologie van de Zaanstreek*, jrg. 4 (1949), p. 148-160; S. Hart, 'De personele quotisatie te Zaandijk, zoals ze in 1742 is vastgesteld', in: *De Zaende, maandblad gewijd aan de historie, folklore en genaeologie van de Zaanstreek*, jrg. 4 (1949), p. 257-271; S. Hart, 'De personele quotisatie te Koog aan de Zaan, zoals ze in 1742 is vastgesteld', in: *De Zaende, maandblad gewijd aan de historie, folklore en genaeologie van de Zaanstreek*, jrg. 4 (1949), p. 295-310; S. Hart, 'De personele quotisatie te Krommenie en Krommeniedijk, zoals ze in 1742 is vastgesteld', in: *De Zaende, maandblad gewijd aan de historie, folklore en genaeologie van de Zaanstreek*, jrg. 6 (1950), p. 210-235.

¹⁹⁰ NA: Toegangsnr.: 3.01.51, Inv.nr.: 15, Archief van Adriaan Steenis, Ontvanger van de Personele Quotisatie van de Dorpen en Kleine Steden in Holland.

¹⁹¹ S. Hart, 1947, p. 324, nr. 391 E en p. 327, nr. 554 E.

¹⁹² GAZ: ONA, Inv.nr.: 5881, acte 217.

¹⁹³ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5493, acte 5824.

¹⁹⁴ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5485, acte 5485.

¹⁹⁵ S. Hart, 'Zaandam in de Franse tijd', in: *Schrift en Getal, Een keuze uit de demografisch-, economisch- en sociaal-historische studiën op grond van de Amsterdamse en Zaanse archivalia, 1600-1800*. Hollandse Studiën, 9. Dordrecht: Historische Vereniging Holland, 1976, p. 45.

¹⁹⁶ *Amsterdamse Courant*: 11-11-1790 en 27-11-1790.

De enige in Zaandam aangetroffen witwerker is meester-witwerker Meyndert Glandorp die in 1723 aan de oostzijde van Zaandam op de Zuiddijk werkt.¹⁹⁷ Hij kan wel beschilderde naaldhouten meubels hebben gemaakt al is het in de context van Zaandam niet ondenkbaar dat hij, net als zijn Amsterdamse en Rotterdamse collega's, tevens pakkisten maakt.

Contacten

De Zaanse meubelmakers vormen geen geïsoleerde gemeenschap. Zo hebben de gebroeders Pieter en Hendrick Jansz. (1671), zowel kistenmakers als kastenmakers genoemd, twee Belgische gezellen in dienst.¹⁹⁸ Claes Jansz. Adelaer geeft in 1672 aan dat zijn vader, kastenmaker Jan Karsten, onder meer in Amsterdam werkte.¹⁹⁹ De 44 jarige Harmen Karstens werkte als kastenmakers-knecht acht jaar in Amsterdam, vier jaar in Den Haag en drie jaar in Leiden alvorens in Zaandam te beginnen.²⁰⁰ Omgekeerd bestellen inwoners van de Zaanstreek hun meubels niet alleen bij Zaanse meubelmakers. Behalve dat veel meubels in Amsterdam zullen zijn gekocht worden er ook zaken bij schrijnwerkers uit andere steden gehaald.²⁰¹

¹⁹⁷ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5859, acte 107.

¹⁹⁸ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5759, acte 231.

¹⁹⁹ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5769, acte 90.

²⁰⁰ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5769, acte 91.

²⁰¹ Zie bijvoorbeeld: GAZ: ONA, notaris Hendrik Christiaan Göbel, Inv.nr.: 6168, acte 1879, 30 mei 1792. Het betreft Frans van Breda te Westzaandam die schulden heeft bij een timmerman en bij een schrijnwerker in Gouda.

Het Zaandammer veerschip aan de Dam in Zaandam. Jacobus Pelgrom (1811-1861). Olieverf op doek. Maten: H.50 x B.63 cm. Collectie Zaans Museum, Inv.nr.: ZOV-05277.

Invloeden

Uit de bestudeerde archivalia blijkt dat Zaandam maar weinig meubelmakers kent. Bovendien hebben ze, daar waar dit bekend is, hun opleiding genoten in de grote steden in Noord- en Zuid-Holland. Daarnaast hebben ze knechten en gezellen uit alle windstreken in dienst. Belangrijker nog is grote buurman Amsterdam. Over het IJ vaart er elk uur een beurtschip, tot twaalf uur de Amsterdamse, na twaalf uur de Zaanse schuiten (zie afb. hierboven). In 1719 was dat zelfs elk half uur.²⁰² Als er ijs ligt zorgt men voor voldoende vrachtsleden.²⁰³ Er is over en weer een druk personenverkeer. Al in 1672

²⁰² V. Advielle (red.), *Société de géographie de Lille. Voyage en Hollande fait en 1719 par Pierre Sartre, publié, avec préface, d'après le manuscrit inédit*. Paris: Lechevalier, 1896, p. 34.

²⁰³ *De van ouds gepriviligeerde reisiwijzer, van Holland; Bevattende eene naukeurige aanwijzing van de legplaatsen en reis-routen van alle beurtschepen jaag- en markt-schuiten, die van de stad Amsterdam, Meest dagelijks, afvaren, op de volgende steden en plaatsen; Mitsgaders de Tijd en 't Uur van hun vertrek, Gesteld naar de letters A, B, C, enz. Amsterdam: Bij d'Erven van de Wed. C. Stichter, 1700. SAA: Toegangsnr.: 15030, Inv.nr.: 102305; Reisboek door de Voornaamste Koningryken en Heerschappen van Europa. Behelzende, benevens een beknopte beschrijving der steden, een naauwkeurige aanwijzing van alle de Reisweegen, Herbergen, Schuit, en Wagen Vaarten, 't vertrek der Bodens en Posten, van en naar de meeste Steeden der naburige Mogentheden. 4^e druk. Amsterdam: Nicolaas ten Hoon, 1721. Hierin als bijlage: Legplaatsen van alle*

beklagen de Zaanse veerschippers zich over de vele zwartvaarders.²⁰⁴ Zaankanter, zoals kooplieden en houtbewerkers, kopen hun spullen en verdienen hun geld op grote schaal in Amsterdam.²⁰⁵ Amsterdamse witwerkers kopen in Zaandam hun hout.²⁰⁶ Door de intensieve uitwisseling van ambachtslieden en goederen is het nauwelijks voorstelbaar dat Zaandam een van Amsterdam afwijkende materiële cultuur heeft gekend.

De eerder aangehaalde Sardammer voorwerpen die we in de Nederlandse boedels aantreffen hoeven niet in Zaandam te zijn gemaakt. Deze objecten kunnen evengoed zo zijn genoemd omdat men ze van Zaanse kooplui koopt. Ten eerste opereren Zaanse kooplieden op internationaal terrein. In de 17de en 18de eeuw varen veel Schotskooplieden uit onder meer Oostzaan op Noorwegen en de Oostzeelanden. Onderweg kopen en verkopen zij hun goederen.²⁰⁷ Daarnaast bestrijken veel Zaanse kooplieden met hun ventschepen Nederland zelf.²⁰⁸ Indien zij beschilderde meubels, waaronder bedstedebankjes, hebben verhandeld, dan is de kans klein dat die in Zaandam zijn gemaakt. Er is in Zaandam tot nu toe maar één witwerker bekend die daar beschilderde meubels kan hebben gemaakt. In Amsterdam daarentegen werken tussen 1600 en 1900 in totaal 576 individuele witwerkers. Getalsmatig is het dus aannemelijker dat de Amsterdamse en niet de Zaanse beschilderde meubels de Nederlandse huishoudens hebben gesierd en dat Zaanse kooplieden geen Zaanse maar Amsterdamse beschilderde meubels verhandelen.

Meubels

Tot nu toe kennen we geen meubels waarvan vaststaat dat ze in Zaandam zijn gemaakt. En er is slechts één kast waarvan met zekerheid vaststaat dat ze is gemaakt voor een Zaankanter (zie afb. p.499). Op deze kast staat: 'Arian Janz Croonenburg met Eefje dirckx Anno 1672'. Arian en Eefje wonen in West-Zaandam en trouwen in dat jaar. Hij is daar diaken in de gereformeerde kerk, schepen en later burgemeester. Deze personen worden nader uitgelicht in hoofdstuk 4.2.

Beurtschepen, Jaag- en Marktschuiten, die van de Stadt Amsterdam meest dagelyks afvaren op de onderschreve Steden en Plaatzen, mitsgaders de tyd en ure van haar vertrek: Gestelt na de Letter A. B. C. p. 597-627.

²⁰⁴ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5769, acte 237.

²⁰⁵ GAZ: ONA, Inv.nr.: 5794, acte 39; Inv.nr.: 5753, acte 423.

²⁰⁶ SAA: Toegangsnr.: 5075, Inv.nr.: 5235, datum: 8-4-1681: de Amsterdamse witwerker Dirck Matijsz. en de Zaandammer houtkoper Cornelis Symonsz.

²⁰⁷ S. Hart, 'Migratie uit Friesland naar Amsterdam 1578-1810, een historisch demografisch onderzoek', in: *It Beaken, Tydskrift útjown fan de Fryske Akademy*, jrg. 37 (1975), p. 162.

²⁰⁸ H. Soeteboom, *Oudheeden van Zaan-land, Stavoren, Vronen en Waterland*. Amsterdam: Wilhem Linnig van Koppenol, 1702, p. 551-553. De tekst zelf is geschreven in 1655; J. van de Water, *Groot Placaatboek vervattende alle de placaten der Staten 's Lands van Utrecht tot het jaar 1728*, deel 3, titel XVI. Utrecht: by Jaco van Poolsum, 1729, p. 783. Hierin wordt op 27 juli 1705 melding gemaakt van Sardammer kooplieden die hun waren naar de markt brengen.

Huwelijkskast van Arian Janz. Croonnenburg met Eefje Dirckx uit 1672. Materiaal: naald- en eikenhout. Maten: H.199 x B.128 x D.56 cm. Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 6047 (Catalogus Deel 3, p.1076).

Uit de 18de eeuw zijn er twee schooltassen van Aafje Meyndertsdr. Gijse en haar oudere broer Gerrit Meyndertsz. Gijse, beide kinderen van rijke doopsgezinde houtzaagmoleneigenaars.²⁰⁹ Verder zijn er diverse veelal eikenhouten schooltassen bekend van de kinderen van rijke doopsgezinde papierfabrikanten, nu in het Honig Breethuis.²¹⁰ Aannemelijk is dat ook het wandbord in de collectie van het Amsterdam Museum in de Zaanstreek heeft gehangen (zie afb. p.500). Het draagt het portret van een meisje met midden 18de-eeuwse kleding, typerend voor Zaandam of noordelijker.²¹¹ Een zeer gelijkend portret op doek uit 1748 is dat van Trijntje Teeuwis Rogge uit Zaandam.²¹² Dit portret wordt toegeschreven aan de schilder Jacobus Wijenberg.²¹³

²⁰⁹ Collectie Zaan Museum, Inv.nr.: ZOV 01491 en 01493.

²¹⁰ Onder meer een laat 18de-eeuwse schooltas van Trijntje Jansdr. van Vleuten en de 19de-eeuwse schooltassen van de kinderen van de familie Breet.

²¹¹ Collectie Museum Amsterdam, Inv.nr.: OKA 7175.

²¹² Collectie Museum Jan Boon, In het Walhuis, Rechtestraat 146, De Rijp.

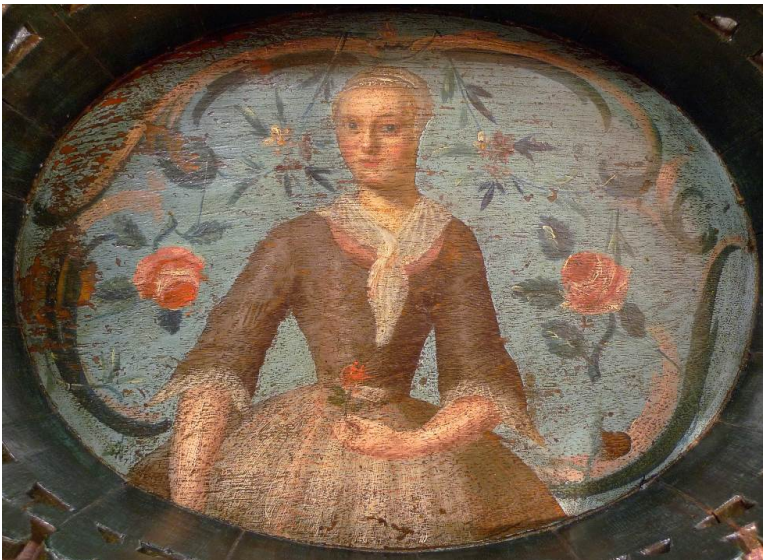
²¹³ T.P. van Houwelingen, 'Een interessant jubileum in de Rijp', in: *De Speelwagen*, jrg. 2 (1947), p. 72-74; G.J. Honig, 'Zaansche Kleeding', in: *De Zaende*, jrg. 1946, p. 218-219; M. Havermans, S. Honig Jz. en L. Schram-van Gulik, *Aangekleed gaat uit. Streekdracht en cultuur in Noord-Holland 1750-1900*. Zwolle: Waanders, 1998, p. 129.

Naaldhouten wandbord met het portret van een meisje met midden 18de-eeuwse kleding, typerend voor Zaandam of noordelijker daarvan. Datering: circa 1750. Maten: H.57,5 x B.44,5 x D.2,2 cm. Collectie Amsterdam Museum, Inv.nr.: OKA 7175 (Catalogus Deel 3, p.738).

Een houten kuipje, bestaande uit kwartiers eikenhouten duigen, bijeengehouden door wilgentenen singels, kan mogelijk ook tot de Zaanse, maar zeker tot de Noord-Hollandse wooncultuur worden gerekend (zie afb. p.501).²¹⁴ De geschulpte rand is ajour gezaagd, met op de lange zijde hartjes, doorkruist met pijlen en geflankeerd door duiven. De bodem toont een jongedame met in haar linkerhand een bloem. Zij staat tegen een licht blauw fond met groenwitte rocaille en rode rozen als strooibloemen.

²¹⁴ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2455-43.

Eikenhouten kuipje met het portret van een jonge dame in Zaanse of in ieder geval Noord-Hollandse streekdracht. Datering: 1740-1780. Maten: H.18 x B.43 x D.27 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2455-43.

Jochem de Vries

Jochem de Vries († 1790) is een in Zaandam werkzame kladschilder die zich toelegt op het schilderen van schepen.²¹⁵ Tot zijn dood bevinden zijn werken zich vooral in Zaandam.²¹⁶ Het Zaanse Museum heeft een dienblad, gesignd en gedateerd: 'Jogh de Vries 1772'.²¹⁷ Afgebeeld is de Groenlandvaarder Zaandam op walvisvangst van rederij Claes Taan en zonen uit Zaandam.²¹⁸ In datzelfde jaar schildert hij een doek met een zeer vergelijkbare voorstelling.²¹⁹ Daarnaast zijn er van zijn hand drie eveneens op doek beschilderde voorstellingen in het huis Zaanlust te Oostzaan met daarop de Groenlandvaarder van Claes Taan.²²⁰ Het Zaanse Museum heeft een schilderij met een vergelijkbare voorstelling dat aan Jochem de Vries wordt toegeschreven.²²¹ Of Jochem de Vries ooit meubels heeft beschilderd is nog niet aangetoond.

Conclusie

Er is in Zaanse archivalia nu ruim een eeuw gevorst naar aanwijzingen of er daar beschilderde kasten, hangoortafels, flaptafels en bedstedebankjes zijn gemaakt. In de afgelopen decennia zijn dat Simon Honigh, Jaap Schipper, Luc Prins, Jorien Jas en ondergetekende. Tot nog toe zijn er echter geen bewijzen gevonden dat er op enige schaal beschilderde meubels in Zaandam zijn vervaardigd. Wel zijn er beschilderde objecten bewaard gebleven die oorspronkelijk hebben toebehoord aan welvarende bewoners van deze streek. Theoretisch kunnen die prima in de Zaanstreek zijn vervaardigd, gezien de timmerlieden en de schilders aldaar. De schooltassen kunnen echter evengoed in het nabijgelegen Amsterdam zijn beschilderd.

²¹⁵ P.A. Scheen, *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1880*. Herzien door P. Scheen. 's-Gravenhage: P.A. Scheen B.V., 1981, p. 561.

²¹⁶ *De Algemene konst- en letterbode*. Haarlem: A. Loosjes, deel 1 (1788), p. 164.

²¹⁷ P. Clarijs, '1. De Wooncultuur', in: Tj.W.R. de Haan (red.), *Volkskunst der Lage Landen*, Deel 3. Amsterdam: Elsevier, 1965, p. 92; J. Jas, 'Tot cieraet en gebruyk'. *De collectie beschilderd meubilair van het Zuiderzeemuseum*. Stageverslag. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, Kunsthistorisch Instituut, 1990, p. 16, 69; K. Mascini-Bangert. *De Nederlandse beschilderde kast in de 17e en 18e eeuw. Herkomst, datering en makers van de beschilderde kasttypen in enkele zeevarende gebieden*. Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1990, p. 82.

²¹⁸ Mogelijk gaat het hier om het schip 't Witte Paard met daaromheen sloepen gemerkt J.P.B. (de commandeur Jacob Pietersz. Bras) en J. & A. Ongelaar (de reders).

²¹⁹ Collectie Rijksmuseum: Inv.nr.: SK-A-4065.

²²⁰ *Catalogus van de Tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden*. Westzaan: T. de Jong, 1874, p. 39, nr. 237; G.D.J. Schotel, *Zeden en Gebruiken aan de Zaanstreek*. Haarlem: Kruseman & Tjeenk Willink, 1874, p. 9.

²²¹ Collectie Zaanse Museum, Inv.nr.: ZOV 1334.

Bijlage. Transcriptie van de boedelinventaris van meester-kastenmaker Jan Willems te Hindeloopen (†1739)

Op heden den 23^e julij 1739 heb ick Etje Nanckes praesiderende Burgemeester binnen Hindeloopen als [onleesbaar] gearsocieerd met Wibrand van Loon secris aldaar mij vervoegd ten sterfhuise van wyl: Jan Willems in leven Mr. Kastemaacker tot Hindeloopen ten eijnde van aldaer te procederen tot inventarisatie en beschrijvinge van alle geen uitgesonderde goederen door wyl: voornde Jan Willems meter dood naagelaaten en welke daar Antke Annes Wed.^e van deselve en testamentaire erfgenaam ten provijtte van de crediteuren is gereputieerde, soo dat dese inventarisatie dan geschiedt ter instantie van Reijer Decker, Jacob Mats en Jan Ouwejan, alle koopluiden tot Westzanen en Hendrick Klaases en Jelle Annes beide tot Hindeloopen en alle te samen eerst gepraesereerde crediteuren van gedagte wyl: Jan Willems waarop dan geprocedeert is soo volgt,

Op de souder

1 blok $\frac{3}{4}$ pt vathout 24 stuks
 1 block 5 quart: vathout 30 stuks
 1 dito block negen bladen
 1 dito block veertien bladen
 1 dito duims aghtien bladen
 agt bladen dito
 1 block vijf quartiers vathout veertien bladen
 1 dito vijf quartiers vathout vier en twintigh bladen
 12 bladen vijf quartiers vathout
 4 bladen dito
 23 bladen half duims pijphout
 1 bladen dito
 35 bladen dito
 29 bladen dito
 24 bladen drie quartiers pijphout
 negentien bladen drie quartiers pijphout
 26 bladen dito
 30 bladen half duims dito
 16 bladen duims pijphout
 14 bladen dito
 20 bladen drie quartiers pijphout
 2 dito
 14 bladen vijf quartiers pijphout
 15 bladen dito
 16 bladen dito
 14 bladen dito
 6 bladen duims pijphout
 1 dito 1 $\frac{1}{2}$ blad

9 dito
10 dito bladen
17 bladen dito vijf quartiers
14 bladen dito drie quartiers
9 bladen dito duims
39 bladen halv duims wagenschot
51 bladen dito
13 bladen dito
darten bladen drie quartiers wagenschot
9 bladen dito
26 bladen half duims dito
4 bladen dito duims
17 bladen dito
26 bladen drie quartiers dito
12 bladen vijf quartiers dito
3 dito bladen
18 bladen anderhalf duims dito
20 bladen duims dito
14 bladen dito vijf quartiers
14 bladen dito
19 bladen duims dito
26 bladen drie quartiers dito
20 bladen drie quartiers dito
14 bladen vijf quartiers dito
6 bladen dito
31 deelen 18 voetys en 1 duims dick fuirenhout
29 delen 18 ^{V^{ts}} duims delen fuirenholt
24 greenen deelen 20 voets 1 duim dick
21 dito agtien voets
21 dito 20 voets vijf quartiers
16 drie quartiers vuiren 20 voet langh delen
16 bladen 18 voets ½ duim dicke vuiren holt
14 greenen 20 voets delen vijf quartiers holt
12 dito 20 voets
7 vijf quartiers greenen 20 voet lang
11 dito drie quartiers
5 dito vijf quartiers met een snee er in
5 ribben a 18 voet van twee en drie
12 dubbele 18 voet lat
10 bos latten
11 bos panlatten
3 stuck rib van 3 & 3
5 dito van 4 & 4
19 dito van 3 & 4

Veertien ribben van 3 in't vierkant
8 ribben van 2 & 3
10 dito van 4 in't vierkant
1 butte
1 dregge
1 ledder

In de gangh

15 ribben van vier en vijf duim
2 dito van 4 & 6
2 dito van 5 & 7
3 stucken eecken 3 duim in't kant agt à 9 voet land
1 blad eecken 4 duims 4 duims
3 dito bladen 3 duims eecken
5 dito bladen vijf quartiers
1 end eecken, en greenen rib 3 duims
2 nieuwe kas deuren
3 kleeerstocken, 1 houten schotel (in de kantlijn: behooren de wed.^e toe)

In't middelhuis

26 bladen vijf quartiers kiste hout
25 bladen dito duims
1 ovaal tafelblad
1 bos souder veeren
1 gloepe
een waale
een theekas
een Sardammer bank
2 staande ijsers
1 kofte ketel van koper
1 kleijne dito
1 dito lamp
1 dito tromp
1 dito tangh
1 dito haeck
1 kapmes en back
1 kleerland
1 rack
4 olde keefte voeten
2 kisten
een koper bouvoir
1 straets stelletie

In de binnenkamer

2 schaaftancken
29 platte schaaven
1 voorloper
1 reijdschaaf
1 bos ijseren nagels
4 groote dito nagels
1 kleijne saagh
1 winkelhaacken en schrijfhaacken
4 laadjes met spijkers
4 schrijfborden
2 dito
1 bouijras
Een half uir glas
1 stoof
4 stopborden
1 spansaagh
1 schulpsaagh
2 noogers
1 bijlle en dissel
12 booren
33 platte schaaven
2 gerschaven
1 strijkschaaf
1 strijckblock
1 reijdschaaf
2 handsaagjes
2 kruishouten
1 slaghljn
1 schietlood
23 guksen en beijtels
1 drever
4 sijllen
1 duimstock
2 hamers en sweij
4 laadjes met romling en spijkers
2 hamers
2 klemhaecken
1 tabaksdoos
1 pasijser en duimstock
9 beijtels
1 sponsaagh
3 knijptangen
1 bootshaeck

1 troffel
1 stoothamer
1 schrijfbord met prenten
1 kandelaer
1 kistie met spijckers
1 kistie met wat ebbenhout
1 houwblock
1 stoel
2 bladen halv duims holdt
eenige endjes dito
1 tafel (in de kantlijn: de weduwe segt dat 't hare is)
1 dito (in de kantlijn: ut suijpra)
1 teetafel
1 state Bijbel
1 eecken kistie met scharnen
1 albast kistie
4 roode stoelen
2 dito groene
2 trijppen kussens
1 sacke kussen
12 boecken kleijn en groot
2 geel en een blauwe panne
2 bier glaasen
1 straetse pan
2 blauwe panties
1 gordijn
een ley
1 doeck voor de glazen
1 ijser bord
1 schoorsteen kleed
1 pan
2 bierglasen
1 slot
2 dito
2 geele panties
twee blauwe dito
1 kop
2 bonte pannen
3 geel pannen
1 blauwe
2 trompjes
1 tinnen treckpot
1 roode dito
1 enckertdingh

1 oliekanie
1 kleebeem
1 beenen leepel
1 keeft met het nieuw goed er bij (in de kantlijne: dese keeft te samen aangekogt en segt den wed.^e dat hij haer toe behoort)
1 slaad pan
1 kom &^a
1 mangelbord
1 stoffer beem
1 tobcke
1 dito kleijntie
1 panne
vier half dozijnen teegood
suikerpantie
2 alb: trekpotjes
1 alb: kondtje (mogelijk moet hier hondje staan)
1 silver snuifdoosje
1 dito teebosje
1 silver beeckertie
1 poppe silver scheertje
1 dito silver ringh
1 silver bel
1 dito teel lepeltie
1 dito eijer lepeltie
Vijf silveren lepels
1 dito kinder pap lepel
1 stringh glaasen coralen
1 manshemd
2 sloopen
een doeck
1 laadje met doppen
5 slotten
6 beeldjes 1 hackebord
2 bijbels met silver haacken
1 ketel
1 gootlingh
1 muts
1 hoed
1 paer schoenen
2 paer muilen
een korfje

In een spijntie

2 wolhemden
1 sarsje de nijn rokje
2 schoots vellen
1 wol hemd
2 lijstjes
2 lin broecken
1 rockjen
1 rock
1 buburockjen
1 seledtjen
een sarsjes broeck
2 blauwe broecken
2 dito wolhemden
2 bubu broecken
2 streeplede broecken
2 slaepmutsen
2 paer hoosen
1 mes
2 paer witte hoosen
1 paer swarte dit
2 paer wanten
2 linnen kletjes
1 paar silveren knoopen
een bed en peul
2 kussens
1 keeft
1 wolhemd met silver knoopen
1 blauw Heresaeij dito
1 sarsje de nijn rokje
1 sarsje broeck
1 swart lakense broeck
1 mantel
1 Spaans deecken
2 Noordse dito
1 valhoed
2 porceleijnen koppen
2 klapmutsen
2 kelkjes
1 kop
6 dasjes
8 manshemden
1 dito
1 dito

7 laeckens
5 sloopen
2 tafellaeckens
1 dasje
2 servetten
2 doecken om de helft
1 peuldoeck
5 witte doecken
1 dito
2 kinder mutsen
1 lin kletjen
1 witte doek
5 kindere doecken
3 dito hemden
2 slaep wencken
3 kinder schort doecken
1 jorck
5 bonte kind: doecken
1 schoor steens klee
1 speld kussens
2 kinder deeckens

Gerede penn: - 11:-

Albert Freerks debet wegens holt tot een keeft met eenig arbeidsloon seventien guld
11 stuiv:

Alert Stint debet voor een blad wagenschot hout veertien stuiv:

Pijter Sibolts debet van geleverd wagenschot twee gulde een st:

Joske Timmerman van Molkweerden debet van uitsnijen 1-3-

Een zeijl en fock

Schadelijcke staet

Hendrick klases

Reyer decker komt van geleverd houdt

Jacob Mats competeert uit hoofde als boven

Jan Oude Jan competeert als vooren

Arjen Meijnes compt van vragt van het hout

Wijbe Pauw competeert van speciën [onleesbaar]

Alsdus gedaan en geïnteriseerd in kennis onze handen den 23 julij 1739

Ittje Nankes

Wibrand van Loon

4.2. Beschilderde meubels van eiken- en naaldhout

4.2.1 Flaptafels.

4.2.2 Schrijntjes.

4.2.3 Bedstedebankjes.

4.2.4 Niskasten.

4.2.5 Regionale echo van de Gouden Eeuw (1660-1780).

Er is een aantal veel gepubliceerde typen beschilderde meubels bekend die ik niet aan witwerkers heb kunnen toeschrijven. In dit hoofdstuk worden daaruit de vier meest besproken en meest voorkomende typen behandeld als aanzet tot een nieuwe denkrichting over de plaats van herkomst van deze meubels: de flaptafel, het schrijntje, het bedstedebankje en de niskast.¹ Deze meubels zijn eerder toegeschreven aan de hiervoor besproken plaatsen Ameland, Assendelft, Hindeloopen of Zaandam. Voor een dermate eng begrensde herkomst zie ik, na al het materiaal bestudeerd te hebben, geen grond meer. Daarom worden ze hier, los van deze plaatsen, in een nieuw kader geplaatst.

4.2.1 Flaptafel (Catalogus Deel 3, p.939-997)

Terminologie

De term flap-aan-de-wand is mogelijk voor het eerst geïntroduceerd in de *Catalogus van de tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden* uit 1874.² Deze term is sindsdien gangbaar maar berust op een dwaling.³ Flap-aan-de-wand is geen term voor een type tafel, maar een tafel, in dit geval een flap, gecombineerd met de plaats in de betreffende ruimte, in dit geval 'aan de wand'. Dit is gedurende de 18de-eeuwse voor notarissen een gebruikelijke manier om de plaats van objecten in een ruimte mee aan te duiden bij het opstellen van boedelinventarissen. Zo hangen er bij Claas Pitters in 1761 te Molwerum in de kamer twee bonte borden 'aan de wand' en staat er tevens een flap 'aan de wand'.⁴ Evenzo zijn er onder de tafels in de boedelbank van het Meertens Instituut zestien veldtafels 'aan de wand', negen latafels 'aan de wand' en een schuiftafel en een theetafel 'aan de wand'. Als we deze tafels ook veld-aan-de-wand of schuif-aan-de-wand zouden noemen, zouden we dezelfde vergissing begaan.

De hier behandelde tafels heten in 18de-eeuwse boedelinventarissen gewoon flap of flaptafel. De laatste term zullen wij aanhouden. In de Zuidwesthoek van

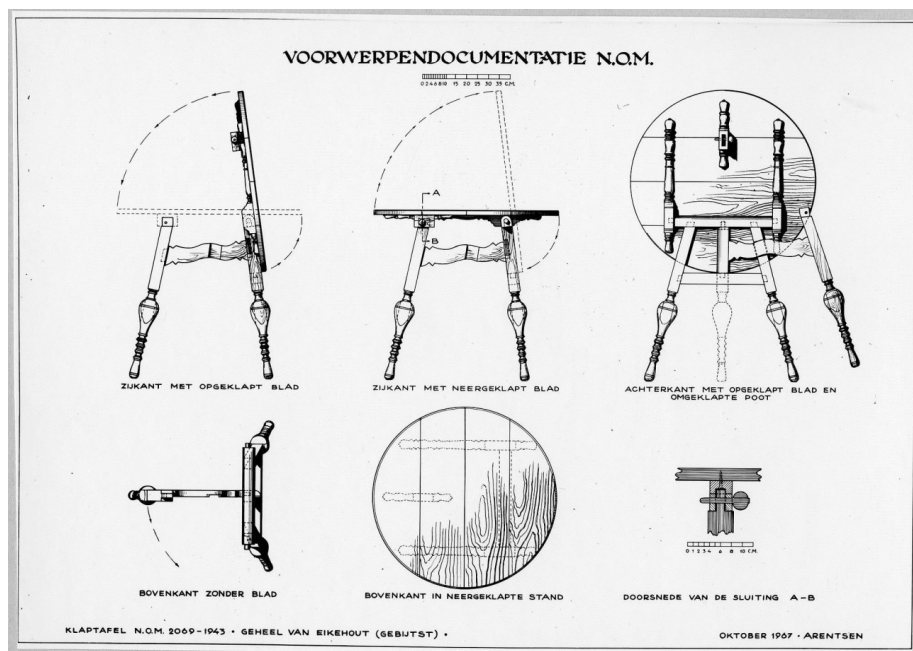
¹ Niet verder uitgewerkt zijn de vele andere voorwerpen, beschilderd met hetgeen eerder exclusief aan Hindeloopen is toegeschreven, zoals zondokdozen, lessenaars, prik- en duwsleden, haardschermen, tobbejtes en de oorspronkelijk uit Noorwegen afkomstige butten.

² *Catalogus van de tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden in het gemeentehuis te Zaandam (Augustus – September 1874)*. Westzaan: T. de Jong, 1874, p. 79, nr. 787: 'Een antieke flap aan de wand. Kinderspeelgoed. Inz. Wed. K. Jut te Zaandam.'

³ Zie bijvoorbeeld S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: Osinga, 1967, p. 20-21.

⁴ Tresoar: Toegangsnr.:13-18, Inv.nr.: 20, folio 190 e.v., 30-12-1761, Claas Pitters en Aeltie Lubberts, Molqueren.

Friesland is naast de term flaptafel⁵ tevens de aanduiding driebeende tafel⁶ blijven bestaan, een term die al eerder in de 17de eeuw in West-Nederland gangbaar is. Daarnaast gebruikt men in West-Friesland de term slingerbeen, de laatste meestal met de toevoeging tafel en een maal gespecificeerd als ronde tafel.⁷ In een Zaanse boedelinventaris uit 1819 maakt men consequent onderscheid tussen een veldtafel (i.e. een hangoortafel) en een slagtafel.⁸ Met de laatste kan in dit geval een flaptafel zijn bedoeld. Ook de driepotige slagtafel van Peeter Raaper te Medemblik (1803) zal een flaptafel zijn geweest.⁹ In Noord-Holland lijken de termen slagtafel en klaptafel door elkaar te zijn gebruikt voor zowel flaptafels als hangoortafels. Daarom is een verspreiding van de flaptafel in deze streek aan de hand van inboedels niet met zekerheid te reconstrueren.

Constructietekening van een flaptafel met gedraaide klampen. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2069-43, tekening T 1811, foto AA 104666.

⁵ Tresoar: Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 20, folio 170 e.v., 1-3-1760, Gertke Sijbrens en Joost Sijbrens, Coudum; folio 191 e.v., 31-12-1761, Sittje Jans en Aeltje Tiepkes, Molqueren; folio 253 e.v., 12-7-1769, Claasje Alberts en Age Sibes/Sibles, Coudum (twee exemplaren).

⁶ Tresoar: Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 20, folio 98 e.v., 23-6-1753, Albert Jurjens, Stavoren. Met driebeende tafels werden geen theetafels bedoeld want die staan in deze inboedels steeds apart als dusdanig vermeld.

⁷ Tresoar: Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 19, folio 225 e.v., 1-10-1739, Id Rinnert en Haijtie Haijtjes, Molqueren. Met een slingerbeen is daarom waarschijnlijk geen hangoortafel bedoeld, want ronde hangoortafels zijn althans mij niet bekend.

⁸ GAZ: Toegangsnr.: OA-0020, Inv.nr.: 6301, folio 143. Notaris Jan Poorte d'Ozy. Datum: 20-7-1819.

⁹ MI: boedelbank, archiefnr.: 3308.

Eikenhouten voorgangers

Gedurende dit onderzoek zijn 24 flaptafels aangetroffen en grondig bestudeerd. Dit type tafel heeft zich mogelijk ontwikkeld uit losse tafelbladen op een schraag waarvan één poot kan wegklappen. Dergelijke tafels zien we bijvoorbeeld in 1549 in Leiden op het Rapenburg 42: '1 viercante taeffel mit 1 gevoude scrage'.¹⁰ Al eerder zijn schragen met één schuinstaande poot afgebeeld door Dieric Bouts op zijn schilderij getiteld *Christus in het huis van Simon* (1445-1450),¹¹ op een latere spiegelbeeldige versie door Albrecht Bouts (vóór 1509)¹² en op een miniatuur, de maand januari verbeeldend, in het 15de-eeuwse Breviarium Grimani.¹³

Onder de bestudeerde flaptafels bevinden zich drie 17de-eeuwse¹⁴ eikenhouten exemplaren waarvan die in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum het meest authentiek is.¹⁵ De andere twee bevinden zich respectievelijk in het Fries Museum en in het Rijksmuseum.¹⁶ Deze eikenhouten flaptafels zijn onbeschilderd en hebben een twaalfkantig blad. Ze staan op drie gedraaide poten, waarvan er één in het vlak van de beide andere teruggeslagen kan worden. Het onderstel is voorzien van renaissance snijwerk zoals cannelures op de huizen en rollend lofwerk op de dwarsregels. Deze eikenhouten exemplaren vormen de voorloper van de 18de-eeuwse zestienkantige naaldhouten beschilderde flaptafel.¹⁷ Een van de 23 flaptafels heeft snijwerk én is geheel beschilderd.¹⁸ Dit exemplaar illustreert de overgang van de 17de-eeuwse gesneden naar de 18de-eeuwse beschilderde exemplaren.¹⁹

Productie

Waarschijnlijk wordt de eikenhouten flaptafel al vroeg in naaldhout nagemaakt door Amsterdamse witwerkers. In 1658 stellen vijf van hen dat 'driebeende hangende

¹⁰ Th.H. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel. *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1999, deel 5b, p. 421.

¹¹ RKD: database, afb.nr.: 0000132282

¹² Collectie Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Brussel, Inv.nr.: 2580.

¹³ Tentoonstellingscatalogus: *De gedekte tafel in vijf eeuwen: geopend vanaf 20 December 1928 tot en met 6 Januari 1929, Huize Goudstikker, Heerengracht 458, Amsterdam C*. Amsterdam: Huize Goudstikker, 1928, p. 12.

¹⁴ Het vierde exemplaar betreft een kopie of een vervalsing: collectie Edams Museum, Inv.nr.: 0200. Maten: H.70 x D.90 cm.

¹⁵ Inv.nr.: NOM.38532-68.

¹⁶ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 6075; collectie Rijksmuseum, Inv.nr.: N.M. 12225. Voor de laatste zie: W. van der Pluym, *Vijf eeuwen Binnenhuis en Meubels in Nederland, 1450-1950*. Amsterdam: Allert de Lange, 1954, p. 59, afb. 54; *Rijksmuseum. Catalogus van Meubelen en betimmeringen*. 3^e druk. Amsterdam: Rijksmuseum, 1952, nr. 30. Voor dit type zie ook: L. van Aalst en A. Hofstede, *Noord-Nederlandse meubelen van renaissance tot vroege barok, 1550-1670*. Houten: Hes & De Graaf, 2011, p. 401 en p. 423-426.

¹⁷ L.P., 'Beschilderde meubels in Nederland', in: *Antiek*, jrg. 2 (1968), nr. 8, p. 365.

¹⁸ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3546.OV.

¹⁹ Voor de overgang van 17de-eeuws renaissance houtsnijwerk bestaande uit rollend lofwerk op keeften en betimmeringen, naar beschilderd houtsnijwerk tot de puur geschilderde uitvoering van deze ornamentiek zie: J. Bosmans, 'Hindeloper meubelschilderkunst: Geen imitatie, maar product van invloeden', in: *De Vrije Fries*, deel 55 (1975), p. 59-60.

tafels' tot hun assortiment behoren.²⁰ In de steden, dus daar waar witwerkers actief zijn, raakt dit type meubel echter al snel uit de mode. Na deze vroege vermelding komen ze dan ook niet meer voor in de boedelinventarissen van witwerkers. De latere productie van de aangetroffen exemplaren moet daarom elders hebben plaatsgevonden en waarschijnlijk niet door witwerkers. Een aanwijzing daarvoor is dat slechts een gering aantal van de 18de-eeuwse flaptafels geheel uit naaldhout is vervaardigd.²¹ Bij veel exemplaren is de zwenkarm of het tafelblad van eikenhout. Eén exemplaar is geheel van berkenhout.²²

Flaptable met gedraaide klampen, gedateerd 1808 en aangetroffen in Workum. Herkomst H. Beelen. Collectie Fries Museum, Inv.nr.: F 41006.

Gedraaide klampen

Onder de 18de-eeuwse flaptafels zijn twee typen aan te wijzen. De kleinste groep bestaat uit tafels met gedraaide klampen onderlangs het blad. De klampen zijn

²⁰ SAA: Toegangsnr.: 5075, Inv.nr.: 2285, folio 79. Notaris J. de Winter. Datum: 7-2-1658. Onderwerp: Compareerden vijf meester witwerkers etc.

²¹ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 5253, FM 1986-009; collectie Museum Sorgdrager, Hollum, Inv.nr.: SGE 0565, SGB 0265; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.11645-50, NOM.41227-72 en NOM.9247.OV; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 9206.

²² Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3546.OV.

voorzien van gesneden kopjes.²³ Deze tafels hebben in de regel een zestienkantig blad. Minder vaak dragen ze een geschulpt theetafelblad dat in geheel Noordwest-Nederland in de mode is. De poten hebben geprononceerde bolvormige balusters met daaronder kraalgedraaide uiteinden. Het van origine mogelijk ongeschilderde berkenhouten exemplaar met houtsnijwerk vormt de schakel tussen de 17de-eeuwse onbeschilderde eikenhouten exemplaren en de 18de-eeuwse beschilderde naaldhouten exemplaren en dateert waarschijnlijk van rond 1700.²⁴

De flaptafels van dit type dragen in de regel een grijze grondering met op de onderzijde een effen fond, gedecoreerd met S-vormig rollend lofwerk, afgeleid van renaissance snijwerk, nu aangeduid als Hindelooper schilderwerk. Diverse tafels zijn daarna nog eens overschilderd met dezelfde decoratiewijze. Centraal prijkt een rond of ovaal medaillon met daarin een naïef geschilderde allegorie of Bijbelse voorstelling. Op 17de- en 18de-eeuwse witwerkers-meubels vindt men meer realistische Bijbelse voorstellingen. Bij het medaillon staan veelal initialen, waarschijnlijk van de opdrachtgevers. De bovenzijde van het blad is effen of voorzien van een bloemenkrans met daarin soms een bloemenmand en een vogel, zoals we dat ook zien op theetafels en op het hierna te behandelen tweede type flaptafel. Minder vaak is in de bloemenkrans een mythologische voorstelling geschilderd.²⁵

Flaptafels die aan de onderzijde zijn beschilderd met krullend lofwerk worden traditiegetrouw aan Hindeloopen toegeschreven. De bewaard gebleven boedelinventarissen over de jaren 1727-1783 uit Hindeloopen en omstreken nopen tot nuancering. Gedurende deze periode worden er weliswaar zeven 'driebeende' tafels in Hindeloopen vermeld,²⁶ maar evengoed zijn er in Molkerum zeven,²⁷ in Koudum zes²⁸ en in Warns twee exemplaren opgetekend.²⁹ In geen van de gevallen staat precies beschreven op welke wijze deze tafels beschilderd zijn. Het brede

²³ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 1986-009, FM 12490, FM 5994, FM BKS 1955-384 en FM 5122; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.847.OV-1924, NOM.3546.OV-1931 en NOM.9247.OV; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 1958-6310.

²⁴ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3546.OV.1931.

²⁵ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 6414.

²⁶ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0082: 23-5-1735, Sijbrand Pijlters, Hindeloopen: 2 driebeende tafels; 6-8-1737, Wijpk Jappes, weduwe van Aucke Fockes, Hindeloopen: 2 drie beende tafels. Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0083: folio 164, 4-3-1743, Hendrik Gars en Anna Meijer, Hindeloopen: 1 drie beende tafel. Toegangsnr.: 13-20 Inv.nr.: 77: folio 237, 28-12-1752, Sibolt Wiggerts en Ank Pijlters, Hindeloopen: 2 driebeende tafels.

²⁷ Tresoar: Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 0019: folio 225, 1-10-1739, Id Rinnert, huisvrouw van Haijtje Haijtjes, Molkerum: 1 ronde tafel of slingerbeen; folio 288, 6-3-1743, Feddrik Feddriks en Paikjen Hendriks, Molkerum: 1 slingerbeen of tafel en 1 tafel oft slingerbeen; folio 189, 30-12-1761, Claas Pitters en Aeltie Lubberts, Molkerum: 1 flap aen de want en 1 dito flap aen de want; Tresoar, Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 0020, folio 64, 19-1-1751, Sipkes Reijners, Molkerum: 1 slingerbeen; folio 129, 2-7-1756, Sipke Wijbrens en Hil Sipkes, Molkerum (op de wester eg): 1 slingerbeen.

²⁸ Tresoar: Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 20: folio 140, 18-5-1757, Tjomme Willems en Tjite Annes, Coudum: 1 slingerbeen Tafel; folio 170, 1-3-1760, Gertke Sijbrens, Coudum: 1 oude flap; folio 219, 27-4-1763, Sipke Pieters Deijnum en Eelk Martens, In de Wiske onder het behoor van Coudum: 2 tavelen waar onder 1 slingerbeen; folio 253, 12-7-1769, Claasje Alberts en Age Sibes/Sibes, Coudum: 2 flab tafels; folio 293, 2-8-1769, Old [onleesbaar] Age Sibes, Coudum: 1 flab tafel.

²⁹ Tresoar: Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 20: folio 98, 23-6-1753, Albert Jurjens, meester-timmerman te Stavoren, verklaart dat zijn vrouw Reijn Aukes uit Warns bij hem heeft ingebracht: 2 driebeende geschilderde tafels.

verspreidingsbeeld van dit type maakt het echter minder noodzakelijk alle flaptafels alleen maar aan Hindeloopen toe te moeten schrijven. Afgaande op de oudst bekende verblijfplaats van flaptafels met een aan Hindeloopen toegeschreven beschildering zijn er inderdaad meerdere van dergelijke tafels uit Workum afkomstig (zie afb. p.514).³⁰

Flaptafel met gecontourneerde klampen. Datering: 1720-1740. Maten: H.66 x B.90 x D.75 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2444-43 (Catalogus Deel 3, p.968).

Gecontourneerde klampen

De tweede groep bestaat uit 18de-eeuwse flaptafels met gecontourneerde klampen onderlangs het tafelblad (zie afb. hierboven). Een tiental is gedateerd, te weten 1742, 1750, 1751 (2x),

³⁰ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3546.OV: A. Jukema, Workum; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 3274: De Vreeze, Workum D 91; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 3298: Gaastra, Workum; collectie Fries Museum, Inv.nr.: 41006 (gedateerd 1808 en uit Workum afkomstig).

1753³¹, 1758 (2X)³², 1763, 1787 en 1792. Deze tafels lijken dus vooral geproduceerd te zijn in de tweede helft van de 18de eeuw met een zwaartepunt in het derde kwart. De tafels zijn in de regel uitgevoerd met flesvormige balusterpoten en een ovalen blad.³³ Slechts twee vroege exemplaren hebben, net als hun eikenhouten voorgangers, een twaalfkantig blad.³⁴ Eén exemplaar draagt een geschulpt theetafelblad.³⁵ De beschildering op de onderzijde van de tafelbladen volgt in de regel een strak schema. Het fond bestaat uit een schematisch opgezette wortelnotenhout-imitatie. Centraal prijkt een medaillon met voorstellingen over de scheepvaart, ambachten zoals dat van een molenmaker, allegorieën op de deugden en het meest frequent zijn Bijbelse voorstellingen. Deze medaillons zijn geflankeerd door aan een groene strik hangende festoenen met halverwege ronde gesloten rozen.

Het verschil tussen kantige, ovalen en geschulpte bladen zien Bruil en Vos als een chronologisch verschijnsel.³⁶ Ovalen en geschulpte tafels lijken pas vanaf circa 1740 te zijn gemaakt. Van de kantige tafels kan gezegd worden dat de acht- en twaalfkantige tafels eerder 17de-eeuws, en de zestienkantige tafels eerder 18de-eeuws zijn.

De beide typen beschilderde flaptafels zijn over het algemeen snel en slordig gemaakt, zichtbaar aan het her en der ruw gelaten hout en de bij het schilderen dikwijls niet geheel ingevulde kaders. Daarbij is het duurdere eikenhout alleen daar gebruikt waar dat constructief raadzaam is, zoals voor de bewegende delen. De tafels hebben daarom alles weg van een goedkoop en snel gefabriceerd product. In het schilderwerk zijn verschillende handen te onderscheiden. De voor het houtwerk benodigde ambachten en de verschillende schilderhanden samen impliceren dat deze tafels tot stand zijn gekomen door een samenwerking van diverse ambachtslieden:

1. Houtdraaiers.
2. Schrijnwerker of timmerlieden.
3. Schilder van de bloemenkrans op de bovenzijde.
4. Schilder van de florale decoratie op de onderzijde van het blad.
5. Schilder van de Bijbelse voorstelling in het medaillon.

³¹ Niet zelf bestudeerd: Collectie Norsk Folkemuseum, Oslo, Noorwegen, Inv.nr.: 144-09.

³² Niet zelf bestudeerd is de miniatuur flaptafel met ingesneden jaartal 1758 met groen (mogelijk van origine blauw) gemarmerd bovenblad en florale motieven op de onderzijde. Zie: R. Bruil & A. Vos, 'Beweging in drievoud', in: *Kunst & Antiek Journaal Collect*, (2006), nr. 1, maart, p. 54-59.

³³ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 5253; collectie Museum Sorgdrager, Hollum (Ameland): vijf tafels zonder inventarisnummer; collectie Bangert, poppen flaptafel met de tekst: *Looft Godt Al Tijd*; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3670-44, NOM.11645-50, NOM.41227-72; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZOV 01280; collectie Zaans Museum, Inv.nr.: ZZM 9206; collectie Hidde-Nijlandmuseum, Hindeloopen, Inv.nr.: 0812; Veiling Christie's Amsterdam: *European Furniture, Clocks, Ceramics and Works of Art. The eclectic eye, treasures from a Hannover Cottage*. 26-27 juni 2007. Amsterdam: Christie's, 2007, veilingnr.: 2749, lotnr. 546, p. 198.

³⁴ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2444-43; collectie Museum In 't Houten Huis, De Rijp, Inv.nr.: 00114

³⁵ Collectie Hidde Nijlandmuseum, Hindeloopen, Inv.nr.: 0812.

³⁶ R. Bruil & A. Vos, 'Beweging in drievoud', in: *Kunst & Antiek Journaal Collect*, (2006), nr. 1, maart, p. 54-59.

Gezien de massaproductie van deze tafels lijkt het aannemelijk dat deze tafels tot stand zijn gekomen in een context waarin deze ambachtslieden in elkaars nabijheid of in hetzelfde atelier werkten.

Flaptafels op afbeeldingen

Er bestaat een groot aantal afbeeldingen van Marker interieurs met flaptafels. De oudste dateert uit 1849 en is van de hand van Johannes Cornelis Mertz (zie afb. hieronder). Afgebeeld staat een waarschijnlijk 17de-eeuwse achtkantige eikenhouten flaptafel. Eenzelfde tafel beeldt Hendrik Jacobus Scholten (1824-1907) af op zijn aquarel van een jonge moeder uit circa 1860-1880.³⁷

Marker Interieur door Johannes Cornelis Mertz (1819-1891), gedateerd: 24 mei 1849, met daarop een waarschijnlijk eikenhouten achtkantige flaptafel. Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 008807.

³⁷ Collectie Simonis en Buunk, Ede: *Markens interieur: de jonge moeder*. Aquarel op papier, Maten: B.20,3 x H.28,7 cm.

Rond dezelfde tijd (1850-1857) tekent Valentijn Bing (1812-1895) een twaalfkantig en een ovaal exemplaar op Marken. Het zijn voorstudies voor het standaardwerk aangaande Nederlandse streekdrachten.³⁸ Een schilderij van zijn hand (1856) met een Marker interieur toont eveneens een flaptafel.³⁹ Naast Bing zijn er diverse andere kunstenaars die Marker interieurs met flaptafels afbeelden. Zo is er de gravure door Willem Steelink, getiteld *Terugkomst van de Haringvangst (Marken)*⁴⁰ en het schilderij (1860-1868) van Petrus Franciscus Greive (1811-1872) met dezelfde voorstelling waarop een achtkantige flaptafel staat.⁴¹ Petrus van der Velde (1837-1915) beeldt eveneens een achtkantige flaptafel af op zijn beide schilderijen getiteld *Dubbel-blank*, daterend vóór 1880.⁴² Daarvan is door Charles Edouard Taurel (1843-1892) een gravure gemaakt.⁴³ Tijdens veldwerk wordt op Rozenwerf 1 in 1943 fotografisch een flaptafel met gecontourneerde klampen vastgelegd.⁴⁴

Elders in Noord-Holland wordt de flaptafel eveneens in interieurs afgebeeld. Hendrik Valkenburg (1826-1896) toont ons een Enkhuizer woonvertrek (1880) met een flaptafel.⁴⁵ Op de gravure getiteld *Jacob Janse Amsterdam 1698-Wormer 1808* van Jan Willem Caspari staat een beschilderde flaptafel in een Wormer interieur uit 1808.⁴⁶ Verder noordelijk vinden we ze in een stijkkamer van een Texels binnenhuis op een tentoonstelling in Den Burg (1906-1907)⁴⁷ en in het Groningse Westerwolde.⁴⁸

Qua plaatsaanduiding minder zeker zijn de schilderijen uit de Larense school waarop flaptafels voorkomen, zoals een groenblauw geschilderd exemplaar op een werk van Bernard Pothast (1882-1966)⁴⁹ en op een anoniem schilderij met Larense

³⁸ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: PR.16855 en PR.16852. Zie: V. Bing en J. Braet von Ueberfeldt, *Nederlandsche kleederdrachten, naar de natuur geteekend = Costumes des Pays-Bas, dessinés d'après nature*. Amsterdam: F. Buffa & Zn., 1857.

³⁹ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 021964.

⁴⁰ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: Pr.10665 en AA 88311; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: 001207. Zie ook: J. Jas, 'Zwervend tussen Romantiek en Realisme', in: *Typisch Hollands, Zuiderzeetradities op verschillende manieren bekeken*. Enkhuizen: Zuiderzeemuseum, 1993, p. 49.

⁴¹ Collectie Teylersmuseum, Inv.nr.: KS 093.

⁴² *Catalogus der schilderijen, miniaturen, pastels, omlijste tekeningen, enz. in het Rijksmuseum te Amsterdam*. Amsterdam: Rijksmuseum, 1918, p. 277, nr. 2485, huidige Inv.nr.: SK-A-1180; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 64043; RKD: database, afbeeldingsnr.: 0000057776.

⁴³ Collectie Rijksmuseum, Inv.nr.: RP-P-1917-313.

⁴⁴ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 346 en 347.

⁴⁵ Veiling Christie's Amsterdam, 20 oktober 1994, lotnr. 392.

⁴⁶ Collectie Museum Boerhave, Inv.nr.: P02030; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 4270; SAA: Toegangsnr.: 10097, Inv.nr.: 010097014435 en Inv.nr.: 21.09225, uitgegeven door H. van Aken te Zaandam.

⁴⁷ M. van der Vegt, 'Oude gebouwen op het eiland Texel', in: *Het Huis Oud en Nieuw*, jrg. 7 (1909), afl. 6, p. 161-174, plaat XXXII.

⁴⁸ Ansichtkaart getiteld *Oud-Groninger Kleederdracht in Westerwoldsche kamer*. Reproductierecht A.G. van Agtmaal Baarn. In de 17de eeuw kwamen dergelijke tafels reeds in Groningen voor. Zie J. de Haan, 'Hier ziet men uit paleizen', *Het Groninger interieur in de Zeventiende en achttiende eeuw*. Groninger Historische Reeks, nr. 31. Assen: Van Gorcum, 2005, p. 143.

⁴⁹ Schilderij van Bernard Pothast (1882-1966), collectie Galerie Wijdemeren, Breukeleveen, Inv.nr.: 7315.

streekdracht van 1890-1910.⁵⁰ Hier lijkt de flaptafel, samen met het bedstedebankje, eerder te dienen als ingrediënt om onbedorven schilderachtige sferen op te roepen, dan dat het documentaire waarde heeft voor de werkelijke woencultuur ter plaatse. Hetzelfde lijkt te gelden voor de schilderijen van Sara Teixeira de Mattos (1829-1893)⁵¹ en Tjeerd Eernstman (1801-1886) waarop eveneens flaptafels voorkomen.⁵²

Afgaande op boedelinventarissen, de oudste herkomst én interieuraafbeeldingen is de flaptafel in grote delen van Noord-Holland en Friesland in zwang. Wat daarbij opvalt is dat er tot nu toe geen 18de-eeuwse genrestuk is aangetroffen waarop een geschilderd flaptafel staat afgebeeld. Hierop zal in de synthese nader worden ingegaan.

Schrijntje gemaakt van een beschildeerde berkenhouten kist. Datering: 1740-1760. Maten: H.99 (met schragen) x B.72 x D.35 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.845.OV (Catalogus Deel 3, p.1006).

⁵⁰ Anoniem, getiteld *De vraagavond bij de schouw in een Larense hoeve*, Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 33449.

⁵¹ RKD Database nr. 0000278128 en 0000278126. Zie ook: *Veilingcatalogus Christie's Amsterdam*, 24-9-1992. Amsterdam: Christie's, 1992, p. 13, lotnr.: 31.

⁵² Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 1950-79; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 67191.

4.2.2 Schrijntjes (Catalogus Deel 3, p.998-1015)

In een Amsterdamse inboedel (1619) van de houtmakelaar Pieter Pieters staat 'Een oosters kistgen met twee schameltgens daeronder.'⁵³ Omdat Pietersen houtmakelaar is en diverse Danziger zaken in huis heeft, hoeft de toevoeging 'oosters' hier niet te slaan op Azië maar kan dat evengoed op het Oostzeegebied betrekking hebben. Dergelijke meubels kennen waarschijnlijk een brede verspreiding, getuige ook een latere vermelding van een geverfde kist op schragen op het eiland Marken.⁵⁴ Kisten en schrijntjes, beide staande op schragen, komen in de bestudeerde boedelinventarissen vanaf 1739 tevens in Hindeloopen voor, zowel in blank eikenhouten als in geschilderde vorm.⁵⁵ Maar net als met alle beschilderde meubels komen beschilderde schrijntjes evengoed voor in de omringende plaatsen zoals Koudum en Molkwerum.⁵⁶

De in deze boedels vermelde term schrien of schrientie, in dit onderzoek is de term schrijntje gebruikt, slaat op een klein kistvormig meubel met aan de voorzijde een of twee deurtjes, in de regel staande op schragen (zie afb. hiervoor). Dit in tegenstelling tot grotere typen kasten die in inboedels steevast kast dan wel kevie worden genoemd. In

Zuidwest-Friesland lijkt het schrijntje een pronkmeubel bij uitstek dat zich in de regel in de kamer bevindt en dat is getooid met allerlei opschik. Zo staan er bij Age Sibes te Koudum (1769) op het schrijntje vijf kop- en schotels en een doekenkistje. In het schrijntje bevinden zich een bijbel, een testament en verder doeken en lappen.

Net als bij de flaptafels lijkt het naaldhouten beschilderde schrijntje te zijn geïnspireerd op de eikenhouten exemplaren.⁵⁷ Deze hoeven niet veel ouder te zijn dan de beschilderde exemplaren. Rijk gesneden eikenhouten schrijntjes lijken in dezelfde mode te passen als de beschilderde exemplaren, als gedurende de 18^{de}

eeuw de Gouden Eeuw in de meer landelijke streken een opleving kent. Een van de

⁵³ SAA: Toegangsnr.: 367, Inv.nr.: 701. Een vergelijkbaar meubel was aanwezig in Dordrecht (1651). Zie: L. van Aalst en A. Hofstede, *Noord-Nederlandse meubelen van renaissance tot vroege barok 1550-1670*. Houten: Hes & de Graaf, 2011, p. 294.

⁵⁴ WA: Toegangsnr.: 0708, Notaris Meijnard Cornelis Merens, 23-9-1864, Pieter Klaasz Roos, Kerkbuurt 25, Marken.

⁵⁵ Tresoar: Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0083: folio 78, 15-6-1739, Aalck Tjerks, weduwe van wijlen Beern Dirks: 1 schrien met scharnen; folio 90, 23-7-1739, Jan Willems, Mr. Kastemaacker tot Hindeloopen, 1 eecken kistie met scharnen; Toegangsnr.: 13-20, Inv.nr.: 0078: folio 17, 13-2-1768, Rijnske Liuwes, huisvrouw van Tjeerd Alles, 1 schildert schrien, folio 31, 6-4-1768, Anne Doedes, weduwe van Dotte Sijmens, 1 schildert schrien met scharnen, folio 67, 25-3-1776, Neesje Eelkes, weduwe van Siebe Lubbes, 1 kistje op schammels daar in bevinden schortedoeken en bonte doeken etc., en 1 kistje op schammels daar in bevinden een butje met eenige voorpandsdoeken. (Voor een renaissance eiken kist op schragen in Hindeloopen context zie: H. Nijland, 'Hindeloopen', in: *Oude Kunst*, (1917-1918), p. 182).

⁵⁶ Tresoar: Toegangsnr.: 13-18, Inv.nr.: 20, folio 181, 25-2-1761, Tijs Gerekes en Aaltie Clases, Molqueren, 1 schrientie; folio 185, 24-9-1761, Marten Willems en Trijn Beernts, Coudum, 1 schrien; folio 253, 12-7-1769, Claasje Alberts en Age Sibes of Sibles, Coudum, 1 houten geschildert schrien en 1 schrien met scharnen.

⁵⁷ Voor eikenhouten schrijntjes zie: *Antiek*, jrg. 11 (1976/77), nr. 9, schutblad; *Antiek*, jrg. 10 (1975/76), nr. 9, p. 951; S.V. Angevaren, 'Friese cultuur op haar best', in: *Nederlandse Kunst en Antiekbeurs*, april 2001; L. van Aalst en A. Hofstede, *Noord-Nederlandse meubelen van renaissance tot vroege barok 1550-1670*. Houten: Hes & de Graaf, 2011, p. 293, afb. 146.

meest gedetailleerd gesneden eikenhouten exemplaren bevindt zich in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum en dateert uit 1735-1745 (zie afb. hieronder).⁵⁸

Eikenhouten schrijntje. Datering: 1735-1745. Maten: H.95 x B.79 x D.43 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: N.43884.

Gedurende dit onderzoek zijn de beschilderde schrijntjes in het Fries Museum, het Zuiderzeemuseum,⁵⁹ het Museum Hindeloopen en het Nederlands Openluchtmuseum bestudeerd. Vijf voorbeelden zijn uitvoeriger beschreven, waarvan er een bleek te zijn nagemaakt.⁶⁰ De overige vier betreffen midden 18de-eeuwse meubels. Slechts een daarvan is van oorsprong volledig in Nederland gemaakt en draagt vier personificaties van respectievelijk geloof, hoop, liefde en gerechtigheid. Allegorieën zijn, net als op vele meubels in deze tijd, een gebruikelijk thema op schrijntjes.⁶¹ Het schrijntje is op de bovenzijde voorzien van een blauwe marmering, eveneens een gebruikelijke decoratievorm rond 1750 in geheel Noordwest-Nederland.⁶²

⁵⁸ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: N.43884. De datering is gebaseerd op dendrochronologisch onderzoek: M. Domínguez Delmás, *Dendrochronological research of a cabinet (43884), Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem (The Netherlands)*, 2018, intern rapport.

⁵⁹ De exemplaren in het Zuiderzeemuseum betreffen: ZSM 8105 (allegorieën op de deurpanelen en op de schragen de naam Henke Freck); ZSM 6618; ZSM 6783 (afwijkend model met vlak front); ZSM 6641 (waarschijnlijk 20ste-eeuwse beschildering); ZSM 7725 (waarschijnlijk 20ste-eeuwse beschildering); ZSM 7530 (20ste-eeuws schrijntje gemaakt door G. Huttinga te Hindeloopen. Zie: G.R. Kruissink, Riet Hylkema, K. Boonenburg en J. Wolters, 'Zuiderzee', 117 foto's van het Rijksmuseum Zuiderzee te Enkhuizen. Den Haag: Bakker, 1961, p. 219.

⁶⁰ Stichting Edams Museum, Inv.nr.: 0124 A t/m C.

⁶¹ Zie bijvoorbeeld Kunstveiling Mak van Waay, veilingnummer 145, cat.nr.: 2377, H.52 x B.33 x D.34 cm. Afbeelding: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 83409, opname 19-3-1962.

⁶² Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 5124.

De overige drie exemplaren zijn van oorsprong geen schrijntje maar een berkenhouten kistje of kastje, dat later is omgebouwd tot schrijntje.⁶³ Buiten het feit dat berkenhout in Nederland een ongebruikelijke houtsoort is voor meubels, vertonen de schrijntjes details die niet op Nederlandse meubels voorkomen:

1. De bodems zijn bevestigd met houten pennen, niet met spijkers.
2. Het oppervlak is gevakt met een bolle tandschaaf.
3. Het inschrien heeft een bodem met afgeschuinde voorzijde.

Er zijn twee van dergelijke berkenhouten kistjes in originele staat teruggevonden.⁶⁴ Al in de 17de eeuw zijn dergelijke kisten vermaakt. Zo is er een groot exemplaar dat later (1660-1700) in Nederland geheel is overschilderd met Bijbelse voorstellingen.⁶⁵

Er zijn twee 18de-eeuwse naald- en berkenhouten schrijntjes aangetroffen die zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde reeds in de streek van herkomst waren beschilderd (zie afb. p.525).⁶⁶ Een spanen doos is in dezelfde stijl beschilderd en wordt rond 1720-1730 gedateerd.⁶⁷ Deze voorwerpen dragen Bijbelse voorstellingen, allegorieën en echtlieden, tegen een achtergrond van naïef weergegeven hoog opgaande bomen.

⁶³ Collectie Fries museum, Inv.nr.: FM 5243 en FM V05245; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.845 A t/m C.

⁶⁴ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.4091-44 en NOM.4741-44.

⁶⁵ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.35988-65. Datering 1660-1700. Maten: H.38 x B.75 x D.43,5 cm.

⁶⁶ Collectie Museum Hindeloopen, Inv.nr.: 2514; collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 5243: dit kastje is later, waarschijnlijk in de 18de eeuw, overschilderd met een decoratie die men nu toeschrijft aan Hindeloopen.

⁶⁷ K. Ermete, 'Das Hohelied der Liebe. Zu einer ungewöhnlichen Spanschachtel', in: *Spanschachteln Sammler und Sammlungen*. Materialien & Studien zur Alltagsgeschichte und Volkskultur Niedersachsens, 34. Cloppenburg: Museumdorf Cloppenburg, 2003, p. 95-111.

Beschildering op de binnenzijden van het rechterdeurtje van een naald- en berkenhouten kastje. De scène geeft mogelijk een melkmeisje weer dat melk verkoopt aan een chiquer geklede dame. Maten: H.52 x B.64 x D.45 cm. Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 5243 (Catalogus Deel 3, p.998).

Berkenhout wordt veel in Scandinavië en het Oostzeegebied gebruikt. Doorgestoken zwaluwstaarten op de hoeken en houten pennen in de bodem zijn traditie in 18de-eeuwse Duitse meubels. De betreffende kistjes zouden uit een streek kunnen komen die onder invloed staat van zowel Scandinavië als Duitsland. Welke streek dat is, is nog niet ontdekt. Wellicht is het Danzig en zijn dit de Danziger schrijntjes waarover in boedels sprake is. Van der Molen meldt dat er in Hindelooper en andere Friese inboedels Dansker en Dansicker schrijntjes staan vermeld.⁶⁸

De materialen, gereedschappen en technieken die men heeft gebruikt om van deze berkenhouten kistje schrijntjes te maken zijn duidelijk Nederlands en 18de-eeuws. Getuige het jaartal 1774 op het exemplaar in het Fries Museum kan de metamorfose tot schrijntje in dat jaar hebben plaats gevonden.

4.2.3 Dubbel getoogde bedstedebankjes (Catalogus Deel 3, p.1016-1047)

Terminologie

In dit hoofdstuk wordt de term bedstedebankje gebruikt omdat het een bankje is waarmee men in de bedstede klimt. Ik zie af van de eerder dikwijls gebezigde term beddebankje omdat 'bed' in de periode van onderzoek slaat op een matras. De term

⁶⁸ S.J. van der Molen, *De Hindelooper Wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven*. Bolsward: Osinga, 1967, p. 27-28.

bedstedebankje, zowel als de eerder gebezigde schrijfwijzen bedbank, beddebankje of beddenbankje, komt niet voor in het *Woordenboek der Nederlandse Taal*. Toch gebruikt men dergelijke termen frequent in boedelinventarissen. Ook in kranten en notariële akten komen ze voor. Bij kistenmaker Gerret Pietersen te Zaandam bijvoorbeeld staan in 1654 'twee bedt banckges'.⁶⁹ Daar men in diens boedelinventaris geen onderscheid maakt tussen eigen- en winkelwaren is het onduidelijk of Pietersen deze bedstedebankjes voor de verkoop heeft gefabriceerd. In de winkelboedel (1769) van de Alkmaarse meester-timmerman en schrijnwerker Justus Snijders staan onder de witwerks-meubels acht bedstedebankjes en in zijn huis aan de Jacobstraat nog eens vier.⁷⁰

Uit een zo volledig mogelijke bestudering van de bestaande boedelinventarissen uit het 18de-eeuwse Zuidwest-Friesland blijkt dat bankjes voor de bedstede met vele termen zijn aangeduid. Ten eerste is er de term schebel en schabel. In Hindeloopen staat er bij Trijn Lieuwes (1740) in de buitenkamer een schabel voor het bed.⁷¹ Slager Sijbren Roelofs te Koudum (1780) heeft 'een schebel van 't bed'.⁷² En het geschilderde schebel bij Willem Aarendts te Warns (1772) kan ook een bedstedebankje zijn.⁷³ Vervolgens is de term Sardammer bank in zwang. Bij Age Sibes of Sibles, grootschipper te Koudum wordt zo'n Sardammer bank genoemd, gevolgd door een paar gele bedgordijnen. Hieruit kan men opmaken dat dit bankje in de buurt of voor de bedstede kan hebben gestaan.⁷⁴ Ook is de term voetbank in zwang. Bij Sittje Jans en Aeltje Tiepkes te Molkwerum (1761) wordt in de voorkamer tussen het beddengoed en de schotels aan de bedgording 'een voetbank voor t bed' genoemd.⁷⁵ Bij Jarig Buwes en Jel Gerekei (1760) wordt na vijf bordjes aan de bedgording en een wekker en vóór twee paar gele bedgordijnen tevens een voetenbankje vermeld. Door deze samenhang is het aannemelijk dat het hier om een bedstedebankje gaat.⁷⁶ Ook het geleverde voetenbankje bij Albert Sipkes (bakker) te Warns (1756), dat in één adem met de bedriggel staat vermeld, zal een bedstedebankje zijn geweest.⁷⁷ Maar in verreweg de meeste gevallen is slechts de term 'bankje' gehanteerd. Dan kan men alleen samen met een plaatsindicatie zoals 'voor de bedstede' afleiden waar het bankje voor dient. Zo staat er bij Wijbren Hiddes Kat (1736)⁷⁸ en Rinke Wijberns (1758)⁷⁹, beide grootschipper te Hindeloopen, een bank voor het bed. Ook elders is veelal volstaan met de term bankje. In Alkmaar (1862) bijvoorbeeld wordt Guurtje Groot door haar man en stiefzoon in de kastruimte

⁶⁹ GAZ: Toegangsnr.: AO 0020, Inv.nr.: 5762, acte 4, datum: 28-4-1658.

⁷⁰ RAA: Toegangsnr.: 180.70, Inv.nr.: 703, acte 686, notaris Andries Bootsman.

⁷¹ Tresoar: Toegangsnr.:13-20, Inv.nr.: 0083, folio 134, 19-4-1740 t/m 3-5-1740.

⁷² Tresoar: Toegangsnr.:13-18, Inv.nr.: 20, folio 340, 28-11-1780.

⁷³ Tresoar: Toegangsnr.:13-18, Inv.nr.: 20, folio 306, 9-9-1772.

⁷⁴ Tresoar: Toegangsnr.:13-18, Inv.nr.: 20, folio 253, 12-7-1769.

⁷⁵ Tresoar: Toegangsnr.:13-18, Inv.nr.: 20, folio 191, 31-12-1761.

⁷⁶ Tresoar: Toegangsnr.:13-18, Inv.nr.: 20, folio 175, 5-12-1760.

⁷⁷ Tresoar: Toegangsnr.:13-18, Inv.nr.: 20, folio 125, 12-4-1756.

⁷⁸ Tresoar: Toegangsnr.:13-20, Inv.nr.: 0082, 30-1-1736.

⁷⁹ Tresoar: Toegangsnr.:13-20, Inv.nr.: 0077, folio 288, 11-1-1758.

onder de bedstede gevangengehouden door de deurtjes te barricaderen met onder meer een bankje, tot ze aan de gevolgen overlijdt.⁸⁰

Ontwikkelingen en diversiteit

Oorsprong

Er is tijdens de inventarisatie een groot aantal getoogde bedstedebankjes gevonden. Deze hebben in de regel vier balustervormige poten, rustend op bollen. Tussen de poten zitten een of meer togen, onderlangs versierd met een rondgeholde tandlijst.⁸¹ Een toog met een rondgeholde tandlijst is een veel voorkomend stijlkenmerk van diverse typen renaissance meubels en wandbetimmeringen in de 17de eeuw. Op het schilderij getiteld *De kantwerkster* (1655) van Nicolaes Maes komt een toonbank voor met aan de voorzijde zulke tooglijsten.⁸² Een jaar later, in 1656, schildert Nicolaes Maes een oude vrouw achter een toonbank met aan de voorzijde drie vergelijkbare togen.⁸³ In het Stedelijk Museum te Zutphen is zo'n 17de-eeuwse toonbank met togen bewaard gebleven, oorspronkelijk afkomstig uit een apotheek.⁸⁴ Naast deze toonbanken bestaan er veel meubels met togen die onderlangs zijn voorzien van een rond geholde tandlijst zoals een trektafel,⁸⁵ een stoel,⁸⁶ een bank,⁸⁷ een lange bank met twee opslaande kleppen,⁸⁸ een tafeltje,⁸⁹ een beddenkoets,⁹⁰ diverse kasten,⁹¹ een tafelkastje⁹² en een hangkastje.⁹³ De tooglijst met onderlangs een rondgeholde tandlijst is in de 17de eeuw dus een standaard stijlelement dat

⁸⁰ *Algemeen Handelsblad*: 1-11-1862, p. 1-2.

⁸¹ Bij het beschrijven van de ronde hollingen tussen de tanden is gekozen voor de term 'rondgeholde tandlijst' zoals gesuggereerd door W. Vogelsang, 'Gebrek aan woorden', in: *Bulletin Nederlandsche Oudheidkundige Bond*, jrg. VII (1906), p. 192-209.

⁸² Collectie National Gallery of Canada, Ottawa, Ontario. Maten: 57 x 44 cm.

⁸³ C.W. Fock (red.), *Het Nederlandse interieur in beeld, 1600-1900*. Zwolle: Waanders, 2001, p. 117.

⁸⁴ Collectie Stedelijk Museum Zutphen, Inv.nr.: V 807a.

⁸⁵ *Rijksmuseum. Catalogus van Meubelen en betimmeringen*. 3^e druk. Amsterdam: Rijksmuseum, 1952, cat.nr. 293, afb. 33; W. van der Pluym, *Vijf eeuwen Binnenhuis en Meubels in Nederland, 1450-1950*. Amsterdam: Allert de Lange, 1954, afb. 51, p. 56; K. Sluyterman, *Huisraad en Binnenhuis in Nederland in vroeger eeuwen*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1918, p. 85, afb. 142.

⁸⁶ Rijksmuseum catalogus, op.cit., cat.nr. 192 en afb. 41; cat.nr. 197 en afb. 40.

⁸⁷ S. Braat, J.W.L. Hilkhuijsen en M. Kersten, *Museum Huis Lambert van Meerten, Delft*. Leiden: Primavera Pers, 1993, p. 35, afb. 20; Prentbriefkaart van het interieur van Museum Lambert van Meerten te Delft, 1920-1930.

⁸⁸ Collectie Gemeentemuseum Den Haag, Inv.nr.: 0002472.

⁸⁹ *Catalogus van de meubelen in het Nederlands museum voor geschiedenis en kunst te Amsterdam*. Amsterdam: Rijksmuseum, 1907, cat.nr. 262.

⁹⁰ A. Hofstede, *Meubelkunst, 40 eeuwen meubelgeschiedenis*. 2^e druk. Utrecht: Uitgeverij Ons Huis/Taurus bv, 1997, p. 74, afb. 09.15.

⁹¹ A. Berendsen, *Het Nederlandse Interieur*. Utrecht: W. de Haan, 1950, p. 155, afb. 86; C.H. de Jonge & W. Vogelsang, *Holländische Möbel und Raumkunst von 1650-1780*. Bauformen-bibliothek, Band XIII. Stuttgart: Julius Hoffmann, 1923, p. 79, afb. 130 en p. 80, afb. 131; K. Sluyterman, *Huisraad en Binnenhuis in Nederland in vroeger eeuwen*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1918, p. 100, afb. 171; L. van Aalst en A. Hofstede, *Noord-Nederlandse meubelen van renaissance tot vroege barok, 1550-1670*. Houten: Hes & De Graaf, 2011, p. 193-194.

⁹² A. Berendsen, *Het Nederlandse Interieur*. Utrecht: W. de Haan, 1950, p. 154, afb. 84.

⁹³ K. Sluyterman, *Huisraad en Binnenhuis in Nederland in vroeger eeuwen*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1918, p. 101, afb. 173.

overal op wordt toegepast en zoals hierna blijkt later ook op beschilderde bedstedebankjes.

Getoogde bedstedebankjes

Viermaal getoogd eikenhouten bedstedebankje. Maten: H.48 x B.80 x D.32 cm. Collectie Rijksmuseum, Inv.nr.: BK-NM-1961.

Onder de bedstedebankjes bevinden zich exemplaren met één, twee en vier togen. Het Rijksmuseum bewaart een viermaal getoogd eikenhouten bedstedebankje, uit het eerste kwart van de 17de eeuw (zie afb. hierboven).⁹⁴ De details, zoals de getande togen, de rozetten en de balustervormige poten op bolpootjes, komen overeen met de hierna te behandelen voornamelijk naaldhouten dubbel getoogde bankjes. Verdere voorbeelden van een viermaal getoogd bedstedebankje zijn niet gevonden.

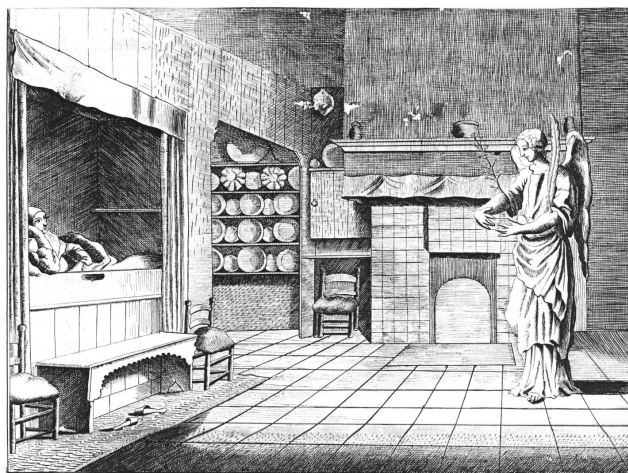
Enkel getoogde bedstedebankjes komen frequenter voor, zoals op interieur-afbeeldingen. In het rampjaar 1672 verschijnt er op 14 april een engel aan Grietje Klaas te Zaandam.⁹⁵ Daarvan maken de gebroeders Luyken een tekening (1704), waarop tegen de bedstede mogelijk een bedstedebankje staat afgebeeld, met twee slippers eronder (zie afb. p.529 boven). Later maakt Jacobus Cornelis Wendel (1796-1860) van dezelfde gebeurtenis een gravure en beeldt daarop duidelijk een enkel getoogd bedstedebankje af (zie afb. p.529 onder). Kennelijk vond Wendel het getoogde bedstedebankje zo karakteristiek voor een Zaankanter in 1672 dat hij zich deze dichterlijke vrijheid gunde.

⁹⁴ Collectie Rijksmuseum, Inv.nr.: BK-NM-1961. Zie: W. Vogelsang, *Holländische Möbel und Raumkunst von 1650-1780*. Bauformen-bibliothek, Band XIII. Stuttgart: Julius Hoffmann, 1923, plaat XLV, afbeelding 116, cat.nr. 149. Maten: H.48 x B.80 x D.32 cm; *Catalogus van de meubelen in het Nederlands museum voor geschiedenis en kunst te Amsterdam*. Amsterdam: Rijksmuseum, 1907, cat.nr. 149.

⁹⁵ J.J. Honig, *Zaanlandia Illustrata, Verzameling kaarten, Teekeningen, Historie-prenten, Portretten enz. betreffende de Zaanlanden*. Bijgeenbracht door Jacob Honig Js. Jr., gerangschikt en beschreven door J.J. Honig. Zaandijk: J. Heijnis Tsz., 1917, cat.nr. 506 t/m 508.

Interieur van Grietje Klaas, wonende in Zaandam aan 't Kattegat, aan de Westzijde in 1672, met een zeer schematisch getekend bedstedenbankje tegen de bedstede. Titel: *Een waardige Boode*, door: Jan en Casper Luyken, 1704. Collectie Amsterdam Museum, Inv.nr.: TA49946.

Interieur van Grietje Klaas in 1672, wonende in Zaandam aan 't Kattengat, aan de Westzijde, met een enkel getoogd bedstedenbankje tegen de bedstede. Gravure van Jacobus Cornelis Wendel (1796-1860) te Leiden naar een gravure van P. Smit (1678).

Dergelijke enkel getoogde bedstedebankje zijn diverse malen gepubliceerd, zoals in de catalogus van de verzameling Jacob Honig Jsz. Jk.⁹⁶ en eerder in 1874 in het herinneringsalbum naar aanleiding van de *Tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden*.⁹⁷ De laatste betreft een bedstedebankje met bovenlangs een lange jacht. Een luxueus uitgevoerd exemplaar, belijmd met ebbenhouten details, werd in 1952 geveild.⁹⁸ Van Aalst en Hofstede tonen er een aantal in hun overzicht van Noord-Nederlandse meubelen.⁹⁹

Enkel getoogd eikenhouten bedstedebankje, belijmd met ebbenhout, geveild bij Paul Brandt, Amsterdam februari 1952, lotnr. 116. Maten: L.80 x B.33 cm. Foto: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 29759.

⁹⁶ *Catalogus der Verzameling Jacob Honig Jsz. Jk. in de Zaanlandsche Oudheidkamer te Zaandijk*. Tweede afdeling: schilderijen, voorwerpen betrekking hebbende op huiselijk, maatschappelijk leven, handel en nijverheid, klederdrachten, penningen enz. Zaandijk: Vereniging tot instandhouding en uitbreiding de Zaanlandse oudheidkundige verzameling 'Jacob Honig Jsz. jr', 1914, afb. tussen p. 16 en 17.

⁹⁷ *Herinnering aan de Tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaardigheden gehouden in het gemeentehuis te Zaandam in de maanden augustus en september van het jaar, 1874*. Westzaan: De Jong, 1874; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 176421 en AA 176422.

⁹⁸ Veiling Paul Brandt, Amsterdam, februari 1952, lotnr. 116. Maten: L.80 x B.33 cm; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 29759. Dit exemplaar zou ook in de late 19de eeuw kunnen zijn gemaakt.

⁹⁹ L. van Aalst en A. Hofstede, *Noord-Nederlandse meubelen van renaissance tot vroege barok, 1550-1670*. Houten: Hes & De Graaf, 2011, p. 448 en 475.

Er zijn tijdens deze inventarisatie vier van dergelijke enkel getoogde bedstedebankjes aangetroffen. Twee qua vorm vrijwel identieke bankjes bevinden zich respectievelijk in het Zaans museum¹⁰⁰ en het Muiderslot,¹⁰¹ beide uit de tweede helft van de 17de eeuw. Zij staan op vier gedraaide balustervormige poten, met daarboven cannelures op de huizen. De zwikken zijn gevuld met rozetten op een gezande grond. Bovenlangs de toog is een verdiepte band met een meander aangebracht. In het midden van de toog prijkt een kleine rozet met daaronder een ornament. Het eiken- en naaldhouten exemplaar in het Muiderslot was oorspronkelijk beschilderd. Het notenhouten exemplaar uit het Zaans Museum is altijd blank geweest. Een eenvoudiger 17de-eeuws eikenhouten exemplaar bevindt zich in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum.¹⁰² Dit was van oorsprong eveneens beschilderd. Een jonger, vroeg 18de-eeuws, enkel getoogd bankje is gemaakt van naald- en eikenhout en droeg oorspronkelijk roodbruine verf.¹⁰³ Een vergelijkbaar exemplaar, waarvan alleen het front met de toog nog origineel lijkt te zijn, is in 1952 aangetroffen tijdens veldwerk in Landsmeer.¹⁰⁴ Er is dus een groot aantal enkel getoogde bedstedebankjes aan te wijzen waarvan een deel nog uit de 17de eeuw dateert. Dit lijkt de voorloper te zijn van het hierna te behandelen dubbel getoogde type.

¹⁰⁰ Collectie Zaans Museum, Inv.nr.: ZOV-01377.

¹⁰¹ Collectie Stichting Rijksmuseum Muiderslot, Inv.nr.: C 1942-194.

¹⁰² Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.4460.OV.

¹⁰³ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.1882.OV

¹⁰⁴ Familie Goede, Landsmeer, september 1952. Foto: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 33327.

Dubbel getoogd bedstede bankje, gedateerd: 1783. Maten: H.45 x L.84 x D.37,5 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: 2443-43 (Catalogus Deel 3, p.1043).

Dubbel getoogde bedstede bankjes in de literatuur en op afbeeldingen

Lunsingh Scheurleer stelt dat het reeds in zijn tijd niet meer mogelijk is vast te stellen waar dubbel getoogde bedstede bankjes met de vijf wijze en vijf dwaze maagden vandaan komen. Dit omdat ze inmiddels waren verhandeld.¹⁰⁵ Toch is er een aantal interieur-afbeeldingen waarop het type voorkomt. Zo maakte Valentijn Bing (1812-1895) rond 1850-1857 op Marken een voorstudie ten behoeve van de publicatie getiteld *Nederlandsche kleederdragten*.¹⁰⁶ Onder de rechter bedstede staat een dubbel getoogd bedstede bankje met rondgeholde tandlijsten, met op dit bankje twee boeken.¹⁰⁷ De pendant tussen de twee togen is afgebroken. Waarschijnlijk is het dit bankje dat tijdens veldwerk in 1943 wordt aangetroffen.¹⁰⁸ Ook op zijn

¹⁰⁵ D.F. Lunsingh Scheurleer, 'Volkskunst in woonhuis en huishouding', in: A. Teenstra (red.), *Nederlandsche Volkskunst*. Amsterdam: Elsevier, 1941, p. 85: afb. 71, p. 81.

¹⁰⁶ V. Bing en J. Braet von Ueberfeldt, *Nederlandsche kleederdragten, naar de natuur geteekend = Costumes des Pays-Bas, dessinés d'après nature*. Amsterdam: F. Buffa & Zn., 1857.

¹⁰⁷ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: Pr.16855. Maten: 22 x 30 cm. Vervaardiger: Valentijn Bing. Techniek: potloodtekening. Datering: 1850-1857. Tekst rechtsboven: *Marken*.

¹⁰⁸ Dubbel getoogd bedstede bankje met rondgeholde tandlijst op vier gedraaide balusterpoten, de pendant tussen de togen is afgebroken. Adres: Marken H.B. 177. Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 616.

schilderij uit 1856 van een Marker interieur beeldt hij een getoogd bedstedebankje af, met rondgeholde tandlijst.¹⁰⁹

Verder noordelijk zijn er dubbel getoogde bedstedebankjes op Texel¹¹⁰ en Terschelling¹¹¹ gedocumenteerd en de hierna op Ameland vermelde exemplaren. Tot slot bestaan er ansichtkaarten van het interieur van het Broeker Huis in Broek in Waterland uit circa 1900 met een dubbel getoogd bedstedebankje.¹¹² Op dit bankje is een lange jacht geschilderd. Dergelijke afbeeldingen vormen een indicatie dat het type, althans vanaf de 19de eeuw, over een groot deel van Noordwest-Nederland in gebruik is.

We kennen een aantal schilderijen waarop dubbel getoogde bedstedebankjes staan afgebeeld, mogelijk meer om een authentieke sfeer op te roepen dan dat het een betrouwbare weergave is van de wooncultuur ter plaatse. Zo is er een schilderij getiteld *Friese boerenfamilie in een interieur* van Sipke Kool (1836-1902) met rechts naast de theestof een twee of driemaal getoogd bankje met rondgeholde tandlijsten.¹¹³ Een dergelijk bedstedebankje is eveneens te zien op twee werken uit 1887 van Paula Monjé (1849-1919). Ze tonen een boerin, op zondagochtend lezend in de bijbel.¹¹⁴ De boerin draagt een hoofdtooi die tussen 1875-1900 kenmerkend is voor het Gooi en Blaricum.¹¹⁵ Ook Nicolaas van der Waay (1870-1930) beeldt een dubbel getoogd bedstedebankje af, dit keer bij een Amsterdams burgerweesmeisje.¹¹⁶ Op deze schilderijen lijkt het bedstedebankje er echter eerder bijgesleept voor een historisch effect, dan dat het een getrouwe weergave van de lokale wooncultuur is.

Ameland

Dubbel getoogde bedstedebankjes hebben al zo'n eeuw de gemoederen beziggehouden en zijn door velen verzameld. Het centrale vraagstuk daarbij is de herkomst. Een deel van de schrijvers wijst Ameland aan als de plaats waar deze bedstedebankjes zijn gemaakt. Klaas Nobel, wonende te Hollum en zelf schilder en

¹⁰⁹ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 021964.

¹¹⁰ Collectie Texels Museum, geen inv.nr.

¹¹¹ Collectie Gemeentelijk Museum 't Behouden Huys, Terschelling. Zie: *Musea rondom de Zuiderzee*. Het Peperhuis, (1985). Enkhuizen: Vereniging Vrienden van het Zuiderzeemuseum, 1985, p. 58; Een exemplaar bij Mej. J. Meyer, Hoorn 47 op Terschelling: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 27140 en AA 27141. Zie ook: D.F. Lunsingh Scheurleer, 'Volkskunst in woonhuis en huishouding', in: A. Teenstra (red.), *Nederlandsche Volkskunst*. Amsterdam: Elsevier, 1941, afb. 101: Klaas Nobel meldt er vijf. Zie: K. Nobel, *Nederlandse Volksschilderkunst op Ameland*. CD-rom. Ameland, Hollum: K. Nobel, 2006 en 2009.

¹¹² Twee ansichtkaarten van het interieur van het Broeker Huis te Broek in Waterland, Uitgave: P. Heijloo, respectievelijk nr. 12-37618 en nr. 14-43016.

¹¹³ Veiling Mak van Waay, Amsterdam, nr. 158, 27-10-1964, lotnr. 280. Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 91156.

¹¹⁴ Schilderij getiteld *Lezende boerin in interieur, Gooi, Blaricum*, door Paula Monjé. Veiling Mak van Waay, Amsterdam, nr. 204, 28-9-1971, lotnr. 372; Sotheby's Amsterdam, sale 332, september 1981, lotnr. 308; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 117274; Boekillustratie getiteld *Zondagmorgen*, collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 146400 en Pr. 10284.

¹¹⁵ Mondelinge mededeling van Drs. H. van Zutem, conservator Kleden, Nederlands Openluchtmuseum.

¹¹⁶ RKD: database, nr.: 1001154929.

maker van bedstedebankjes¹¹⁷ heeft tussen 1990-2009 grondig onderzoek verricht naar dit type.¹¹⁸ Hij vond er in totaal 63. Een groot deel is al langere tijd op Ameland aanwezig. Of ze daar al in de 18de eeuw voorkwamen is tot nog toe niet bekend. In totaal 22 bankjes zouden volgens Nobel op Ameland gemaakt kunnen zijn. Deze exemplaren onderscheiden zich van de rest door naïef geschilderde houterige figuurtjes waarbij de beschildering in één laag is opgebracht. De gedateerde exemplaren stammen uit de periode 1744-1767. Buiten zijn steekproef vallen vroegere en latere bankjes zoals een exemplaar uit circa 1720¹¹⁹ en een uit 1783.¹²⁰

Nobel vond drie bankjes, uit respectievelijk 1753 en 1754, met op de achterzijde naast het jaartal tevens een katje geschilderd. Deze drie bankjes zouden volgens hem ook op Ameland beschilderd kunnen zijn. De familienaam Kat komt in die periode weliswaar voor op Ameland maar geen van hen was schilder.¹²¹

Met behulp van mallen vergelijkt Nobel de getande tooglijsten van circa twintig exemplaren en komt tot de conclusie dat ze allemaal verschillen. Dit pleit ervoor dat deze bedstedebankjes niet slechts in één atelier zijn gemaakt, maar door vele ambachtslieden en waarschijnlijk over een grotere regio.

Jorien Jas geeft aan dat het grote aantal op Ameland aangetroffen bankjes ertoe geleid kan hebben dat dit type in zijn geheel aan Ameland is toegeschreven.¹²² Ook al zal het bedstedebankje op Ameland erg populair zijn geweest, er zijn tot nog toe geen bewijzen gevonden dat ze daar in de 18de eeuw ook zijn gemaakt.

Zaandam

Er zijn ook onderzoekers die denken dat de hier behandelde bedstedebankjes in Zaandam gemaakt zijn.¹²³ Daarbij baseren ze zich op twee vooronderstellingen: ten eerste dat de frequent in boedelinventarissen voorkomende term 'Sardammer' bankje slaat op het hier behandelde dubbel getoogde bedstedebankje.¹²⁴ Hiervoor zijn echter nimmer bewijzen gevonden. Ten tweede dat deze Sardammer

¹¹⁷ Klaas Nobel stapt hiermee in de voetsporen van Jan de Jong te Hollum (Ameland) die rond 1955 dit soort bedstedebankjes maakte en beschilderde (Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 63151 en AA 63152), de politiemans Dhr. Blink die in de jaren 1970-1980 in Bedum woonde en bedstedebankjes maakte en schilderde, en Bertus Bakker, vuurtorenwachter op Ameland, die bedstedebankjes overschilderde en restaureerde.

¹¹⁸ K. Nobel, *Nederlandse Volksschilderkunst op Ameland*. CD-rom. Ameland, Hollum: K. Nobel, 2006 en 2009.

¹¹⁹ Collectie Fries museum, Inv.nr.: FM 5247. Rondgeholde getoogde bedstedebankje, daterend uit 1720 met een lange jacht. Zie: M. Boiten-Heijbroek, 'Verhalende volkskunst. Notities over beschilderd huisraad in het Fries Museum', in: *De Vrije Fries*, volume 63 (1983), p. 32. Maten: H.47 x B.81,5 x D.35 cm. Foto: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 96005, AA 96005 en Dia 5484.

¹²⁰ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2443-43. Het bankje draagt de initialen P.S.B. en het jaartal 1783. Foto: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 10047.

¹²¹ Persoonlijke mededeling: P.J. Bors; Internet: 10-05-2015; <<http://www.amelandgenealogie.nl>>.

¹²² J. Jas, 'Tot cieraet en gebruyk'. *De collectie beschilderd meubilair van het Zuiderzeemuseum*. Deel I & II. Stageverslag. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, Kunsthistorisch Instituut, 1990, p. 53.

¹²³ K. Boonenburg, 'Beschilderde boerenmeubelen in het Zuiderzeegebied', in: *Bulletin KNOB*, 6^e serie, jrg. 11 (1958), afl. 1, p. 27.

¹²⁴ Zie Nobel, op.cit. en al eerder door D.F. Lunsingh Scheurleer, 'Volkskunst in woonhuis en huishouding', in: A. Teenstra (red.), *Nederlandsche Volkskunst*. Amsterdam: Elsevier, 1941, p. 84.

bedstedebankjes ter plaatse zijn gemaakt. Zoals uit hoofdstuk 4.1 blijkt zijn ook hier nog geen aanwijzingen voor gevonden.

Dubbel getoogde bedstedebankjes komen eveneens voor in Hindeloopen.¹²⁵ Nijland stelt dat deze in de loop van de tijd niet hoog genoeg meer waren voor de alsmaar stijgende Zuiderzee en dat men daarom in Hindeloopen in de loop van de 18de eeuw is overgegaan op de hogere bedstedetrapjes.¹²⁶ In hoofdstuk 4.1 zagen we echter al dat het Sardammer bankje in Hindeloopen de gehele 18de eeuw in gebruik blijft. Het is dus niet zo dat de Sardammer bank in Hindelooper interieurs in de 18de eeuw vervangen is door trapjes.

Aangetroffen exemplaren

Er zijn tijdens de inventarisatie twaalf dubbel getoogde bedstedebankjes nader beschreven. Het wellicht oudste exemplaar bevindt zich in de collectie van het Fries Museum en is geheel van onbeschilderd eikenhout vervaardigd.¹²⁷ Het behoorde tot de inventaris van de schilder Christoffel Bisschop (1828-1904). Naast de gebruikelijke balustervormige poten en rozetten op een gezande grond heeft het een gordiaanse knoop en boven elke toog twee naar elkaar reikende tulpen. Het jaartal 1700 in de rechter regel lijkt er later te zijn ingesneden maar kan het bankje wel dateren. Ook van geheel eikenhout is een poppen bedstedebankje uit de collectie van het Museum Hindeloopen (1680-1750).¹²⁸

Van de rest van de aangetroffen bankjes zijn de poten, de achterzijde en het dek in de regel van naaldhout. De van snijwerk voorziene delen met de togen en rozetten zijn vrijwel altijd van eikenhout. Slechts twee van de bestudeerde dubbel getoogde bedstedebankjes zijn geheel uit naaldhout vervaardigd.¹²⁹ De pen- en gatverbindingen zijn zonder uitzondering dubbel getoogd. Op de huizen is bovenaan meestal een strik geschilderd, met daaraan hangend een bladrank met halverwege bloemen. De poten zijn veelal gemarmerd of voorzien van een wortelnoten-imitatie. De rozetten zijn verguld, op een rood geschilderde gezande grond. Eén exemplaar is voorzien van een zeegezicht,¹³⁰ twee dragen een lange jacht,¹³¹ het merendeel draagt de Bijbelse voorstelling van de vijf wijze en de vijf dwaze maagden.¹³² Niet

¹²⁵ H. Nijland, 'Hindeloopen', in: *Oude Kunst*, (1918), p. 180.

¹²⁶ H. Nijland, *Wat is volkskunst. Hindelooper historie; kleederdrachten; meubelen en huisraad*. Hindeloopen: Hidde Nijland-Stichting, 1919, p. 45-46.

¹²⁷ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 5776.

¹²⁸ Collectie Museum Hindeloopen, Inv.nr.: 3198.

¹²⁹ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2960-43; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM B 1950-148.

¹³⁰ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2960-43.

¹³¹ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2441-43; collectie Stichting Edams Museum, Inv.nr.: 186.

¹³² Collectie Familie Groendijk, Wageningen, geen inventarisnummer; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.898-43; NOM.2442-43; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 40428; NOM.2443-43, opschrift: 'P.S.B. 1783', foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 10047, thans in het Zuiderzeemuseum; NOM.3005-43, foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 10054 en AA 10055, thans in het Zuiderzeemuseum; collectie Catharijneconvent, Inv.nr.: StCC v00031. Dit laatste bankje lijkt geheel overschilderd.

bestudeerd is het exemplaar in het Fries Museum, gedateerd 1720 met de voorstelling van de verloren zoon.¹³³

Vervalsingen

Een aantal dubbel getoogde bedstedebankjes lijkt rond 1900 te zijn nagemaakt. Zo is er een ongeschilderd eikenhouten bankje in het Fries Museum waarbij men tijdens de fabricage veel moeite heeft gedaan om het 17de-eeuws te doen lijken door bijvoorbeeld oud hout te gebruiken.¹³⁴ Tevens heeft men de moderne details zoals draadnagels verborgen. Een vergelijkbaar bankje stond tentoongesteld op de Oude Kunst en Antiek Beurs, te Delft in 1953.¹³⁵ Beide bankjes zijn afkomstig van de firma A.C. Beeling & Zoon, Nieuwe Stad 91, Leeuwarden. Vergelijkbaar is de werkwijze gevolgd bij de vervaardiging van een bankje met uitstaande poten in het Zuiderzeemuseum.¹³⁶ Het is weliswaar geen volledige kopie, maar alleen de poten zijn oud, de rest is er in de 20ste eeuw bijgemaakt. Daarbij heeft men er alles aan gedaan om de nieuwe aanvullingen er zo oud mogelijk uit te laten zien. Natuurlijk bestonden dergelijke bankjes wel, zoals ook een schilderij van Vermeer uit circa 1666-1668 getuigt.¹³⁷

Beschildering

De lange jacht staat een aantal maal op bedstedebankjes geschilderd. Dit thema deed zijn intrede in de Nederlandse wooncultuur op balkenlagen in stedelijke context en is nader uitgewerkt in hoofdstuk 3.4. Verreweg het meest afgebeeld zijn echter de vijf wijze en vijf dwaze maagden. Dit thema is afkomstig uit het Bijbelboek Mattheus (25: 1-13). Het verhaalt de terugkeer van de heiland en is een waarschuwing om klaar te staan voor het Koninkrijk Gods. De vijf wijze maagden nemen extra lampenolie mee en zijn gereed om samen met de heiland het koninkrijk binnen te treden. De dwaze maagden moeten eerst nog op zoek naar olie voor hun lampjes en komen daardoor voor een gesloten deur. Deze vijf wijze en vijf dwaze maagden worden in de 17de-eeuwse Doopsgezinde Gemeente in De Rijp bezongen:

Strofe 4

‘Dochter echt de Basuyn sy blasen
Oost, west, zuydt, noordt, met groot gheschal,

¹³³ J. Bosmans, ‘Hindeloper meubelschilderkunst: Geen imitatie, maar product van invloeden’, in: *De Vrije Fries*, deel 55 (1975), p. 53.

¹³⁴ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 1958-197.

¹³⁵ Bedstedebankje met cannelures op de huizen van de bladregels en op de huizen van de regels onderlangs tussen de poten. Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 85127. Afgebeeld in: *Ve Oude Kunst- en antiekbeurs der Vereniging van Handelaren in Oude Kunst in Nederland. Museum Prinsenhof – Delft, 18 augustus - 7 september 1953*. Delft: Museum Prinsenhof, 1953, p. 86. Bijgaande tekst: ‘Eikenhouten gebeeldhouwd 17^e-eeuws haardbankje’.

¹³⁶ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM.6456. Dit model bankje heeft Dirck Hals (1591-1656) dikwijls afgebeeld: zie RKD: database, afb.nr.: 1001169123, 0000259233, 000193816 en 0000012821.

¹³⁷ Collectie Kunsthistorisches Museum Wenen, Inv.nr.: GG 9128.

Comt al zijt niet meer dwasen
Of buyten de deur moet ghij rasen'

Strofe 9

'Dochters wilt u bereijde wel
Sijt tot dees bruijloft ooc bequame
T'geloofs olij laet branden snel
Niet blust u lampe eersame
Perfect laet branden liefds vijer 't same.'

Strofe 10.

'Leught u bruijdegom wel verwacht
Ter bruijloft sal hij haestigh kome
Soo een dief komt al in der nacht
Doch meest voor die onvromen
Ter saligheijt die vruchtbaer bomen'

Strofe 11

'Alle bedenckt dit met aendacht
Wat de dwase dan sullen hooren
Van de bruijdegom hier op acht
Als sy daer kloppen hooren.'¹³⁸

Het boekje met dit lied is oorspronkelijk uitgegeven in 1624¹³⁹ en nadien diverse malen herdrukt. De laatste uitgave dateert van 1719. Daarnaast is er een 17de-eeuwse preek die geheel aan het thema van de vijf wijze en vijf dwaze maagden is gewijd. Die is opgenomen in het verzamelde werk van Pieter Pietersz., doopsgezind leraar in De Rijk en Zaandam.¹⁴⁰ Toch ben ik niet geneigd hiermee dergelijke bedstedebankjes uitsluitend toe te schrijven aan doopsgezinde huishoudens. Het thema komt van oudsher voor in kloosters voor nonnen en Kloppengemeenschappen.¹⁴¹ Daar staat het symbool voor de maagden die klaarstaan om bij de komst van de hemelse bruidegom met hem geestelijk één te worden. Dat het thema frequent op bedstedebankjes is afgebeeld komt omdat het waken en slapen van de maagden toepasselijk is en twee rijen maagden makkelijk als één langgerekte voorstelling zijn weer te geven. Al lange tijd wordt verondersteld dat er in Zaandam en Hindeloopen meer beschildeerde meubels zijn dan elders

¹³⁸ *Rijper Liedtboecxken*. Hoorn: Isaac Willemsz, 1647, lied 95.

¹³⁹ Claes Jacobsz., *Het Rijper Lietboecxken*. Amsterdam: Barent Otsz, 1624.

¹⁴⁰ Pieter Pietersz., *Eenige Predicatie en ghebeden*. Wormerveer: Willem Symonsz Boogaert, 1651, p. 460-463. Deze informatie is verstrekt door Prof. Dr. P. Visser, Faculteit Religie en Theologie, Vrije Universiteit Amsterdam.

¹⁴¹ Een klopje is een vrouw die niet in een klooster treedt, maar een leven leidt in het teken van persoonlijk geloof, kuisheid, armoede en een vorm van gehoorzaamheid. Zij zetten zich in voor armen, zieken en bijvoorbeeld de scholing aan jonge meisjes. Zie: M.E. Stoter, 'The lady of the Manor. Het aantekenboek van Andriese Lucia van Bronkhorst', in: *Leeuwarden in de Gouden Eeuw*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2016, p. 75-76.

omdat daar meer doopsgezinden zouden wonen.¹⁴² Mogelijk is deze mythe ontstaan omdat een van de vroegste onderzoekers van Hindelooper beschilderd meubilair, predikant Joost Hiddes Halbertsma, zelf doopsgezind was. Er is in de gerelateerde literatuur echter geen aanwijzing gevonden dat doopsgezinden in het bijzonder gesteld waren op beschilderde meubels.¹⁴³ Er is tussen de honderden bestudeerde stukken slechts een aantal meubels aan te wijzen met een zekere doopsgezinde herkomst, allemaal uit de Zaanstreek.¹⁴⁴ De beschildering daarvan sluit aan bij de algemene Nederlandse mode van die tijd. Evengoed is er uit Zaandam een kast bekend van gereformeerde en in Hindeloopen een haardscherm van hervormde herkomst.¹⁴⁵ Een beschilderd bedstedenbankje uit 1739 heeft een katholieke oorsprong.¹⁴⁶ Een ander exemplaar uit 1916 van het eiland Marken, is afkomstig van gereformeerde mensen.¹⁴⁷ Beschilderde meubels lijken daarom eerder een wijdverbreid fenomeen onder mensen van alle geloofsgezindten.

De vijf wijze en vijf dwaze maagden vormen al eerder een algemeen christelijk thema dat door zowel katholieke als protestante kerken is uitgebeeld. Ten eerste zijn er kerkelijke sculpturen. In de Sint Remigiuskerk te Duiven bevinden zich gewelfaanzetten met kraagstenen die de wijze en dwaze maagden uitbeelden.¹⁴⁸ Ook op gebrandschilderd glas, wandbeschilderingen, tegels¹⁴⁹ en schilderijen¹⁵⁰ is het thema uitgesponnen. Daarnaast zijn er vele prentbijbels uitgegeven waarin het is verbeeld.¹⁵¹ Dit Bijbelse motief bereikt vervolgens ook de huiselijke sfeer, en niet alleen op bedstedenbankjes. Zo is er een wandtapijt (1589) uit de verzameling van de schilder Christoffel Bisschop met onder meer de vijf wijze en de vijf dwaze maagden.¹⁵² Diverse merklappen zoals die uit de Zaanstreek uit 1691 getuigen er van.¹⁵³ Het Museum Rotterdam heeft een 17de-eeuwse haardplaat met het thema.¹⁵⁴

¹⁴³ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: N.8666. Voor een ander voorbeeld daterend rond 1700 zie Inv.nr.: N.8665.

¹⁴² J. Jas, 'Bijbelse geschiedenissen op beschilderde meubelen uit de 17de en 18de eeuw', in: *De Bijbel in Huis*. Zwolle: Waanders, 1992, p. 61.

¹⁴³ S. Groenveld, 'Het 'doopsgezinden eigene' in historisch perspectief. Enkele opmerkingen', in: *Doopsgezinde Bijdragen*, nieuwe reeks, nr. 7 (1981), p. 11-30; S.A.C. Dudoc van Heel, 'Doopsgezinden en schilderkunst in de 17^e eeuw – Leerlingen, opdrachtgevers en verzamelaars van Rembrandt', in: *Doopsgezinde Bijdragen*, nieuwe reeks, nr. 6 (1980), p. 105-123; A.L. Broer, 'Doopsgezinde schilders van vroeger en nu', in: *Doopsgezind Jaarboekje*, nr. 74 (1980), p. 70-81; J.M. Welcker, 'Doopsgezinden aan de Zaan', in: *Doopsgezinde Bijdragen*, nieuwe reeks, nr. 6 (1980), p. 164-188.

¹⁴⁴ Collectie Zaans Museum, Inv.nr.: ZM 15577 (eerder Doopsgezinde Gemeente, Koog aan de Zaan); collectie Doopsgezind Weeshuis, geen inv.nr. Verder zijn er de schooltassen van de kinderen van de houtzaagmolenaars Gijsen en die van de kinderen van de papierfabrikant Breet, beiden doopsgezind.

¹⁴⁵ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 6047 van de gereformeerde burgemeester Arian Jansz. Croonenburg van Westzaan; collectie Hindeloopen Museum, Inv.nr.: 3135. De hervormde Jappe Wiggerts kwam uit Hindeloopen maar had zijn houthandel in Amsterdam en woonde daar ook.

¹⁴⁶ Cultuurhistorisch Museum Texel, De Waal, Texel, Inv.nr.: 19.

¹⁴⁷ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.39580-70.

¹⁴⁸ E.H. ter Kuile. *Het kwartier van Zutphen*. Zeist: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1958, p. 73.

¹⁴⁹ Zie het tegeltableau in de Raadkamer de Westerkerk te Enkhuizen. Voor een ander voorbeeld zie de losse wandtegels in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.20026-53.2/4.

¹⁵⁰ Zie het schilderij door G. van Stevens uit 1668 getiteld *De wijze en dwaze maagden*, oorspronkelijk in het Heilige Hart Ziekenhuis en nu in de Sint Gummaruskerk te Lier (Antwerpen).

¹⁵¹ Zie bijvoorbeeld: T.G. Kootte, *De Bijbel in Huis*. Zwolle: Waanders, 1992, p. 10, afb. 4 (bovenste prent) en p. 92, cat.nr. 82.

¹⁵² Collectie Fries Museum, Inv.nr.: T06338.

Een laat 17de-eeuwse niskast draagt de scène op de kroonlijst,¹⁵⁵ een ander exemplaar op de lade halverwege de kast (zie afb. hieronder).¹⁵⁶ Een Marker bruidskist uit 1704 beeldt het thema op de voorzijde af.¹⁵⁷ De vijf wijze en de vijf dwaze maagden zijn ook afgebeeld op een Noord-Hollands geborduurd doodskleed uit 1750.¹⁵⁸ Buiten Nederland is het in Zweden een geliefd thema op interieurschilderingen uit de late 18de en vroeg 19de eeuw.¹⁵⁹ Het thema is dus een wijdverbreid fenomeen dat niet aan een bepaalde streek of geloofsgezindte kan worden toegeschreven.

Niskast van eiken- en naaldhout. Op de deuren Bijbelse voorstellingen uit het leven van Esther, op het fries een lange jacht en op de lade de vijf wijze en vijf dwaze maagden. Datering: 1675-1725. Maten: H.198 x B.133 x D.48 cm. Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 5956 (Catalogus Deel 3, p.1080).

¹⁵⁴ Afkomstig uit de gesloopte 17de-eeuwse boerderij aan de Achterdijk 7b te Overschie.

¹⁵⁵ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.21402-54.

¹⁵⁶ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 5956.

¹⁵⁷ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.35298-64.

¹⁵⁸ Collectie Museum Catharijneconvent, Inv.nr.: StCC t 5l. Zie ook: A.J. van den Berg, D. Nadjéjzda en T. Kootte (red.), *Thuis in de Bijbel. Oude meesters, grote verhalen*. Utrecht: Museum Catharijneconvent, 2014, p. 138-139.

¹⁵⁹ Collectie Nordiska Museet, Inv.nr.: NM.0067966, NM.0067969, NM.0048067, NM.0067945, NM.0173113, NM.0077972 en NM.0067946; collectie Kalmar Läns Museet, Inv.nr.: KLM009000 en KLM009805.

4.2.4 Niskasten (Catalogus Deel 3, p.1048-1089)

Terminologie

In hoofdstuk 4.1 is uitgelegd dat de term Assendelftse kast is ontstaan op een tentoonstelling uit 1874 waar dit type kast, afkomstig van een familie uit Assendelft, te zien was.¹⁶⁰ Vandaar dat de kast in de bijbehorende catalogus als “Assendelfts” wordt gekarakteriseerd. Het is echter onwaarschijnlijk dat er ooit dergelijke kasten in Assendelft zijn gemaakt, noch dat ze uniek zijn geweest voor de lokale wooncultuur. Om verwarring over de herkomst te vermijden is een term die de vorm benadrukt beter op zijn plaats. Bij de behandeling van dit type kast zal daarom voortaan de term niskast worden gebruikt.¹⁶¹ De open nis heeft vaak een schotelgeul, bedoeld om met schotels en borden te kunnen pronken.

Verspreiding

In Nederland, maar ook daarbuiten¹⁶² is door Jaap Schipper, medeoprichter van de Zaanse Schans, een groot aantal niskasten bestudeerd. Volgens Schipper is de niskast ontstaan uit vaste kasten met een nis zoals die in wandbetimmeringen van huizen in de Zaanstreek voorkomen. Tijdens zijn werk als architect heeft Schipper in totaal vier voorbeelden gedocumenteerd van ingebouwde kasten met een dergelijke open nis, met in de linker- en rechterbovenhoek een renaissance vormgegeven zwik¹⁶³ dan wel met bovenlangs een toog¹⁶⁴ waarvan er twee getand zijn zoals bij de losse niskasten.¹⁶⁵ Of deze ingebouwde kasten ouder zijn dan de hier behandelde losse meubels is echter nog niet vastgesteld. Waar het wel op lijkt, is dat een dergelijke getoogde nis in zwang was in de Zaanstreek.

Schipper heeft in totaal 42 niskasten gevonden en een aantal daarvan opgemeten. Zijn conceptartikel getiteld *Beschildeerde kasten* uit maart 1996 en zijn vele schaaltekeningen (1:10) berusten bij het Zaanse Museum. Met zijn opmetingen

¹⁶⁰ Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 69740 en AA 29195. Vier Bijbelse voorstellingen betreffende Jephtha (Rechteren 11: 12-38) naar Schut OT 57 t/m 60.

¹⁶¹ De term buffetkast is gereserveerd voor een buffet met open opstand (zie hoofdstuk 3.5.4).

¹⁶² Collectie Philipsburg Manor Upper Mills. Zie: J.T. Butler, *Sleepy Hollow Restorations: A Cross-Section of the Collection*. Tarrytown, N.Y.: Sleepy Hollow Press, 1983, p. 71 en 3de kleurenafbbeelding; *The Magazine Antiques*, (2012), Jan./Feb., p. 175: Collectie Mr. and Mrs. Harry S. Bugbee, Millbach. Zie: 'Living with antiques', in: *Antiques*, (1966) September, p. 350 e.v.; Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 99567; Veiling Christie's South Kensington, 6 November 1996, lotnr.: 738. Deze kast is grotendeels overschilderd en mist de toog; Collectie Historic Hudson Valley, Tarrytown USA; Collectie Deanna Vondrak, Washburn Terrace USA; Collectie Toledo Museum of Art, Toledo, USA; P. Philp, 'The Enrichment of Furniture, Part II, Painted Furniture', in: *The Antique Dealers & Collectors Guide*, (1977) July, p. 74-75, afb. 7.

¹⁶³ Lagedijk 1, Koog aan de Zaan.

¹⁶⁴ Dampad 104, Zaandam.

¹⁶⁵ Zuideinde 44, Koog aan de Zaan; Klokkenmuseum aan de Zaanse Schans, Zaandam.

probeert hij onder meer vast te stellen of er kasten zijn die gelijke afmetingen en profileringen hebben zodat ze aan één atelier toe te schrijven zijn. Schipper geeft echter aan dat alle door hem opgemeten profileringen verschillen. Ik kom bij de bestudering van dit type tot dezelfde conclusie. De kasten zijn zeer divers van constructie, afmeting, beschildering, en profilering evenals de toepassing van naald- en eikenhout. Dit maakt het aannemelijk dat dergelijke kasten gedurende een langere periode, door vele bedrijven en derhalve waarschijnlijk in vele plaatsen zijn gemaakt. Boeles meldt al in 1915 dat hij dergelijke kasten uit diverse plaatsen kent als Koog aan de Zaan, Wormerveer en Krommenie.¹⁶⁶

Slechts twee kasten lijken in hetzelfde atelier te zijn gemaakt.¹⁶⁷ Beide kasten hebben de onderste twee voorstellingen gemeen, namelijk de aanbidding door de herders (links) en de wijzen uit het oosten (rechts). Deze beschilderingen lijken op prenten die voorkomen in de bijbel van Pieter H. Schut (1659) en in die van J. Vollenhove (1734).¹⁶⁸ Ook de schildpad-imitatie rondom de panelen, beschilderde ranken op de deuren, het snijwerk, het model tooglijst en de afmetingen van beide kasten zijn zeer vergelijkbaar.

Beschildering

Het gros van de Bijbelse voorstellingen op de bestudeerde niskasten is gebaseerd op de prentenbijbel van Schut (1659).¹⁶⁹ Slechts een aantal lijkt te zijn beschilderd naar vroegere of latere prentbijbels. Bij een exemplaar¹⁷⁰ kan een Bijbel uit 1627 als voorbeeld hebben gediend.¹⁷¹ Een ander exemplaar¹⁷² draagt voorstellingen die gebaseerd kunnen zijn op een latere bijbel uit 1734.¹⁷³ De natuurwetenschappelijke analyse van pigmenten op dit laatste exemplaar suggereert echter eerder een datering rond 1660-1680. De op de zijden geschilderde S-vormig krullende ranken met vogels zijn op plafonds reeds gangbaar in de vroeg 17de-eeuwse stedelijke

¹⁶⁶ Deze kennis tekende hij op uit de mond van G.J. Honig te Zaandijk. Zie: P.C.J.A. Boeles, *Gids door de Kunstverzameling Bisschop in het Friesch Museum te Leeuwarden*. Leeuwarden: Het Friesch Genootschap, 1915, p. 36, fig. 19 en eindnoot 14.

¹⁶⁷ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZMZ 1953-4375; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.38182-68.

¹⁶⁸ K. Mascini-Bangert. *De Nederlandse beschilderde kast in de 17e en 18e eeuw. Herkomst, datering en makers van de beschilderde kasttypen in enkele zeevarende gebieden*. Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1990, p. 55.

¹⁶⁹ *Toneel ofte Vertooch der Bybelsche Historien, cierlyck in't koper gemaect door Pieter H. Schut, ende in druck uytgegeven door Nicolaes Visscher, tot Amsterdam, anno 1659*. Amsterdam: Nicolaes Visscher, 1659.

¹⁷⁰ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: N.2470.

¹⁷¹ *Thesaurus Historiarum Novi Testamenti Elegantiffimis Iconibus expressus. Historien en Openbaringen des Nieuwen Testaments Konstich geteeckent door Matthaeum Merian ende Pieter Hendricksz Schut. Op nieuw gedrukt en uytgegeven door Nicolaes Visscher, Tweede Deel der Bybelprenten*. 1627, afb. 32, 37, 40, 43 en 75.

¹⁷² Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.38182-68.

¹⁷³ *Afbeeldingen van de Heilige Historiën des Ouden en Nieuwen Testaments, Met korte bijschriften en gedigten verrijkt. Door Johannes Vollenhove, Doct. Der H. Theologie en Predicant in 's Gravenhage, voor dezen uytgegeven door Nicolaus Visscher Te Rotterdam by Phillipus Losel*. Rotterdam: Phillipus Losel, 1734, afb. 6, 7, 9 en 12.

wooncultuur.¹⁷⁴ Ook de vele personificaties van deugden op niskasten komen al eerder voor op bijvoorbeeld publieke gebouwen. Voor een nadere beschrijving van deze elementen en de duiding van de Bijbelse voorstelling wordt verwezen naar de beschrijving van de niskasten zelf.

Er is geen enkele niskast aangetroffen waarvan de deurtjes een los paneel bevatten. Dat men, zoals Nijboer stelt, in alle niskasten losse beschilderde paneeltjes zou hebben verwerkt, afkomstig van 17de-eeuwse Amsterdamse kunsthandelaren, berust derhalve op een misvatting.¹⁷⁵

Datering

De jaartallen op enkele niskasten vormen een eerste indicatie van de chronologische spreiding van dit type. De niskast in het Marker Museum draagt het opschrift 'ANNO 1660' over beide bovendeurtjes.¹⁷⁶ Deze kast is ondieper dan alle andere niskasten en heeft twee nissen. Mogelijk is dit de oudst overgebleven kast binnen deze categorie. Een kast met het jaartal 1672 komt voor in de collectie van het Fries Museum.¹⁷⁷ Van vier jaar later lijkt een kast met het jaartal 1676 te dateren. Na natuurwetenschappelijke analyse van de pigmenten blijkt echter dat dit jaartal er rond 1900 is opgeschilderd.¹⁷⁸ Een volledig authentiek exemplaar, eveneens uit het Fries Museum, draagt het jaartal 1690.¹⁷⁹ Een niskast, in juni 1957 geveild bij de firma Stokvis te Hilversum, draagt op de deuren het opschrift 'ANNO 1712'.¹⁸⁰ Hoewel iets afwijkend van vorm door de pilasters met profileringen aan weerszijde van de deuren heeft ook de kast van de Amerikaanse familie Bugbee (Millbach, USA) een getoogde nis. Deze kast draagt drie jaartallen: 'ANNO 1760' op de centrale lade, het jaartal 1743 ingekrast op de achterkant van een geheime lade en 16(?)7 op het paneel linksonder.¹⁸¹ Jaap Schipper bezat een niskast die dendrochronologisch is gedateerd. Het eikenhout van de beide paneeltjes uit een der bovendeuren komt uit centraal Duitsland. De boom waarvan de paneeltjes is gemaakt, is geveld tussen 1675-1687.¹⁸²

Ook aan het materiaalgebruik van de bestudeerde kasten kunnen we een zekere chronologische spreiding afleiden. De meubels van schrijnwerkers zijn tot circa 1650 volledig van eikenhout vervaardigd. Tussen 1650-1700 treedt er onder de

¹⁷⁴ J.M. Breedveldt Boer, *Plafonds in Nederland 1300-1800*. Zeist: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1991, p. 43-48; A. Vis, 'De Schilderswinkel', in: *Uit het Peperhuis*, (1973) 1, afb. 5, p. 20.

¹⁷⁵ H. Nijboer, 'Van Assendelfer kast tot Zaanse Mosterd. Regionale identiteit binnen een dynamische materiële cultuur', in: *Geschiedenis van de Zaanstreek*, nr. 1. Zwolle: WBooks, 2012, p. 429.

¹⁷⁶ Collectie Marker Museum, Kerkbuurt 44, Marken. Maten: H.185 x B.117 x D.38 cm. Grenen en eikenhout.

¹⁷⁷ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 6047.

¹⁷⁸ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 13182.

¹⁷⁹ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 6249.

¹⁸⁰ Laatste bekende verblijfplaats: Golden Tulip Hotel, Prins Hendrikkade 59-72, Amsterdam. Zie: L.F. Triebels, 'De samenhang tussen verschillende uitingen van verhalende volkskunst', in: *Waddenfolklore, Neerlands Volksleven*, jrg. 23 (1973), p. 192, afb. 6; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 46762 t/m 46770.

¹⁸¹ Zie: 'Living with antiques' in: *Antiques*, (1966), September, p. 350 e.v.

¹⁸² Rapport Ring/ROB Amersfoort, door Drs. A.E.M. Hanraets, maart 2001.

goedkoper uitgevoerde meubelen, gemaakt buiten de stedelijke gilden, een graduele toename van naaldhout op. Dit wordt toegepast op uit het zicht gelegen plaatsen zoals de bovenzijde, bodem, achterwanden en het achterwerk van de laden. Zo is er onder de bestudeerde niskasten een volledig eikenhouten exemplaar,¹⁸³ zijn er eikenhouten exemplaren met enkele delen uit naaldhout,¹⁸⁴ kasten waarbij alleen de zichtkant nog in eikenhout is uitgevoerd,¹⁸⁵ grotendeels naaldhouten exemplaren,¹⁸⁶ en tenslotte een geheel naaldhouten exemplaar.¹⁸⁷ Zonder hier een rigide chronologische ordening aan toe te kennen illustreert de geleidelijke overgang van eiken- naar naaldhout in dit type dat ze over een periode van de gehele laatste helft van de 17de eeuw gemaakt moeten zijn.

De in niskasten toegepaste constructiedetails, zoals een afgeschuinde messing en groef tussen de planken in de achterwand of ladebodem en kraslijnen achterop de achterwanden voor de plaatsing van de spijkers duiden ook op een 17de-eeuwse datering. Dergelijke sporen zijn mij niet bekend op meubels van na 1700. De op niskasten van origine toegepaste sloten zijn grotendeel schootveersloten met een trapeziumvormige grond- of dekplaat en een snapschoot. Dit type is in de 17de eeuw gangbaar en wordt gedurende de late 17de maar vooral vroeg 18de eeuw meer en meer verdrongen door het schootgrendelslot met een trapeziumvormige dekplaat met spreidveerschoot. Dit latere type is echter op geen van de bestudeerde niskasten aangetroffen. Andere decoratievormen op deze niskasten, zoals schildpad-imitatie, zijn tussen 1660-1730 in zwang op diverse andere typen meubels zoals kruisvoet-kabinetten en hangoortafels. Samenvattend zijn er veel aanwijzingen dat de bestudeerde niskasten tussen 1660-1720 moeten zijn vervaardigd.

Latere ontwikkelingen

De bonte beschilderingen raken vanaf de vroege 19de eeuw uit de mode en een deel van deze kasten is vanaf dat moment overschilderd.¹⁸⁸ Sijtje Boes op Marken heeft in haar tot kijkhuisje omgetoverde interieur een dergelijke kast staan. Op de oudste foto's draagt haar niskast nog de overschildering, bestaande uit een mahoniehout-imitatie. Op latere foto's zijn de Bijbelse voorstellingen inmiddels weer vrij gelegd.¹⁸⁹ Een tweede ontwikkeling is dat men de nis tussen 1850-1910 gaat dichtzetten met schuiframen.¹⁹⁰ Er zijn tijdens de inventarisatie geen 20ste-eeuwse kopieën van dergelijke kasten aangetroffen. Wel is er een miniatuur niskastje, destijds geveild bij

¹⁸³ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 22107.

¹⁸⁴ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 1283.

¹⁸⁵ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 9496.

¹⁸⁶ Collectie Zaanse Museum, Inv.nr.: ZOV-04177.

¹⁸⁷ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 6249.

¹⁸⁸ Zie bijvoorbeeld collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: N.2470.

¹⁸⁹ Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 822 (1943), AA 10247 (1944), AA 43907, AA 63418, AA 63639, AA 63640, AA 79345, AA 79349, AA 79730 en AA 110450.

¹⁹⁰ Zie de kasten in respectievelijk collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 6047; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 22107; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.21402-54; de reeds benoemde kast van Sijtje Boes; de kast afgebeeld in: G.D.J. Schotel, *Zeden en gebruiken aan de Zaanstreek*. Haarlem: Kruseman & Tjeenk Willink, 1874, p. 18.

Sotheby's¹⁹¹, dat naar analogie van vergelijkbare objecten¹⁹² waarschijnlijk een 20ste-eeuws product is.

'Arian Janz Croonnenburg met Eefje dirckx Anno 1672'¹⁹³

Er zijn twee kasten waarop elk twee voluit geschreven namen van steeds een man en een vrouw zijn geschilderd. De eerste is een vierdeurs linnenkast met het jaartal 1684.¹⁹⁴ Deze kast is helaas integraal overschilderd. Na bestudering van strijklucht- en röntgenopnames lijkt het aannemelijk dat de beide namen als volgt luiden: 'Barent Jansz. Kort [of Hort] - Maertjen Cornelis'. Mogelijk gaat het om de katholieke Barent Jansz. en Maretie Cornelis uit Uitgeest die op 19 augustus 1719 een zoon Joannes laten dopen.¹⁹⁵ De tweede kast met het jaartal 1672, te weten een niskast, draagt eveneens twee namen: 'Arian Janz Croonnenburg met Eefje dirckx'.¹⁹⁶ Over hen zijn meer gegevens gevonden. Arian en Eefje trouwen op 17 januari 1672 te Westzaandam.¹⁹⁷ Hij woont dan bij de kerk, zij op de Nieuwendijk. Ze betrekken samen een pand in de Molenbuurt.¹⁹⁸ Ruim twee jaar later krijgen ze een zoon Dirck, geboren op 8 april 1674. Arian zal daarna nog twee keer trouwen, eerst op 8 september 1680 met Neeltje Pieters.¹⁹⁹ Met haar krijgt hij zes kinderen.²⁰⁰ Daarvan bereiken de tweede Eefje, de tweede Pieter en Tijs de huwelijkse staat. Moeder Neeltje Pieters sterft op 4 mei 1691.²⁰¹ Vijf jaar voor zijn dood, op 19 december 1695, trouwt Arian met de weduwe Marij Jans Bloem.²⁰² Zij zal op 16 mei 1697 overlijden.²⁰³ Alle drie de huwelijken en de doop van de respectievelijke kinderen vinden plaats in de Nederlands Gereformeerde Kerk te Westzaandam.

Arian behoort in Zaandam tot een van de meest vooraanstaande burgers van zijn tijd. Gedurende zijn leven is hij diaken van de Gereformeerde Kerk te

¹⁹¹ Sotheby's Amsterdam, veiling 614, deel 2, 22-23 maart 1995, lotnr.: 2171.

¹⁹² Voor andere producten van dezelfde hand zie: collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2440-43 en NOM.35813-65; collectie Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Stadt Dortmund, Inv.nr.: C5632; Christie's, *The Dutch Interior 1600-1830, Amsterdam, Wednesday 29 September 1999*. Amsterdam: Christie's, 1999, p. 60-61, lotnr. 645.

¹⁹³ Ik dank J.F. van der Horst van de Nederlandse Genealogische Vereniging voor het helpen vinden van de in dit hoofdstuk vermelde archiefstukken.

¹⁹⁴ Collectie Taxandriamuseum, Turnhout, België, Inv.nr.: T01354.

¹⁹⁵ NHA: DTB 10 Uitgeest, p. 47.

¹⁹⁶ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 6047.

¹⁹⁷ GAZ: Inv.nr.: KA-0037. Trouwboek Banne van Westzanen over de periode 1644-1672 van de Gereformeerde kerk aldaar. De naam van de bruidegom is in de vele archiefstukken op steeds weer een andere manier geschreven. Hier wordt de schrijfwijze aangehouden zoals die op de kast voorkomt.

¹⁹⁸ Voor hun gezamenlijk opgestelde testament zie: GAZ: Toegangsnr.: OA-0020, Inv.nr.: 5755, folio 334 e.v.

¹⁹⁹ Voor hun gezamenlijke testament zie: GAZ: Toegangsnr.: OA-0020, Inv.nr.: 5788, folio 34 e.v.

²⁰⁰ Eefje (1-11-1682), Eefje (12-3-1684), Pieter (21-4-1686), Jan (7-1-1688), Pieter (24-7-1689), Tijs (29-4-1691).

²⁰¹ P.C. Bloys van Treslong Prins en M.J. Belanje, *Genealogische en Heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Noord-Holland*. Utrecht: Oosthoek, 1928, p. 241, nr. 189.

²⁰² Voor het huis dat ze met haar eerdere man bezit zie: GAZ: Toegangsnr.: OA 0020, Inv.nr.: 5801, folio 19 e.v. Voor haar erfenis nadat Arian is overleden zie: GAZ: Toegangsnr.: OA-0020, Inv.nr.: 5820 (10-8-1700).

²⁰³ GAZ: Westzaandam, Impost begraven, p. 72.

Westzaandam. In die functie is hij verantwoordelijk voor het ontvangen en distribueren van de armen- en rantsoenpenningen.²⁰⁴ Verder is hij schepen²⁰⁵ en burgemeester²⁰⁶ van Westzaandam. Hij overlijdt op 9 februari 1700.²⁰⁷

Gedurende en na zijn leven blijkt uit vele notariële akten dat Arian naast belangrijke bestuurlijke functies ook koopman is, net als zijn broer Claes²⁰⁸, en omvangrijke bezittingen heeft. Zo heeft hij obligaties²⁰⁹, parten in diverse schepen²¹⁰, en bezit hij zelfs een complete walvisvaarder *De Hoop* genaamd.²¹¹ Dit schip wordt in 1691 door de Fransen gekaapt. Daarnaast bezit hij uitgebreide landerijen, huizen, de helft van een grutterij met de bijbehorende paarden, gereedschappen en voorraden.²¹² Dat hij over een aanzienlijk vermogen beschikt blijkt ook uit het feit dat hij geld leent aan plaatsgenoten.²¹³ Na zijn dood wordt de verdeling van de nalatenschap door de erfgenamen en voogden in diverse notariële akten vastgelegd.²¹⁴ Uit deze gegevens is het duidelijk dat een niskast niet uit Assendelft afkomstig hoeft te zijn, dat het geen meubel is van boeren en vissers en dat het niet verbonden hoeft te zijn aan doopsgezinde mensen, zoals over beschilderd meubilair dikwijls is gesteld.

4.2.5 Regionale echo van de Gouden Eeuw.

De hierboven besproken typen meubels heeft een aantal overeenkomsten. Ze dateren allemaal van na de Gouden Eeuw. De oudste exemplaren, zoals enige niskasten, kunnen rond 1660-1670 zijn ontstaan, de jongste voorbeelden waaronder bedstedenbankjes, rond 1780. Het merendeel van deze meubels is gemaakt van zowel eiken- als naaldhout. Het eikenhout is meestal toegepast voor zichtbare delen, voor constructieve delen waar de meeste krachten op komen en voor delen met houtsnijwerk. De modellen komen vroeger in onbeschilderd eikenhout voor in de 17de-eeuwse stedelijke wooncultuur. De gesneden renaissance decoraties, zoals de rondgeholde tandlijsten op bedstedenbankjes en niskasten, vinden daar ook hun oorsprong.

Qua beschildering vertonen de meubels eveneens veel overeenkomsten. Het fond bestaat in de regel uit een marmer- of wortelnoten hout-imitatie: luxe materialen die men eerder in grachtenhuizen kon aantreffen. Daarop is een aantal geijkte decoratieve elementen geschilderd zoals festoenen hangend aan een strik op de flaptafels en de bedstedenbankjes. De lange jacht, de maagden en

²⁰⁴ GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5788, folio 129 e.v.

²⁰⁵ GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5794, folio 129 e.v.; Inv.nr.: 5793, folio 122 e.v.

²⁰⁶ GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5798, folio 147 e.v.; Inv.nr.: 5801, folio 19 e.v.

²⁰⁷ GAZ: Westzaandam, Impost begraven, p. 155.

²⁰⁸ GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5793, folio 199 e.v.

²⁰⁹ Zie bijvoorbeeld: GAZ: OA-0016, Inv.nr.: 5722, folio 19.

²¹⁰ GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5782, folio 269 e.v.; Inv.nr.: 5793, folio 122 e.v.

²¹¹ GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5794, folio 30 e.v.

²¹² Voor de scheiding van goederen die hij in gemeenschap met Maarten Dircks Edelman bezat zie:

GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5820, 19-6-1700, folio 57 e.v.

²¹³ GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5784, folio 270.

²¹⁴ GAZ: Toegangsnummer: OA-0020, Inv.nr.: 5827, folio 82 e.v. en folio 96 e.v.; Toegangsnummer: OA-0080, Inv.nr.: 1920, folio 536; GAZ: Toegangsnummer: AO-0008, Inv.nr.: 1871A (13-7-1700 en 24-8-1700), Inv.nr.: 1919 (folio 534 t/m 536 en 538) en Inv.nr.: 1909 (24-5-1701).

allegorieën op de deugden komen binnen deze groep op meerdere typen meubels voor. Al deze decoratieve elementen worden eerder in renaissance en barok houtsnijwerk uitgevoerd op eikenhouten 17de-eeuwse kasten uit de wooncultuur van de stedelijke elite.

Dat dit een bredere beweging is illustreren ook enige naaldhouten keeffen met eikenhouten snijwerk. Dit type kasten illustreert eveneens de overgang van eikenhouten gesneden naar voornamelijk naaldhouten beschilderde meubels. Deze kasten zijn van origine met een lichtgroen en roodoranje fond beschilderd en zijn waarschijnlijk vanaf 1700 ontstaan (zie afb. hieronder).

Naaldhouten keeft met eikenhouten snijwerk, oorspronkelijk geschilderd in lichtgroene en roodoranje tinten. Collectie J.B.A.M. Ott Fine Arts, Zutphen.

Geen van deze niskasten, flaptafels, bedstedenbankjes met rondgeholde tooglijsten en schrijntjes is in de boedelinventarissen van stedelijke witwerkers aangetroffen. Dat is ook niet te verwachten. Het is witwerkers verboden met eikenhout te werken. Bovendien maken zij, gedurende de periode waarin besproken meubels zijn vervaardigd, geen meubels die op de vormtaal van de Gouden Eeuw teruggrijpen. Integendeel, ze produceren meubels die op dat moment nieuw zijn, zoals bijvoorbeeld theetafels, kwartronde hoekbuffetjes, kruisvoetkabinetten en later bedtafeltjes en linnenkabinetten. Bovendien zijn figurale voorstellingen op witwerkers-meubels veel realistischer geschilderd dan de naïeve Bijbelse scènes op deze meubels. Gezien de boedelinventarissen waarin flaptafels en schrijntjes voorkomen, de verspreiding van de meubels zelf en de er op voorkomende decoraties en namen is het aannemelijk dat ze in Friesland en Noord-Holland in gebruik zijn geweest. Waarschijnlijk zijn ze in beide provincies gemaakt door timmerlieden en huisschilders. De meubels vormen een echo van

de stedelijke wooncultuur uit de Gouden Eeuw die bij mensen in beide provincies als voorbeeld diende. Naar het zich laat aanzien zijn dit geen vissers en boeren, waar voorheen altijd de focus op lag. Dat is ook niet te verwachten bij relatief kostbare meubels met snijwerk en uitgebreide decoratieve beschilderingen. De tot nog toe gevonden oorspronkelijk eigenaren behoren eerder tot de lokale elite. De meubels zijn echter geen slaafse navolging van de stedelijke elitecultuur. Er ontstaat een geheel nieuw, eigen en kleurrijk product.

Dergelijke meubels zijn tot nog toe niet op 17de en 18de-eeuwse interieurstukken teruggevonden. Het lijkt erop dat de Nederlandse kunstschilder en zijn klant geen interesse heeft in de wooncultuur van deze provinciale elite. Meer aftrek vinden schilderijen met de interieurs van de stedelijke aristocratie enerzijds en die van arme boeren, vissers en ambachtslieden anderzijds. De hier besproken meubels zijn op de duizenden schilderijen van deze arme lieden nog niet teruggevonden. Dit is nogmaals een aanwijzing dat bont beschilderde flaptafels, schrijntjes, niskasten en bedstedebankjes met rondgeholde tooglijsten daar in eerste instantie niet voorkwamen. Ze zijn pas in de 19de eeuw, toen ze bij de landelijke elite uit de mode raakten, door deze armere lieden opgekocht.

4.3 Historiserende overschilderingen en vervalsingen¹

4.3.1 Inleiding.

4.3.2 Ijspret, riviergezichten en zeeslagen tegen een donkergroen fond.

4.3.3 Riviergezichten en ijspret omringd tegen een crème fond.

4.3.4 Riviergezichten omringd door strooibloemen tegen een licht fond.

4.3.5 Voorstellingen naar schilderijen van Melchior d'Hondecoeter.

4.3.6 Miniatuur meubels met Bijbelse figuren.

4.3.7 Overschilderde hangoortafels.

4.3.8 Bijbelse voorstellingen.

4.3.9 De Zaanse school van Boonenburg.

4.3.10 Invented heritage.

4.3.1 Inleiding.

Deze beschouwing over beschilderde meubels is niet compleet zonder de vele overschilderingen te evalueren. Uit dit onderzoek blijkt dat niet overschilderde meubels zeldzaam zijn. De enkele 17de en 18de-eeuwse stukken waarvan de nu zichtbare beschildering de enige en oorspronkelijke is, mogen gerust tot de waardevolste stukken van ons materieel erfgoed worden gerekend. Het merendeel van de bestudeerde meubels is in de loop van de tijd echter al diverse malen overschilderd. In hoofdstuk 3.4 is ruim aandacht besteed aan de verschillende modes die elkaar opvolgen. Meubels zijn in de loop van de tijd steeds weer volgens een nieuwe smaak overschilderd. Net als het interieurtextiel en het servies, verandert ook de voorkeur voor houtsoorten. Dienovereenkomstig zijn ook de gehouten meubels in de loop van de tijd steeds weer volgens de dan geprefereerde houtsoort overschilderd. Het betreft hier brede maatschappelijke interieurvoorkeuren. Zo bestaan er legio 18de-eeuwse meubels met van origine een wortelnoten-imitatie, die vanaf de vroege 19de eeuw een of meerdere keren zijn overschilderd in de dan prevalerende mahoniehout-imitatie en tenslotte, aan het einde van de 19de eeuw met een eikenhout-imitatie.

Anders ligt het met de tussen 1870-1950 historiserend overschilderde meubels. In de late 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw kopen rijke particulieren en musea op grote schaal decoratief en figuratief beschilderde meubels. Deze meubels fungeren in wetenschappelijke en populaire publicaties, op tentoonstellingen en in openluchtmusea als representanten van de laat 17de- of 18de-eeuwse verloren gewaande materiële cultuur van puur Nederlandse voorouders. Gaande dit onderzoek wordt duidelijk dat veel van deze figuratieve beschilderingen in werkelijkheid vroeg 20ste-eeuwse overschilderingen zijn en in sommige gevallen is zelfs het hele meubel 20ste-eeuws. Net als bij de productie van witwerkers-meubels speelt Amsterdam hierin een grote rol. De schilderijen die men op deze meubels

¹ Voor een eerder overzicht zie: H. Piena, 'Snoeien aan de wortels van de Nederlandse identiteit. Ontdekking en duiding van historiserend overschilderde meubels', in: *Volkskunde*, jrg. 113 (2012), nr. 1, mei, p. 44-71.

kopieert hangen zonder uitzondering in het Rijksmuseum en de meeste mensen die zich op dit historisch overschilderen storten wonen in of om Amsterdam. Het was een zo wijdverbreid fenomeen dat een aantal veel voorkomende typen hieronder wordt besproken.

4.3.2 IJspret, riviergezichten en zeeslagen tegen een donkergroen fond.

Linnenkabinet (collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM.6439-1958, Catalogus Deel 2, p.445) en hangoortafel (collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.5424.OV, Catalogus Deel 3, p.612).

Inventarisatie

In een aantal museale collecties bevindt zich meubilair met een sterk op elkaar gelijkende beschildering. Het zijn voornamelijk bergmeubels en tafels, beschilderd met een donker, soms olijfgroen, fond met daarop krullende acanthusbladeren (zie afb. hierboven). Dit donkergroene fond is dikwijls gecombineerd met een crème fond met slingerende takjes zoals ook bij de hierna beschreven categorie. Centraal staan voorstellingen als zeegezichten, dikwijls bekroond door een of meer wapenschildjes. Het Museum Sorgdrager te Hollum (Ameland), het Zuiderzeemuseum en het Nederlands Openluchtmuseum hebben meubels die op deze wijze zijn beschilderd. Ook bevinden zich bij diverse particulieren meubels van deze aard.² Een aparte categorie binnen deze groep vormen meubels met stadsgezichten of bloemstukken tegen een

² Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.31038-60, NOM.5425.OV en NOM.5424.OV; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM.6439-58; collectie Museum Sorgdrager, Inv.nr.: SGE 2070; In privé bezit bevinden zich een hangoortafel (M. van Waay, 7-8 juni 1961, nr. 1394; foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 81402) en twee linnenkabinetten in respectievelijk Lisserbroek en Hilversum.

okergeel fond, omkaderd door een groen fond met bloemen.³ Daarnaast zijn er vele meubels overschilderd met een groen fond en pseudo-heraldiek.⁴ De wapens zijn vaak vrije interpretaties van historische familie- of stadswapens die geen historische relatie met elkaar hebben.

Authenticiteit

Van een ladekast⁵ binnen deze groep is de verflagenstratigrafie in kaart gebracht en zijn de bindmiddelen en pigmenten gedetermineerd.⁶ Hieruit blijkt dat de ladekast oorspronkelijk een notenhout-imitatie draagt, vervolgens is daar na 1850 een mahoniehout-imitatie op aangebracht en tenslotte de hier behandelde figuratieve voorstelling met donkergroen fond die, getuige de pigmenten, ná 1875 moet dateren. Een hangoortafel⁷ in deze groep draagt als oudste beschildering een midden 18de-eeuwse blauwe hoofdkleur en is daarna minstens tweemaal met een mahoniehout-imitatie overschilderd vóórdat het de huidige figuratieve voorstelling met groen fond kreeg. Deze tafel draagt een scène met naaktzwemmers, een onderwerp dat niet 18de-eeuws aandoet. Ook vergelijkbare figuratieve voorstelling op het hoekkastje in Museum Sorgdrager in Hollum, die op het linnenkabinet van het Zuiderzeemuseum en op twee linnenkabinetten in particulier bezit zijn over een mahoniehout-imitatie heen geschilderd. Op deze laatste kabinetten en de eerder gemelde hangoortafel is een boerenbruiloft afgebeeld waarbij diverse figuren kleding dragen die rond 1900 gebruikelijk is. Deze beschilderingen zijn gesigneerd met de initialen 'K P', waarschijnlijk de schilder van deze scènes. Een meubel met een vergelijkbare beschildering draagt een volledig signatuur, te weten: P.W. Derksen.⁸ Mogelijk gaat het hier om de reclameschilder Petrus Wilhelmus Derksen (1884-1964). Een overwegend groen fond draagt ook het werk van Willem Spaarman (1848-1917) en zijn zoon Arie Spaarman (1886-1971) uit De Rijp. Zij voorzien vele oudere naaldhouten meubels van dorpsgezichten, zeegezichten, landschapjes en Bijbelse voorstellingen.⁹ Een historische basis voor het donkergroene fond, allerlei landschapjes en acanthus krullen kan gelegen zijn in de werkelijk 17de-eeuwse meubels met een donkergroen fond en enigszins vergelijkbare decoraties.¹⁰

³ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.9672-49, NOM.21276-54 en NOM.28712-58.

⁴ Veilingcatalogus Christie's, *The Dutch Interior 1600-1830*. Amsterdam, Wednesday 29 September 1999. Amsterdam: Christie's, 1999, p. 60-61, lotnr. 645; Internet: <https://auction.catawiki.com/kavels/12061913-a-rare-and-decorative-zeeuws-cabinet-on-stand-netherlands-second-half-19th-century>, lotnr.: 40. Datum: 7-5-2017. Verkoper: Bergeon, Kirriemuir, Schotland; collectie Museum Bisdom van Vliet, Inv.nr.: 4175; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.32428-61.

⁵ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.31038-60.

⁶ H. Piena, 'Seven portraits of Dutch painted furniture', in: *Vernacular Furniture, Context, form, analysis. Proceedings Ninth International Symposium on Wood and Furniture Conservation, Amsterdam, 14-15 November 2008*. Amsterdam: Stichting Ebenist, 2009, p. 163-164.

⁷ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.5424.OV.

⁸ Veiling Christie's Amsterdam, 14 en 15 december 2004, lotnr.: 357.

⁹ Collectie Museum In 't Houten Huis, De Rijp, Inv.nr.: 00127 (vierdeurs kast), Inv.nr.: 00114 (flaptafel), Inv.nr.: 04599 (duwlede), Inv.nr.: 08732 (buffet).

¹⁰ Collectie Zaans Museum, Inv.nr.: ZM ZOV 02170 (wieg); collectie Ottema Kingma Stichting, Inv.nr.: NO 12530, voorheen OKS 7252 (kinderledikant); collectie Museum Sorgdrager, Inv.nr.: E 2176 (wieg).

Een ladekast draagt een steenrood fond maar is verder vergelijkbaar met de meubels in deze groep.¹¹ Een scène op een van de laden is gebaseerd op *Landschap met stenen brug* van Rembrandt uit circa 1638.¹² Zoals de meeste schilderijen die bij deze historiserende overschilderingen als voorbeeld hebben gediend, maakt ook dit werk deel uit van de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam.

4.3.3 Riviergezichten en ijspret tegen een crème fond.

Flaptafel (collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.11645-50, Catalogus Deel 3, p.995) en penantkast (collectie Zaans Museum, Inv.nr.: ZM D 066A), Catalogus Deel 3, p.831).

Inventarisatie

Een variant op de hierboven besproken meubels zijn die met een licht fond. Dit kan crème, grijsroze ofwel mintgroen zijn (zie afb. hierboven). Ze zijn gedecoreerd met schematisch weergegeven slingerende takjes, voorzien van groene blaadjes op gelijke afstand van elkaar, met daartussen dikwijls rode accenten zoals bessen of bloemen. Op knopstoelen is deze beschildering gecombineerd met kleine landschapjes op de kap- en lenderegels.¹³ Bergmeubels tonen grotere voorstellingen zoals riviergezichten, landschappen en ijspret. Het Zuiderzeemuseum, het Zaans Museum te Zaandam, het Nederlands Openluchtmuseum en de voormalige collectie van G.J. Honig te Zaandam bewaren dergelijke meubels.¹⁴

¹¹ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.35413-64.

¹² Collectie Rijksmuseum, Inv.nr.: SK-A-1935.

¹³ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: N.33299; NOM.5567-46.OV t/m NOM.5568-46.OV, NOM.4073-44.OV t/m NOM.4074-44.OV, NOM.3321-44.OV t/m NOM.3323-44.OV, NOM.479-42, NOM.10085-49, NOM.6099-46; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr. : ZZM 4446 en 000159 (een drietal).

¹⁴ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3323-44.OV, NOM.6099-46, NOM.3031-43, NOM.10085-49, NOM.479-42, NOM.5754-46, NOM.38835-69, NOM.5617-46.OV, NOM.11645-50; collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 1953-4446; collectie Zaans Museum, Inv.nr.: ZM D 066A; Collectie G.J. Honig, Zaandam (bureau).

Authenticiteit

Nu de beschildering op de knopstoelen inmiddels enige ouderdom heeft en de verflagen beschadigd of afgebladderd zijn, wordt duidelijk dat ze zonder uitzondering zijn aangebracht over een oudere effen groene laag of op het van origine blanke hout. De pigmenten op een drietal, die op deze wijze is beschilderd, wijzen uit dat alle verflagen op zijn vroegst uit de laatste kwart van de 19de eeuw dateren.¹⁵ Op een bureau, dat van oorsprong is uitgemonteerd met een mahoniehout-imitatie, prijkt nu een figuratieve voorstelling van ná 1860.¹⁶ Hier zijn wederom de anachronistische naaktzwemmers te zien. Ook de penantkast¹⁷ en de hoekkast¹⁸ dragen van origine een mahoniehout-imitatie. De hangoortafel¹⁹ verradt een 18de-eeuws groenblauw fond, overschilderd met een mahoniehout-imitatie waarna het hier behandelde crème fond met slingerende bloementakjes is aangebracht. Een flaptafel²⁰ is reeds in 1972 door Simon Honig ontmaskerd als een creatie van rond 1900, zo ook het hier boven vermelde bureau uit de collectie van zijn voorouders.²¹ De beschildering met een crème fond zou gebaseerd kunnen zijn op 18de-eeuwse meubels met een dergelijk fond.²² De decoratie kent echter naar mijn weten geen 18de-eeuwse evenknie.

Bles en Van Vliet

Honig²³ meldt twee personen die dergelijk werk produceren. In Zaandam is de antiquair Bles actief op dit gebied. Van zijn hand zou het vergezicht met boerderij zijn op een kleine flaptafel.²⁴ De aan tuberculose lijdende jongere broer van deze antiquair voert de meeste beschilderingen uit. Jaap Schipper, oprichter van de Zaanse Schans, wist zich te herinneren dat twee sets stoelen²⁵ zijn geschilderd door de zoon van antiquair Bes. Deze heeft de stoelen eigenhandig met een handkar naar Zaandijk gebracht. Een andere persoon die dergelijk schilderwerk produceert is de wijnhandelaar, wethouder en decoratie- en kunstschilder Klaas van Vliet (1841-1917) uit Krommenie. Hij overschildert veel afgedankte, van origine blanke of groene knopstoelen met een crème fond en slingerende takjes. Dergelijke pseudo historische overschilderingen worden in de regel aangebracht op afgedankte knopstoelen uit kerken.²⁶

¹⁵ Collectie Zuiderzeemuseum, Inv.nr.: ZZM 000159.

¹⁶ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.5754-46.

¹⁷ Collectie Zaans Museum, Inv.nr.: ZM D 066A.

¹⁸ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.38835-69.

¹⁹ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.5617-46.OV.

²⁰ Collectie Nederlands Openluchtmuseum: Inv.nr.: NOM.11645-50.

²¹ S. Honig Jz., 'Iets over beschilderde Zaanse meubels, naar aanleiding van een nieuwe aanwinst', in: *Bijdragen en Mededelingen van Het Nederlandse Openluchtmuseum*, jrg. 35 (1972), nr. 1, p. 18, afb. 5.

²² Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.7571-48 (duwslede); collectie Amsterdam Museum, Inv.nr.: OKA 3038, SAS 3038 (hoekkast); collectie Zaans museum, Inv.nr.: ZM 15577 (ladekast); collectie Stadsarchief Amsterdam, geen inventarisnummer (klepsecretaire); collectie Hidde Nijlandmuseum Hindeloopen, Inv.nr.: 0812 (flaptafel).

²³ Honig, op.cit., p. 16-18.

²⁴ Honig, op.cit., p. 19, afb. 6.

²⁵ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3323-44 en NOM.6099-46.

²⁶ Voor een kerkinterieur vol met knopstoelen zie: Eberhard Cornelis Rahms, *Interieur van een kerk te Oudewater 1861*, collectie Rijksmuseum, Inv.nr.: RP-P-1890-A-15703.

4.3.4 Riviergezichten omringd door strooibloemen tegen een licht fond.

Naaldhouten lessenaar met riviergezicht, omkaderd door een lichtblauw fond met strooibloemen. Datering: 1830-1860 met latere overschildering. Maten: H.87 x B.53,5 x D.40 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.4510-44.

Een variatie op de bovenstaande twee soorten beschildering vormt die met losse strooibloemen tegen een licht fond, gecombineerd met kleine tafereeltjes, zoals op een lessenaar (zie afb. hierboven).²⁷ Op de oorspronkelijke mahonie-imitatie zit een overschildering. Het centrale riviergezicht vertoont overeenkomst met werk van Louis Mompurgo. De opbouw van de scène met de molen aan de rechterkant, de groene zoom onderlangs, het water met de bootjes links, de opklaring in de lucht erboven en de soort penseelstreken in de verschillende partijen komen overeen met een paneeltje van zijn hand (zie afb. p.554). De voorstelling op dit paneel is een kopie van het schilderij *Molen te Wijk* door Jacob van Ruisdael in de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam.²⁸

Louis Mompurgo (1875-1945)

Louis Mompurgo heeft een zaak op de Oude Hoogstraat 37 te Amsterdam. Naast antiquair is hij decoratieschilder die in opdracht veel historiserende beschilderingen uitvoert op stoelen, kasten en ander meubilair.

²⁷ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.4510-44.

²⁸ Collectie Rijksmuseum, Inv.nr.: SK-C-211.

Geschilderd paneel door Louis Morpurgo naar het schilderij getiteld *Molen te Wijk* door Jacob van Ruisdael. Maten: H.9,4 x B.14,2 x D.0,5 cm. Collectie A. Wafelman-Morpurgo (Catalogus Deel 3, p.927).

Dergelijke beschilderingen combineert hij met een grijsroze fond met daarop los gestrooide gele en blauwe bloemen. De stijlen en sporten van stoelen voorziet hij van ranken. Nog in de jaren 1930 heeft Louis Morpurgo voor zijn kleindochter mevr. A. Wafelman-Morpurgo op deze wijze een kinderameublement gedecoreerd.

4.3.5 Voorstellingen naar Melchior d'Hondecoeter.

Hoekkasten met voorstellingen naar schilderijen van Melchior d'Hondecoeter. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3030-43 en NOM.474-42 (Catalogus Deel 2, p.185 en 180).

Tot nog toe zijn er drie hoekkastjes, een flaptafel en een tafel gevonden met een voorstellingen gebaseerd op schilderijen van Melchior d'Hondecoeter. Al deze meubels maken deel uit van de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum. De schilderijen waarop ze zijn gebaseerd behoren zonder uitzondering tot de collectie van het Rijksmuseum.²⁹ Binnen deze groep is een zeer diverse graad van realisme te zien. Een van de hoekkastjes (zie afb. boven links)³⁰ draagt een vaardige maar in veel details afwijkende kopie, de overige hoekkastjes en vooral de tafel en de flaptafel zijn klodderig en naïef geschilderd. De voorstellingen op deze laatste twee tafels lijken van dezelfde hand.

²⁹ Flaptafel (NOM.3670-44), tafel (NOM.31039-60) en hoekkastje (NOM.474-42) alle drie naar het schilderij getiteld *Gevogelte* (Inv.nr. SK-C-146). Hoekkastje (NOM.3030-43) naar *De menagerie* (Inv.nr.: SK-A-173). Hoekkastje (NOM.3003-43) naar *Het Drijvende Veertje* (Inv.nr.: SK-A-175).

³⁰ Inv.nr.: NOM.3030-43.

Authenticiteit

De flaptafel ³¹ draagt van oorsprong een roodbruine hout-imitatie, mogelijk een heel vroeg (1792) voorbeeld van een mahoniehout-imitatie. Onder de huidige beschildering tekent zich op het midden van de onderzijde met strijklicht een rond medaillon af. De uit één geheel bestaande en met caseïne lijm gelijmde tafel en de bijpassende serie knopstoelen komen uit de 20ste-eeuw. ³² Het meest realistisch beschilderde hoekkastje ³³ was reeds diverse malen overschilderd vóórdat het een kopie van d'Hondecoeter ontving. Het hoekkastje ³⁴ draagt van origine een mahoniehout-imitatie. Kortom, op geen van deze meubels zijn de voorstellingen naar schilderijen van d'Hondecoeter origineel. De vele onderliggende beschilderingen en vooral de met caseïne lijm gelijmde tafel doen vermoeden dat de meeste van deze beschilderingen uit de eerste helft van de 20ste eeuw dateren.

Louis Morpurgo

Van de zoon van de eerdergenoemde Louis Morpurgo, namelijk de antiquair Lion Morpurgo, is bekend dat hij in de stijl van d'Hondecoeter banken en andere voorwerpen decoreerde. ³⁵ Lion volgt op jeugdige leeftijd tekenonderwijs in het Rijksmuseum en beoefent tot zijn dertigste het beroep van kunstschilder. ³⁶ Of een of meer van bovengenoemde meubels door hem overschilderd zijn, is niet vast komen te staan.

³¹ Collectie Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3670-44.

³² Collectie Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.31039 t/m NOM.31043-60.

³³ Collectie Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3030-60.

³⁴ Collectie Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.3003-43.

³⁵ L.F. Triebels, 'De invloed van de prentkunst op de volkskunst', in: *Bulletin KNOB*, jrg. 60 (1961), p. 228-229.

³⁶ M.B. Keezer, 'In memoriam Lion Morpurgo', in: *Vrienden van de Nederlandse Ceramiek*, *Mededelingenblad*, 9 (1957), p. 15-16.

4.3.6 Miniatuur meubels met Bijbelse figuren.

Eikenhouten spijlenkastje. Datering: 1920-1940. Maten: H.68 x B.53,5 x D.23,5 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.2440-43 (Catalogus Deel 3, p.873).

Een groep miniatuur meubels draagt Bijbelse figuurtjes of bloemenvazen op een crème fond, omgeven door groen gemarmerde kaders.³⁷ De zes tot nog toe ontdekte exemplaren vertonen zeer vergelijkbare rode en blauwe bloemen en boeketten. Drie kastjes hebben eenzelfde opbouw, bestaande uit twee deuren en zijden met

³⁷ Miniatuurkast: collectie Openluchtmuseum. Inv.nr.: NOM.2440-43; Miniatuurkast: collectie Museum für Kunst und Kulturgeschichte, Dortmund, Inv.nr.: C5632; Miniatuurkast: Christie's, Amsterdam, 29-9-1999, lot nr.: 645; Zwavelstokdoos: collectie Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.35813-65: Veiling Mak van Waay, 1965; miniatuur niskast: Sotheby's Amsterdam, veiling 614, deel 2, 22-23 maart 1995, lotnr.: 2171; miniatuurkast: collectie Poignard: U. Samaja, *Modelli di Mobili*. Milano : Mursia, 1987, 67p.

kussens. Het bovenste gedeelte van de twee deuren is opengewerkt en bevat een rij spijlen. De deuren zijn geflankeerd door dubbele pilasters, tussen de deuren staat een enkele pilaster. Het hierboven afgebeelde kastje staat in de veilingcatalogus van 1943 beschreven als Hindelooper kinderhangkastje.³⁸ Bij acquisitie door het Nederlands Openluchtmuseum stelt deze het te boek als 'kinderhangkastje Amelander stijl of Fries'. Kort na verwerving concludeert het museum dat de voorstellingen op het kastje zijn afgeleid van illustraties door Cornelis van Sichem, gepubliceerd in een werk van Thomas van Kempen uit 1628.³⁹ Twijfel over het meubel is er nooit geweest. Directeur J.H. Jager Gerlings voert het bijvoorbeeld op in de Europese studie naar vrijen en trouwen.⁴⁰

Authenticiteit

Het hier afgebeelde kastje is gemaakt van eiken- en iepenhouten onderdelen van diverse ouderdom en herkomst. Getuige de verschillende lak- en waslagen, patina's, gereedschapssporen en vlekken zijn er onderdelen van verschillende oudere meubels gebruikt.⁴¹ Röntgenopnames tonen dat het hele kastje met draadnagels is gemaakt, een type spijker dat in Nederland pas na 1860 algemeen in gebruik raakt. Vier dwarsdoorsneden van de verflagen, microscopisch bestudeerd, onthullen dat het kastje geen oudere verflagen heeft dan die nu zichtbaar zijn. XRF (Röntgen fluorescentie spectrometrie) detecteert het pigment zinkwit in het oppervlak, een pigment dat pas na 1854 is gebruikt. Bovendien zit er titaanwit in de verflagen, waarvan de vroegste vorm, de anataasmodificatie, pas na 1918 in productie komt.⁴² De analyse van de bindmiddelen door middel van GC-MS (Gaschromatografie-Massaspectrometrie) toont tenslotte aan dat de lijnolie in de verf nog niet is uitgehard. Alles overziende moet het kabinetje én haar beschildering minder dan 25 jaar oud zijn geweest als het in 1943 ter veiling gaat, maar het had evengoed slechts een maand oud kunnen zijn.⁴³

Een tweede exemplaar in deze categorie betreft een zwavelstokdoos in de vorm van een miniatuur meubel. Ondanks dat het vrijwel dezelfde beschildering draagt als het voorgemelde kastje is dit meubel eerder toegeschreven aan Hindeloopen. Ook dit meubel is gemaakt met draadnagels en vertoont bovendien op

³⁸ Firma A. Mak Dordrecht. Kunst en Antiekveilingen sinds 1839. Catalogus veiling 7, 8 en 9 september 1943 te Dordrecht. *Antiquiteiten, Oude en Moderne Schilderijen*, p. 13, lotnr. 243.

³⁹ Th. van Kempen, *Die alleen-spraecke der zielen met Godt met verscheyden figuyren verciert door C. v. Sich[em] onlanx uyt het Latijns exemplaer van d'autheurs handt gheschreven, ghecorrigeert ende verbeterd, door P.I.V.S. [= Jacques Stratus]*. Loven: Jan Maes, 1628.

⁴⁰ J.H. Jager Gerlings, 'Van vrijen en trouwen in Nederland', in: *Vrijen en trouwen. Aspecten van het volksleven in Europa*. Antwerpen: Uitgeverij Lannoo, 1975, p. 46-54.

⁴¹ H. Piena, 2009, op.cit., p. 164-166.

⁴² M. de Keijzer & P. Keune, *Pigmenten en bindmiddelen*. 2^e druk. Amsterdam: NRC, 2001, p. 57.

⁴³ Ook het schilderij *Rotes Bild mit Pferden* uit 1914 van de Duitse expressionistische kunstenaar Heinrich Campendonk uit de kunstcollectie van Werner Jägers, dat voor 2,9 miljoen euro werd geveild door het veilinghuis Lempertz in Keulen, blijkt het pigment titaanwit te bevatten en is op grond daarvan als vals gekwalificeerd. Zie: Lisa Zeitz, 'Fälschungsskandal. Das Titanweiß verrät den Fälscher', in: *Frankfurter Allgemeine*, 27 november 2010.

alle oppervlakken de sporen van een vlakbank, een machine die pas na de introductie van de elektriciteit rond 1910-1920 een grote verspreiding kent.⁴⁴

De andere vier meubels zijn nog niet onderzocht. Het gaat onder meer om een miniatuur kastje, toegeschreven aan Workum, in de collectie van het Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Stadt Dortmund.⁴⁵ Dit kastje is vrijwel identiek aan een kastje, in 1999 geveild en toegeschreven aan Friesland of de Zaanse regio.⁴⁶ Het lukte het veilinghuis destijds niet de erop afgebeelde familiewapens met elkaar in verband te brengen. Van waarschijnlijk dezelfde schilder is een grotere kast met eveneens familiewapens staande op de imitatie van een bedstedebankje.⁴⁷

4.3.7 Overschilderde hangoortafels.

Een groot aantal 18de-eeuwse hangoortafels is rond 1900 overschilderd. Onder de meest voorkomende, hierboven nog niet vermelde decoraties bevinden zich ten eerste tafels met rode strooibloemen tegen een blauwgroen fond (zie afb. hieronder).⁴⁸ Van de aangetroffen voorbeelden dateren de tafels zelf uit de laat 18de eeuw, de beschildering is vroeg 20ste-eeuws.

Hangoortafel met rode strooibloemen tegen een donker blauwgroen fond. Datering: 1760-1790. Maten: H.73 x L.130 x D.78 cm. Collectie Fries Museum, Inv.nr: FM.5132 (Catalogus Deel 3, p.627).

⁴⁴ H. Piena, 'Afgezaagd is leuk. Typochronologie van zaagsporen op Nederlandse meubels', in: *Vierde Nederlandse Symposium Hout en Meubelrestauratie*. Amsterdam: Stichting Ebenist, 1999, p. 13-31.

⁴⁵ G. Himmelheber, op.cit., p. 153, nr. 171.

⁴⁶ Veilingcatalogus Christie's, *The Dutch Interior 1600-1830. Amsterdam, Wednesday 29 September 1999*. Amsterdam: Christie's, 1999, p. 60-61, lotnr. 645.

⁴⁷ Internet: 7-5-2017, <<https://auction.catawiki.com/kavels/12061913-a-rare-and-decorative-zeeuws-cabinet-on-stand-netherlands-second-half-19th-century>>, lotnr.: 40. Verkoper: Bergeon, Kirriemuir, Schotland.

⁴⁸ Collectie Fries Museum, Inv.nr.: FM 5132; collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.9243.OV.

In Hindeloopen is er vanaf de laat 19de eeuw een immense hoeveelheid op de 18de eeuw gebaseerd schilderwerk geproduceerd, waarbij gebruik werd gemaakt van veel latere voorbeeldprenten. Zo hebben Hack en Van der Winden ontdekt dat de Bijbelse voorstelling op een flaptafel is geïnspireerd op een gravure van Gustave Doré (1832-1883).⁴⁹ Een aantal 19de-eeuwse, in Hindelooper stijl geschilderde objecten wordt nog weleens aangezien voor 18de-eeuws. Dit geldt onder meer voor hangoortafels met een donkergroen fond (zie afb. hieronder).⁵⁰ De beschildering komt uit de werkplaats van de Firma Roosje te Hindeloopen. Hangoortafels, beschilderd in Hindelooper stijl, zijn per definitie een 20ste-eeuwse uitvinding. Alle 19de-eeuwse deskundigen geven aan dat de in de 18de eeuw in Hindelooper interieurs voorkomende hangoortafels uit Holland komen en een Hollandse decoratie dragen.

Hangoortafel van de Firma Roosje te Hindeloopen, geschilderd door Jakop Ypma. Datering: 1900-1940. Maten: H.77 x L.157 x D.90 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.27999-57 (Catalogus Deel 3, p.651).

⁴⁹ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: (NOM.28589-58). Zie: C. Hack & M. van der Winden, *Sikkens, een 'vergeten' schildersfamilie 1901-1928*. Hindeloopen: Museum Hindeloopen, 2012, p. 29.

⁵⁰ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.27999-57; collectie Fremantel, geen inv.nr.; M. van Waaij, Amsterdam cat. 203 nr. 3194, 25-5-1971, foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: AA 116166; collectie Poptaslot te Marssum, geen inv.nr. Voor een op vergelijkbare wijze gedecoreerd schrijntje zie: collectie Edams Museum, Inv.nr.: 0124 A t/m C.

4.3.8 Bijbelse voorstellingen.

Een niet gering aantal meubels draagt prachtige Bijbelse voorstellingen. Waarschijnlijk vanwege de bewerkelijkheid zijn dergelijke overschilderingen niet op grote schaal, seriematig uitgevoerd. De invloed van deze historiserende pronkstukken op het algemene beeld inzake beschilderde meubels is er echter niet minder om.

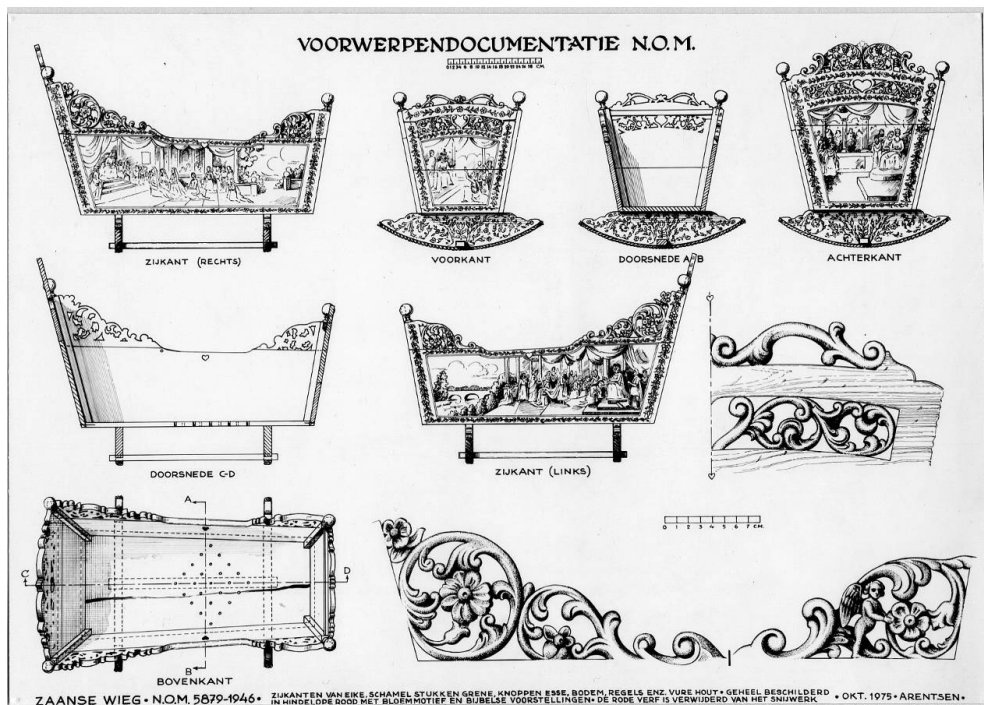
Schotse wieg met Bijbelse voorstellingen. Datering: 1800-1840. Maten: H.73 x B.85 x D.59 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.6985-47 (Catalogus Deel 3, p.808).

In 1947 koopt het Nederlands Openluchtmuseum een Noord-Hollandse 18de-eeuwse wieg met gebogen huif (zie afb. hierboven).⁵¹ Ze is onder meer beschilderd met scènes uit het leven van David. De wieg is inmiddels negen keer gepubliceerd als een 18de-eeuws Hindelooper product. Waarschijnlijk daarom is dit model in de 20ste eeuw in Hindeloopen in productie genomen en lokaal verkocht als voorbeeld van de 18de-eeuwse Hindelooper wooncultuur.⁵² Uit dit onderzoek blijkt het echter te gaan om een vroeg 19de-eeuwse Schotse wieg. Deze is rond 1900 in Nederland van Bijbelse voorstellingen voorzien. Een jaar eerder, in 1946, koopt het Nederlands Openluchtmuseum een eveneens 18de-eeuwse wieg met Bijbelse taferelen uit het leven van Esther (zie afb. p.562).⁵³ Door dit onderzoek blijkt de beschildering op zijn vroegst uit de laatste kwart van de 19de eeuw te dateren. Beide wiegen zijn aangekocht bij kunsthandel W.J.G. van Meurs op de Keizersgracht 578, Amsterdam.

⁵¹ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.6985-47.

⁵² Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: N.21283.

⁵³ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.5879-46.

Midden 18de-eeuwse wieg met Bijbelse voorstellingen uit het leven van Esther, op zijn vroegst te dateren tussen 1875-1900. Maten: H.65 x L.102 x B.57 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.5879-46 (Catalogus Deel 3, p.798).

Een ander illustratief voorbeeld betreft een inmiddels zevenmaal gepubliceerde kast, in 1944 als boeren hoekkast aangeschaft.⁵⁴ In de florale fries prijkt het jaartal 1798. De voorstellingen hebben betrekking op het Bijbelverhaal van de verloren zoon (zie afb. p.563). Onder een van de scènes staat 'Luce 25 Vs 20'. Klaarblijkelijk waren de veilingbezoekers destijds niet dermate Bijbelvast dat dit meubel al direct door de mand viel: het Bijbelboek Lucas 25 bestaat namelijk helemaal niet. Analyse van de pigmenten in de nu zichtbare figuratieve voorstelling toont zinkwit, synthetisch ultramarijn, bariumsulfaat, loodchromaat en een chroomhoudend groen pigment aan. Deze pigmenten geven aan dat de beschildering en ook de verf waarmee het jaartal 1798 is aangebracht, rond 1900 dateert.

⁵⁴ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.4509-44.

Laat 18de-eeuwse hoekkast met Bijbelse scènes uit het leven van de verloren zoon, aangebracht na 1900. Maten: H.212 x B.80 x D.59,5 cm. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.4509-44 (Catalogus Deel 2, p.222).

4.3.9 De Zaanse school van Boonenburg.

K. Boonenburg, destijds conservator van het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen, stelt dat de Zaanstreek in de 17de eeuw een centrum is voor de productie van beschilderd meubilair.⁵⁵ Voor de Zaanstreek houdt hij karakteristiek de niskasten, de bedstedenbankjes met dubbele getoogde rondgeholde tandlijsten en gedraaide poten, de kast met vier deuren en tenslotte klap- en flaptafels. Twee meubels draagt hij aan ter illustratie: een hangoortafel en een lessenaar.⁵⁶ Uit dit onderzoek blijkt dat de

⁵⁵ K. Boonenburg, 'Beschilderde Boerenmeubelen in het Zuiderzeegebied', in: *Bulletin KNOB*, 6^e serie, jrg. 11 (1958), afl. 1, p. 20-23.

⁵⁶ Op.cit., afb. 7 en 8. Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.5424.OV en NOM.4510-44.

hangoortafel in kwestie oorspronkelijk blauw van kleur was, daarover zitten twee mahoniehout-imitaties en dan pas de door Boonenburg voor typisch Zaanse gehouden beschildering. Van een vergelijkbaar overschilderde ladekast⁵⁷ zijn de pigmenten en bindmiddelen uitvoerig geanalyseerd.⁵⁸ Ondanks het op deze ladekast geschilderde jaartal 1787 blijken de pigmenten in de figuratieve voorstelling na 1875 te dateren. In dezelfde stijl bezit het Nederlands Openluchtmuseum een flaptafel met op de bovenzijde een ijspretsène.⁵⁹ De beschildering op deze tafel ontmaskert Simon Honig Jz. al in 1972 als een begin 20ste-eeuwse fantasie.⁶⁰

In 1960 karakteriseert Boonenburg de Zaanse stijl: 'De eenvoudige rankenbeschildering op crème fond met bloempjes in primaire kleuren is volstrekt typisch voor de Zaanse stoel (ook knopstoelen en de "gangstoelen")'.⁶¹ Ter illustratie draagt hij stoelen aan uit het Zuiderzeemuseum en het Nederlands Openluchtmuseum.⁶² Deze stoelen, zo blijkt nu, dragen allemaal vroeg 20ste-eeuwse overschilderingen.

Boonenburg is zich echter terdege bewust van de grote hoeveelheid vervalsingen. In 1960 schrijft hij: 'Ik zou echter niemand aanraden, zich op eigen gelegenheid in deze materie te verdiepen en te proberen, een of meer van dit soort stukken te verwerven. De namaak van de beschilderde objecten is n.l. een hele industrie geweest, vooral gedurende de laatste oorlogsjaren. Waarschijnlijk bestaan er meer valse dan echte stukken.'⁶³ Helaas is hij daar ook zelf slachtoffer van geworden. In zijn overzichtsartikel aangaande 17de- en 18de-eeuwse schilderstijlen beeldt Boonenburg zes meubels af met 20ste-eeuwse overschilderingen, 37% van zijn beeldmateriaal.

⁵⁷ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.31038-60.

⁵⁸ H. Piena, 'Seven portraits of Dutch painted furniture', in: *Vernacular Furniture, Context, form, analysis. Proceedings Ninth International Symposium on Wood and Furniture Conservation, Amsterdam, 14-15 November 2008*. Amsterdam: Stichting Ebenist, 2009, p. 163-164.

⁵⁹ Collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: NOM.11645-50.

⁶⁰ S. Honig Jz., 'Iets over beschilderde Zaanse meubels naar aanleiding van een nieuwe aanwinst', in: *Bijdragen en Mededelingen van het Nederlands Openluchtmuseum*, jrg. 35 (1972), nr. 1, p. 16-17 en afb. 5.

⁶¹ K. Boonenburg, *Paneel en Penseel. Jubileumtentoonstelling 1950-1960*. Enkhuizen: Zuiderzeemuseum, 1960, p. 15.

⁶² Op.cit., catalogus nr. 33 t/m 36.

⁶³ Op.cit., p. 5-6.

4.3.10 Invented heritage.

Het nabootsen van hetgeen eens zou hebben bestaan tot en met opzettelijk vervalsen, het is een wijdverbreid fenomeen. Oude voorwerpen van allerlei soort blijken vals, denk aan het Oera Linda-boek en de vuurstenen werktuigen van Tsjerk Vermaning (1929-1987). Over schilderijen is natuurlijk het meest gepubliceerd maar ook in de lucratieve categorie zilver is het fenomeen wijd en zijd bekend.⁶⁴ Zoals nu blijkt is een flink deel van het beschilderd meubilair eveneens niet datgene waarvoor het is aangekocht. Onder deze categorie zit mijns inziens een groot aantal vervalsingen, puur geproduceerd omdat er geld mee te verdienen was.

Als het nog bestaande aantal authentieke 17de- en 18de-eeuwse stukken is uitgeput komen er uit de antiekhandel vele in historiserende stijl overschilderde meubels op de markt. Dergelijke meubels worden aanvankelijk op grote schaal aangeboden en gekocht als werkelijk oude stukken. De klanten zijn veelal welgestelde families, wonend in welvarende buurten in grote steden als Amsterdam, Den Haag, Rotterdam of Groningen, dan wel in villawijken rond Bilthoven, Santpoort en bijvoorbeeld in het Gooi. Een deel van die families is terug te vinden in het *Nederland's Adelsboek*, dan wel het *Nederland's Patriciaat*. De markt voor dergelijke meubels bestaat daarnaast uit rijke emigranten van Nederlandse oorsprong die erop gebrand zijn iets tastbaars van hun wortels mee naar huis te kunnen nemen. Musea, zoals het Nederlands Openluchtmuseum, kopen deze meubels op veilingen en bij antiquairs, en krijgen ze in tweede instantie geschonken van bovengemelde elite.

Men beschikt in die tijd nog niet over natuurwetenschappelijke onderzoeksmethoden om de pigmenten in die overschilderingen te analyseren. Hierdoor was het moeilijk de werkelijke ouderdom vast te stellen. De gevolgen blijven niet uit. Tussen 1945 en 1972 staan er in het koopmanshuis in de Zaanse buurt van het Nederlands Openluchtmuseum 23 "18de-eeuwse Zaanse" beschilderde meubels tentoongesteld.⁶⁵ Slechts twee van die 23 meubels zijn echter authentiek, zo blijkt nu.⁶⁶ De rest is getooid met een laat 19de- of vroeg 20ste-eeuwse overschildering die destijds is aangezien voor de 18de-eeuwse Zaanse schilderijstijl.

Dergelijke meubels vertegenwoordigen dus niet de wooncultuur van Ameland, Marken of bijvoorbeeld Zaandam. Voor zover bekend is geen van deze meubels direct betrokken van boeren of vissers maar komen al deze stukken uit de antiekhandel. Ze weerspiegelen eerder de interesse van de welvarende clientèle tussen 1870-1950, die op zoek is naar relictten van pure voorvaderlijke cultuur. Daarnaast reflecteren ze datgene waar 19de-eeuwse kunstschilders en in hun kielzog musea en toeristen naar verlangen in een tijd dat tradities verloren dreigen te gaan.

⁶⁴ J.-P. van Rijen, 'Vals zilver met "Bredase zilvermerken"', in: Jean-Pierre van Rijen, *Zilver en zilversmeden uit de Baronie van Breda*, catalogus. Breda: Stedelijk Museum Breda, 2000, p. 234-237; J.-P. van Rijen, 'Nabootsing, kopieën en falsificaties', in: Johan R. ter Molen e.a., *Fries goud en zilver*. Gorredijk: Bornmeer, 2014, p. 162-187; J.-P. van Rijen, 'Vals zilver', in: Jean-Pierre van Rijen, Cees Vanwesenbeeck, *Zilver in en rond Bergen op Zoom*. Bergen op Zoom: Bergen op Zilver, 2017, p. 82-89, 222-223.

⁶⁵ Foto collectie Nederlands Openluchtmuseum, Inv.nr.: Dia 1510, 1511, 1512, 5380, 7118, 9777, 9779 en 9780.

⁶⁶ Theetafel (Inv.nr.: NOM.7456-48) en buffetkast (Inv.nr.: NOM.38182-68).

In die fase proberen musea de laatste restanten te redden. Zij zien in deze stukken de veronachtzaamde oorsprong van de Nederlandse beschavingsgeschiedenis. Men richt zich daarbij op de onderste, en daarmee in hun ogen puurste en oorspronkelijkste lagen van de maatschappij van destijds: boeren en vissers. Deze beschilderde meubels met boerenbruiloften, zeegezichten, stadspoorten, kerken en landschapjes beantwoorden aan hun behoeften. Het is echter een romantische uitvinding uit de decennia rond 1900. Er is met deze meubels iets geconstrueerd dat niet eerder bestond. De eerste 18de-eeuwse decoratief beschilderde Zaanse of Hindelooper knopstoelen moet bijvoorbeeld nog gevonden worden. Maar toch werden deze voorwerpen geaccepteerd. De elite en de volkskundigen hadden grote behoefte aan tastbare bewijzen van een kleurrijk en ver teruggaand verleden zonder kennelijk precies te weten hoe die relictten er eigenlijk uit moesten zien. In zo'n geval word je makkelijk misleid.

Alle meubels met een historiserende beschildering hebben één ding gemeen. Het zijn zonder uitzondering modellen die in de wooncultuur van rond 1900 nog bruikbaar zijn: tafels, ladekasten, porseleinkasten en linnenkasten.⁶⁷ Als basis dient dikwijls een oud meubel met een afgebladderde eenvoudige hout-imitatie. Het zijn juist deze stukken die ten prooi vallen aan de regionale toeschrijvingen. De voor de handel oninteressante, want voor de wooncultuur tussen 1870-1940 onpraktische, meubels zoals gortladen en turfkasten ontsnappen aan deze historiserende overschildering en regionalisering en zijn vervolgens vergeten.

In navolging van het eerder geobserveerde fenomeen dat sommige tradities eerder uit de hoed van al te romantische volkskundigen komen, kunnen we evenzeer stellen dat een flink aantal beschilderde meubels dat wij nu in musea koesteren, in feite *invented heritage* is. Ze zijn gemaakt door ambachtslieden en antiquairs voor rijke particulieren en musea die daarmee van onderaf de door henzelf verlangde tradities aangereikt krijgen. Dit fenomeen kan, in navolging van het begrip *gesunkenes Kulturgut*, gekwalificeerd worden als *gestiegens Kulturgut*.

⁶⁷ Zie ook de laat 18de-eeuwse ladekast behandeld in: H. Piena, 'Levels of Authenticity of Dutch Painted Softwood Furniture', in: *Postprints of the Wooden Artifacts Group, Presented at the 35th Annual Meeting of the American Institute for Conservation Richmond, Virginia, April 2007*. Washington, D.C.: Wooden Artifacts Group, American Institute for Conservation, 2007, p. 106-124.